

รายการอ้างอิง

ภาษาไทย

- กนกศักดิ์ แก้วเทพ.เศรษฐศาสตร์การเมืองว่าด้วยชาวนาร่วมสมัย บทวิเคราะห์ สหพันธ์ชาวนาชาวไร่
แห่งประเทศไทย, กรุงเทพมหานคร: สถาบันวิจัยสังคม,2530.
- กนกศักดิ์ แก้วเทพ.พัฒนาการระบบเศรษฐกิจสหภาพโซเวียตรัสเซีย ปีค.ศ.1900-1990, กรุงเทพฯ:
โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,2537.
- กนกศักดิ์ แก้วเทพ.การต่อสู้ของชาวนาไทย ปี 2516-2519 สหพันธ์ชาวนาชาวไร่แห่งประเทศไทย.
ใน กนกศักดิ์ แก้วเทพ (บรรณาธิการ),เส้นทางชาวนาไทย รำลึก 25 ปีสหพันธ์ชาวนาชาวไร่
แห่งประเทศไทย.พิมพ์ครั้งที่ 3, หน้า 25-67 . กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มูลนิธิเด็ก,2542.
- กฤษฎา บุญชัย.ความยากจนในชนบท.ใน ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ (บรรณาธิการ), เศรษฐศาสตร์
การเมือง หุด คนจนไทยในภาวะวิกฤติ,หน้า118-153.กรุงเทพมหานคร:สำนักพิมพ์เอ็ดสัน
เพรสโปรดักส์,2541.
- ก้อนหิน.เรื่องจากเมืองอิสราเอล พระราชนิพนธ์ของสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯสยามบรม
ราชกุมารี.ใน50 ปี มิตรภาพไทย-อิสราเอล,หน้า34-41.กรุงเทพฯ: มูลนิธิชมรมไทย-อิสราเอล
,2541.
- กรมล ทองธรรมชาติ.สัมภาษณ์.6 กันยายน 2549.
- กรมล ทองธรรมชาติ และเชาวนะ ไตรมาส. วิจารณ์การของระบบรัฐธรรมนูญไทยจากอดีตถึง
ปัจจุบัน พร้อมด้วยรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยพุทธศักราช 2540.
กรุงเทพมหานคร:สำนักพิมพ์ บรรณกิจ,2542.
- การปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม,สำนักงาน.การปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม. เอกสารเผยแพร่ฉบับที่
244 .กรุงเทพมหานคร:ม.ป.ท.,ม.ป.ป. (เอกสารอัดสำเนา).
- การปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม,สำนักงาน.ความเป็นมาของการปฏิรูปที่ดินในประเทศไทย. พิมพ์
ครั้งที่ 2.กรุงเทพมหานคร:ม.ป.ท.,2521.
- การปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม,สำนักงาน.จึงมาถึงซึ่งวันนี้ 6 มีนาคม 2546, เอกสารครบรอง 28 ปี
สำนักงานการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรมกรุงเทพมหานคร:ม.ป.ท.,2546.
- การปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม,สำนักงาน.ปรัชญาความคิดในการปฏิรูปที่ดิน.เอกสารเผยแพร่ฉบับ
ที่5.1.กรุงเทพมหานคร:ม.ป.ท.,ม.ป.ป. (เอกสารอัดสำเนา).
- การปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม,สำนักงาน.รายงานประจำปี 2548 , เอกสารปฏิรูปที่ดินฉบับที่ 349.
กรุงเทพมหานคร:ม.ป.ท.,2548. (เอกสารอัดสำเนา).

- การปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม,สำนักงาน.3 ทศวรรษส.ป.ก., เอกสารเผยแพร่ฉบับที่ 329.
กรุงเทพมหานคร:ม.ป.ท.,2538.
- กำธร พุ่มสวัสดิ์.ปัญหาการดำเนินงานของโครงการปฏิรูปที่ดินเพื่อการเกษตร.ข่าวพัฒนาที่ดิน .7,4
(กรกฎาคม-สิงหาคม 2513): 1-6.
- กุลลดา เกษบุญชู-มีด.วิวัฒนาการรัฐอังกฤษ ฝรั่งเศส ในกระแสเศรษฐกิจโลก จากระบบฟิวดัลถึงการ
ปฏิวัติ. พิมพ์ครั้งที่ 1. กรุงเทพมหานคร:โครงการผลิตตำราและเอกสารการสอน คณะ
รัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,2545.
- เกษตรและสหกรณ์,กระทรวง.บันทึกคำชี้แจงประกอบร่างพระราชบัญญัติการปฏิรูปที่ดินเพื่อ
เกษตรกรรม (ฉบับที่...) พ.ศ.... เสนอต่อ รัฐบาลพล.อ.เปรม ติณสูลานนท์.
เกษตรและสหกรณ์,กระทรวง.ภาวะหนี้สินเกษตรกรไทย . กรุงเทพมหานคร:ม.ป.ท.,2518.
เกษตรและสหกรณ์,กระทรวง. รายงานการสำรวจรายได้รายจ่ายของเกษตรกรทั่วประเทศ.
กรุงเทพมหานคร:ม.ป.ท.,2515.
- เกษตรและสหกรณ์,กระทรวง.สถิติเกษตรของประเทศไทย . กรุงเทพมหานคร:ม.ป.ท.,2519.
- เกริกเกียรติ พิพัฒน์เสรีธรรม.ชานากับที่ดิน”ปฏิรูป หรือ ปฏิวัติ”. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์
ดวงกมล,2521.
- เกริกเกียรติ พิพัฒน์เสรีธรรม. วิเคราะห์กฎหมายปฏิรูปที่ดินในเชิงเศรษฐศาสตร์การเมือง. วารสาร
ธรรมศาสตร์. 6,4 (เมษายน- มิถุนายน 2518):60-86.
- เกริกเกียรติ พิพัฒน์เสรีธรรม.สัมภาษณ์.1 กันยายน 2549.
- เกียรติชัย พงษ์พาณิชย์.ปฏิวัติ 2475. พิมพ์ครั้งที่ 1. กรุงเทพมหานคร: แพร่พิทยา,2514.
- เกรียงศักดิ์ เศรษฐพัฒน์.ลำดับเหตุการณ์ทางการเมืองของไทย ใน ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และ
ธีรศักดิ์ เพชรเลิศอนันต์ (บรรณาธิการ),จาก 14 ถึง 6 ตุลา , หน้า 205-398 .
กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย ธรรมศาสตร์,2541.
- แก้วสรร อติโพธิ.สัมภาษณ์.4 กันยายน 2549.
- ขจักษ์ บุษย์พัฒน์. การเมืองและพรรคการเมืองของไทยนับแต่ยุคแรกถึงปัจจุบัน. กรุงเทพมหานคร:
สำนักพิมพ์บรรณกิจ,2511.
- ขจักษ์ บุษย์พัฒน์.สันติภาพระหว่างไทยกับเวียดนาม:มิตรภาพที่อาบด้วยยาพิษ. ในประณต
นันท์ยะกุล (บรรณาธิการ),จิตวิทยาความมั่นคง,หน้า288-354, กรุงเทพมหานคร :สมาคม
จิตวิทยาความมั่นคงแห่งประเทศไทย,2529.
- ข่าวพาณิชย์ (5 กุมภาพันธ์ 2513):1.
- ขุนทอง.ประชาธิปไตย(23 ธันวาคม 2517):10.

- เขียน ธีระวิทย์.การปฏิรูปที่ดินในสาธารณรัฐประชาชนจีน. ใน ณรงค์ สีนสวัสดิ์ (บรรณาธิการ), การปฏิรูปที่ดิน, หน้า 161-169. กรุงเทพมหานคร: แพร่พิทยา, 2519.
- คณะกรรมการจัดที่ดินแห่งชาติ. รายงานการประชุมคณะกรรมการจัดที่ดินแห่งชาติ ครั้งที่ 6/2515, 11 พฤษภาคม 2515.
- คณะกรรมการจัดที่ดินแห่งชาติ. รายงานการประชุมคณะกรรมการจัดที่ดินแห่งชาติ ครั้งที่ 7/2515, 13 มิถุนายน 2515.
- คณะกรรมการจัดที่ดินแห่งชาติ. รายงานการประชุมคณะกรรมการจัดที่ดินแห่งชาติ ครั้งที่ 8/2515, 28 สิงหาคม 2515.
- คณะกรรมการจัดที่ดินแห่งชาติ. รายงานการประชุมคณะกรรมการจัดที่ดินแห่งชาติ ครั้งที่ 9/2515, 26 กันยายน 2515.
- คณะกรรมการจัดที่ดินแห่งชาติ. รายงานการประชุมคณะกรรมการจัดที่ดินแห่งชาติ ครั้งที่ 10/2515, 12 ตุลาคม 2515.
- คณะกรรมการจัดที่ดินแห่งชาติ. รายงานการประชุมคณะกรรมการจัดที่ดินแห่งชาติ ครั้งที่ 11/2515, 17 ตุลาคม 2515.
- คณะกรรมการจัดที่ดินแห่งชาติ. รายงานการประชุมคณะกรรมการจัดที่ดินแห่งชาติ ครั้งที่ 12/2515, 7 พฤศจิกายน 2515.
- คณะกรรมการจัดที่ดินแห่งชาติ. รายงานการประชุมคณะกรรมการจัดที่ดินแห่งชาติ ครั้งที่ 1/2516, 11 กรกฎาคม 2516.
- คณะกรรมการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม. รายงานการประชุมคณะกรรมการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม ครั้งที่ 1/2518, 29 ตุลาคม 2518.
- คณะกรรมการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม. รายงานการประชุมคณะกรรมการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม ครั้งที่ 2/2518, 14 กรกฎาคม 2518.
- คณะกรรมการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม. รายงานการประชุมคณะกรรมการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม ครั้งที่ 4/2518, 29 ตุลาคม 2518.
- คณะกรรมการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม. รายงานการประชุมคณะกรรมการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม ครั้งที่ 5/2518, 26 พฤศจิกายน 2518.
- คณะกรรมการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม. รายงานการประชุมคณะกรรมการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม ครั้งที่ 6/2518, 30 ธันวาคม 2518.
- คณะกรรมการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม. รายงานการประชุมคณะกรรมการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม ครั้งที่ 4/2519, 12 พฤษภาคม 2518.

- คณะกรรมการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม.รายงานการประชุมคณะกรรมการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม ครั้งที่ 10 /2519, 5 พฤศจิกายน 2518.
- คณะกรรมการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม.รายงานการประชุมคณะกรรมการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม ครั้งที่ 12 /2521, 25 กันยายน 2521.
- คณะกรรมการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม.รายงานการประชุมคณะกรรมการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม ครั้งที่ 6 /2523, 19 มิถุนายน 2523.
- คณะกรรมการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม.รายงานการประชุมคณะกรรมการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม ครั้งที่ 2 /2527, 14 กุมภาพันธ์ 2527.
- คณะกรรมการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม.รายงานการประชุมคณะกรรมการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม ครั้งที่ 14 /2529, 28 เมษายน 2529.
- คณะกรรมการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม.รายงานการประชุมคณะกรรมการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม ครั้งที่ 8 /2532, 28 พฤศจิกายน 2532.
- คณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ,สำนักงาน.แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ สาม พ.ศ. 2515-2519,กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี,2515..
- คณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ,สำนักงาน.แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ห้า พ.ศ. 2525-2529, กรุงเทพมหานคร:ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย,2522.
- คณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ,สำนักงาน.แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่หก พ.ศ. 2530-2534, กรุงเทพมหานคร:ม.ป.ท.,2529.
- คณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ,สำนักงาน.รายงานประจำปี 2531, เอกสารปฏิรูปที่ดินฉบับที่ 209.กรุงเทพมหานคร:ม.ป.ท.,2531.
- คณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ,สำนักงาน.สรุปสาระสำคัญของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 7. ใน **หนึ่งทศวรรษ เศรษฐกิจไทย อดีต ปัจจุบัน และอนาคต** , หน้า 70-81.กรุงเทพมหานคร:ที.พี.พรินท์,ม.ป.ป..
- คณะอนุกรรมการแก้ไขปัญหาที่ดิน.การแก้ไขปัญหาที่ดินเพื่อช่วยเหลือเกษตรกร.ข่าวพัฒนาที่ดิน 4 ,7(เมษายน 2510): 30-38.
- คาร์ล ซี ชิมเมอร์แมน. การสำรวจเศรษฐกิจในชนบทแห่งสยาม. แปลโดย ชิม วีระไวทยะ. กรุงเทพมหานคร:มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์,2525.
- กลายปริศนา...เงื่อนงำในกฎหมายปฏิรูปฯ.สยามรัฐสัปดาห์วิจารณ์(25 กันยายน-1 ตุลาคม 2531) :12-14.

- คำพล พัวพาณิชย์.เศรษฐศาสตร์ที่ดินเบื้องต้น. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2521.
 จงเจริญ อนันตริยกุล.แนวนโยบายในการจัดที่ดินของรัฐ. ใน ศักดิ์ ไทยวัฒน์ (บรรณาธิการ) ,การปฏิรูปที่ดิน, หน้า 116-134. กรุงเทพฯ: ศูนย์การพิมพ์, 2514.
- จรัส ดิษฐาอภิชัย.ก่อนจะถึง 14 ตุลา, กรุงเทพมหานคร:สำนักพิมพ์เมฆขาว,2546.
- จรัส ดิษฐาอภิชัย.การปฏิวัติฝรั่งเศส จากวันยึดคุกบาстил ถึงวันสถาปนาสาธารณรัฐ (1789-1792). กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ผู้จัดการ, 2537.
- จรัส พัวช่วย.ฝ่ายค้านปะทะรัฐบาลในกฎหมายปฏิรูปที่ดิน.สยามรัฐสัปดาห์วิจารณ์(1-7 พฤษภาคม 2531):53- 54.
- จิตรา ศุภวิธานนท์.ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจสหภาพโซเวียต. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยรามคำแหง,2522.
- จุฑามาศ นิสารัตน์.ความเข้าใจและความคิดเห็นเกี่ยวกับกฎหมายการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ,2544.
- จุมพล หนิมพานิช.กลุ่มผลประโยชน์กับการเมืองไทย. นนทบุรี:สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, 2545.
- จุมพล หนิมพานิช.ชนชั้นนำทางการเมืองไทยกับการกำหนดนโยบาย: ศึกษาเฉพาะกรณีการผลิตและจำหน่ายน้ำตาลทราย 2522-2525.วิทยานิพนธ์ปริญญาคุุญภับัณฑิต คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,2528.
- จุมพล หนิมพานิช.พัฒนาการทางการเมืองไทย : อำมาตยาธิปไตย ธนาธิปไตย หรือประชาธิปไตย .กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,2549.
- จุมพล หนิมพานิช.รายงานการวิจัยเรื่องพฤติกรรมทางการเมืองของชนชั้นกลางไทย.ทุนอุดหนุนการวิจัยจากงบประมาณแผ่นดินประจำปี 2542,2542.
- จุลชีพ ชินวรรโณ.นโยบายต่างประเทศของไทยในช่วงสงครามเย็น. ใน ชัยโชค จุลศิริวงศ์ (บรรณาธิการ), 5 ทศวรรษการต่างประเทศของไทยจากความขัดแย้งสู่ความร่วมมือ,หน้า 121-143.กรุงเทพฯ: ภาควิชาความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,2536.
- จุลชีพ ชินวรรโณ.นโยบายต่างประเทศของไทยในทศวรรษที่ 1980 : การย้อนพินิจ. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์,2533.
- จุลชีพ ชินวรรโณ.วิกฤตการณ์ชายแดนไทย-กัมพูชา:กรณี โนนหมากมุ่น.ใน ชนวนสงครามไทย จีน อินโดจีน ,หน้า 113-129.กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ดอกหญ้า,2529.

จุลชีพ ชินวรรณ โฉ.สองทศวรรษไทย-จีน : ความร่วมมือทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม พ.ศ.
2518-2538 .ใน นิพัทธ์ จิตรประสงค์ (บรรณาธิการ),ความสัมพันธ์ไทย-จีน : 20 ปีแห่ง
มิตรภาพ,หน้า 8-35 .กรุงเทพมหานคร: สถาบันเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ศึกษา
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์,2538.

เจิมศักดิ์ ปิ่นทอง.เกษตรกรกับการผลักดันนโยบายแห่งรัฐ.ใน บัณฑิต ธรรมตรีรัตน์ และ คณะ
(บรรณาธิการ), **สัจจะത്യุค**,หน้า 61-73 , กรุงเทพมหานคร: สหพันธ์นิสิตนักศึกษาแห่ง
ประเทศไทย.

ใจ อึ้งภากรณ์. **การเมืองไทยในทัศนะลัทธิมาร์คซ์**, กรุงเทพมหานคร:ชมรมหนังสือประชาธิปไตย
แรงงาน,2543.

ฉันทิมา อ่องสุรภักษ์. **นโยบายต่างประเทศบนทางแพร่ง**,กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรม
ศาสตร์,2533.

ชัยวัฒน์ วงศ์วัฒนสานต์. **กฎหมายและการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม**. กรุงเทพมหานคร:
มหาวิทยาลัยรามคำแหง,2520.

ชัยวัฒน์ วิบูลย์สวัสดิ์. **การดำเนินนโยบายเศรษฐกิจของไทยในระหว่างปีพ.ศ.2523-2530**.ใน **หนึ่ง
ทศวรรษเศรษฐกิจไทย อดีต ปัจจุบัน และอนาคต** ,หน้า 1-12. กรุงเทพมหานคร:ที.พี.พรินท์,
ม.ป.ป..

ชัยอนันต์ สมุทวณิช. **การเมือง-การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองไทย**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์
บรรณกิจ,2523.

ชัยอนันต์ สมุทวณิช. **ไตรลักษณ์รัฐกับการเมืองไทย**,กรุงเทพมหานคร: สถาบันนโยบายศึกษามูลนิธิ
คอนราด อาดานาว์,2538.

ชัยอนันต์ สมุทวณิช. **ศักดิ์นึกกับพัฒนาการของสังคมไทย**, กรุงเทพมหานคร : นำอักษรการพิมพ์,
2519.

ชัยอนันต์ สมุทวณิช. **อำนาจนิยมในระบบราชการ**. **รัฐศาสตร์สาร**.7,1 (กันยายน 2544):14 -24 .

ชัยอนันต์ สมุทวณิช **สมบูรณ สุขสำราญ กนก วงศ์ตระหง่าน และ ม.ร.ว. สุขุมพันธุ์ บริพัตร.**
จากป่าสู่เมือง:การศึกษาการเปลี่ยนแปลงในอุดมการณ์ของนักเรียนไทยจากปี 2519 .
กรุงเทพมหานคร: สถาบันศึกษาความมั่นคงและนานาชาติ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,2529.

ชาญวิทย์ เกษตรศิริ. **บันทึกประวัติศาสตร์ 14 ตุลา**. พิมพ์ครั้งที่ 2.กรุงเทพมหานคร:สำนักพิมพ์สาย
ธาร,2544.

ชื่น กุหลาบขาว. **นโยบายช่วยชาวนา.ข่าวพัฒนาที่ดิน** 11,109(มิถุนายน 2517): 45-48.

เชาว์ สังข์ทอง. **การปฏิรูปที่ดินในสาธารณรัฐจีนไต้หวัน**.ใน **ศักดิ์ ไทยวัฒน์ (บรรณาธิการ) ,การ
ปฏิรูปที่ดิน**, หน้า 135-179. กรุงเทพฯ: ศูนย์การพิมพ์, 2514.

- เขาวณะ ไตรมาส. ข้อมูลพื้นฐาน 66 ปีประชาธิปไตยไทย. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ พี. เพรส, 2541.
- ไชยขงค์ ชูชาติ. การกระจายความมั่งคั่งไปสู่เกษตรกรไทยผู้ยากจน. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม, 2518.
- ไชยขงค์ ชูชาติ. การปฏิรูปที่ดินในได้วันข้าวพัฒนาที่ดิน 4, 7 (เมษายน 2510): 9-23.
- ไชยขงค์ ชูชาติ. การปฏิรูปที่ดินในประเทศไทย. ใน ณรงค์ สีนสวัสดิ์ (บรรณาธิการ), การปฏิรูปที่ดิน, หน้า 171-213. กรุงเทพมหานคร: แพร่พิทยา, 2519.
- ไชยขงค์ ชูชาติ. นโยบายที่ดินของประเทศไทย ข้าวพัฒนาที่ดิน 1, 11 (สิงหาคม 2507): 1-9.
- ไชยขงค์ ชูชาติ. ประเทศไทยกับการปฏิรูปการเกษตร ข้าวพัฒนาที่ดิน 4, 8 (พฤษภาคม 2510): 9-16.
- ไชยขงค์ ชูชาติ. ปัญหาทางเศรษฐกิจในชนบทไทย. ข้าวพัฒนาที่ดิน 1, 4 (มกราคม 2507): 5-13.
- ไชยขงค์ ชูชาติ. แผ่นดินของเรา. ข้าวพัฒนาที่ดิน 1, 2 (พฤศจิกายน 2506): 10-16.
- ไชยขงค์ ชูชาติ. แผ่นดินของเราจะต้องปฏิรูปหรือไม่ ข้าวพัฒนาที่ดิน 7, 4 (กรกฎาคม-สิงหาคม 2511): 35-44.
- ไชยขงค์ ชูชาติ. ภาษีที่ดินกับการพัฒนาที่ดิน ข้าวพัฒนาที่ดิน 5, 2 (พฤศจิกายน 2510): 41-46.
- ณรงค์ กิตติขจร, พ.อ. สัมภาษณ์. 2 มีนาคม 2549.
- ณรงค์ ชูประกอบ. คำบรรยายเศรษฐกิจและการเกษตรในปัจจุบันและแนวโน้มในอนาคต. ใน หนังสือ ทศวรรษ เศรษฐกิจไทย อดีต ปัจจุบัน และอนาคต, หน้า 96-101. กรุงเทพมหานคร: ที. พี. พรินท์, ม.ป.ป..
- ณรงค์ สีนสวัสดิ์. อารัมภบท. ใน ณรงค์ สีนสวัสดิ์ (บรรณาธิการ), การปฏิรูปที่ดิน, หน้า [9]-[12]. กรุงเทพมหานคร: แพร่พิทยา.
- เดือน บุนนาค. ท่านปรีดี รัฐบุรุษอาวุโส ผู้วางแผนเศรษฐกิจไทยคนแรก. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สามัคคีธรรม, 2517.
- เถลิง ชำรงนาวาสวัสดิ์. สัมภาษณ์. 2 พฤษภาคม 2549.
- แถมสุข นุ่มนนท์. การทูตไทยสมัยรัตนโกสินทร์. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิชย์, 2524.
- แถมสุข นุ่มนนท์. แฉงการณ์ร่วมถนัด-รัศก ค.ศ. 1962. ใน ชัยโชค จุลศิริวงศ์ (บรรณาธิการ), 5 ทศวรรษการต่างประเทศของไทยจากความขัดแย้งสู่ความร่วมมือ, หน้า 157-181. กรุงเทพมหานคร: ภาควิชาความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2536.
- ทศพร ศิริสัมพันธ์. ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับนโยบายสาธารณะ. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2539.

- ทศพร สิริสัมพันธ์.เทคนิควิธีการวิเคราะห์นโยบาย. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,2535.
- ทศพล สมพงษ์.ปฏิรูปที่ดินกับการพัฒนาชุมชน. วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ สถาบันราชภัฏสกลนคร,2541.
- ทองโรจน์ อ่อนจันทร์.นโยบายปฏิรูปที่ดินในประเทศไทย.ใน ปฏิรูปที่ดิน โครงการปฏิวัติเศรษฐกิจ, หน้า 51-61.กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์พิมพ์เนศ,2514.
- ทองโรจน์ อ่อนจันทร์.สัมภาษณ์.3 กุมภาพันธ์ 2549.
- ทองโรจน์ อ่อนจันทร์.หลักเศรษฐศาสตร์การเกษตร.กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช,2521.
- ทักษ์ เฉลิมเตียรณ.การเมืองระบบพ่อขุนอุปถัมภ์แบบเผด็จการ.พิมพ์ครั้งที่ 2.กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์,2548.
- ทานตะวัน.ปัญหาการเช่านา:ฝักรายของชนบท.วารสารพัฒนาที่ดิน 11,107(เมษายน 2516):54-57.
- ทาร์เคิส ฟอร์ด.กลุ่มก้าวหน้าในประวัติศาสตร์ไทย.เก็บความโดย วรวิทย์ เจริญเลิศ.ใน เศรษฐกิจไทย: โครงสร้างกับการเปลี่ยนแปลง,หน้า247-283.พิมพ์ครั้งที่ 2.กรุงเทพมหานคร:พ.จิระการพิมพ์,2522.
- ทินพันธ์ นาคะตะ. การเมืองการบริหารไทย ภาวะของชาติ.กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,2533.
- ทิพย์ เรื่องโชติวิทย์.สัมภาษณ์.16 มกราคม พ.ศ. 2549.
- ทิพวรรณ เข็มธีรสกุล. ปฐมบทรศนทางการเมืองของปรีดี พนมยงค์. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มูลนิธิเด็ก,2544.
- ไทยรัฐ (8 มีนาคม 2532):8.
- ธวัช มกรพงศ์.แนวคิดบางประการเกี่ยวกับการพัฒนาชนบทไทย. กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,2531.
- ธนาคารแห่งประเทศไทย.การปฏิรูปที่ดิน.ใน ข่าวพัฒนาที่ดิน 9,86 (มิถุนายน 2515):38-48.
- ธนาคารแห่งประเทศไทย.การปฏิรูปที่ดิน.ใน ข่าวพัฒนาที่ดิน 9,87 (กรกฎาคม 2515):44-52.
- ธำรง ปัทมาศ. ขบวนการนักศึกษาฯกทม ต่างคนต่างไปในยุคสมัยปัจจุบัน.ปาจารย์สาร 12 , 5 (กันยายน-ตุลาคม 2528):247-283.
- ธำรงค์ดี เพชรเลิศอนันต์.2475 และ 1 ปีหลังการปฏิวัติ. กรุงเทพมหานคร: เอ็ดดิสันเพรสโปรดักส์,2543.
- ธีรยุทธ บุญมี.สังคมเข้มแข็ง ธรรมชาติ รัฐธรรมนูญแห่งชาติ ยุทธศาสตร์ก้าวหน้าประเทศไทย . กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ สายธาร,2541.

- ธีระ นุชเปี่ยม.เงินกับเอเชียตะวันออกเฉียงใต้. ใน ประทุมพร วัชรเสถียร และไชยวัฒน์ คำชู
(บรรณาธิการ),เงินในโลกที่กำลังเปลี่ยนแปลง,หน้า 274-308. กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย,2542.
- ธีระ นุชเปี่ยม. นโยบายต่างประเทศไทยยุคหลังสงครามเย็น . ใน ชัยโชค จุลศิริวงศ์
(บรรณาธิการ), 5 ทศวรรษการต่างประเทศของไทยจากความขัดแย้งสู่ความร่วมมือ,หน้า
207-213.กรุงเทพมหานคร : ภาควิชาความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ คณะรัฐศาสตร์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,2536.
- นนท์พันธ์ ภักดีผดุงแดน.คำแถลงนโยบายของรัฐบาลต่อรัฐสภา (พ.ศ. 2475-2543).กรุงเทพมหานคร:
อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง,2542.
- นรมิตี เศรษฐบุศร.การขัดแย้งระหว่างสาธารณรัฐประชาชนจีนและสหภาพโซเวียตเป็นเหตุสำคัญที่
ทำให้กรณีพิพาทในแหลมอินโดจีนระหว่างเขมรกับญวนขยายตัวและยืดเยื้อ.
กรุงเทพมหานคร:สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์,2526.
- นรมิตี เศรษฐบุศร.การเมืองการปกครองของประเทศไทย. กรุงเทพมหานคร: แพร่พิทยา,2513.
- นฤมล ทับจุมพลและคณะ.การเคลื่อนไหวของขบวนการประชาชนในชนบทกับการปราบปรามของ
รัฐ(ช่วงหลังเหตุการณ์ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516-ปัจจุบัน).รัฐศาสตร์สาร 19,3 (2539):
68-90 .
- นฤมิตร สอดสุข.วิจัยไทยศึกษา ไทย-จีนศึกษา.กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์,2543.
- นราทิพย์ ชูติวงศ์.ทฤษฎีเศรษฐศาสตร์จุลภาค. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย,2537.
- นิพนธ์ พัวพงศกร.การถือครองที่ดินในประเทศไทย.ใน รังสรรค์ ธนะพรพันธ์ (บรรณาธิการ),
เศรษฐกิจการเกษตรไทย,หน้า 308-445 . กรุงเทพมหานคร:สำนักพิมพ์เคสดีไทย,2517.
- นิพนธ์ พัวพงศกรและประยงค์ เนตรยารักษ์.วิวัฒนาการของรูปแบบสัญญาเงินกู้ในชนบทไทย ใน
เศรษฐกิจไทย:บนเส้นทางแห่งสันติประชาธรรม.เล่มที่หนึ่ง,หน้า55-106 .กรุงเทพมหานคร:
โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์,2530.
- นิลุบล โสวรรณะ.กระบวนการกำหนดนโยบายในระบบการเมืองไทย : ศึกษากรณีการของแก้ไขและ
เพิ่มเติม พระราชบัญญัติการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม พ.ศ. 2518. วิทยานิพนธ์ระดับ
ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาการปกครองคณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,2534.
- บทบรรณาธิการ. สยามรัฐสัปดาห์วิจารณ์(18 มิถุนายน 2532):2.
- บทสัมภาษณ์ อินตา ศรีบุญเรือง ประธานสหพันธ์ชาวนาชาวไร่ภาคเหนือ.จตุรัส(19 สิงหาคม
2518):28-30.

- บรรจบ อิศคุลย์, พ.อ. และ ชัยชนะ พิมานแมน.เปรียบเทียบการปฏิรูปที่ดิน.ใน ฌรงค์ สินสวัสดิ์ (บรรณาธิการ),**การปฏิรูปที่ดิน**,หน้า 27-48 .กรุงเทพฯ: แพร่พิทยา,2519.
- บรรเจิด พลางกูร.การเก็บภาษีที่ดินเพื่อพัฒนาที่ดิน.**ข่าวพัฒนาที่ดิน 5,10** (กรกฎาคม2511):9-12 .
- บรรเจิด พลางกูร.การพัฒนาที่ดิน.**วารสารพัฒนาที่ดิน 1,1**(ตุลาคม 2506):5-8.
- บรรเจิด พลางกูร.การพัฒนาที่ดินเพื่อพัฒนาเศรษฐกิจ.**ข่าวพัฒนาที่ดิน 1,6** (มีนาคม 2507):1-6.
- บรรเจิด พลางกูร.ถอดเทปรายการโทรทัศน์ เมืองไทยก้าวหน้า เรื่อง การพัฒนาที่ดิน. **ข่าวพัฒนาที่ดิน 2,6** (พฤษภาคม 2507): 25 -34.
- บรรเจิด พลางกูร.แผนงานพัฒนาที่ดิน. **วารสารพัฒนาที่ดิน 1, 2** (พฤศจิกายน2506): 32-43.
- บัณฑิต นิจदार และ ฌัฐ ตาปสนันท์.จากเปรมถึงชาติชาย:นโยบายเศรษฐกิจมหภาคในช่วงสิบปีที่
ใน **หนึ่งทศวรรษ เศรษฐกิจไทย อดีต ปัจจุบัน และอนาคต**,หน้า 14-26 . กรุงเทพมหานคร:
ที.พี.พรินท์,ม.ป.พ.
- บุญชนะ อัดถากร.**บันทึกวิเคราะห์และวิจารณ์ 16 นายกรัฐมนตรีไทย**. กรุงเทพมหานคร: สหประชา
พานิชย์,2526.
- บุญชนะ อัดถากร.**พัฒนาการทางเศรษฐกิจของประเทศไทย**.กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ทำเนียบ
,2508.
- บุญชัย พิทักษ์ดำรงกิจ.**สัมภาษณ์.10** กันยายน 2549.
- บุญเต็ม ศิระวัฒน์ประเสริฐ.**ปัญหาน้ำมันกับแนวทางพัฒนาธุรกิจการเกษตรไทย**.กรุงเทพมหานคร:
มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์,ม.ป.ป..
- บุญยืน ชัยสุโรจน์.**ระบบเศรษฐกิจไทย**.กรุงเทพมหานคร: แสงศิลป์การพิมพ์,2531.
- เบื้องหลังสภาอลเวง ปชป.จับมือฝ่ายค้านดิ้นคนหาชาติไทย.**สยามรัฐสัปดาห์วิจารณ์**(18 มิถุนายน
2532):7-10.
- ปวย อึ้งภากรณ์.ความรุนแรงและรัฐประหาร 6 ตุลาคม 2519.ใน ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และ ชำรงค์ศักดิ์
เพชรเลิศอนันต์ (บรรณาธิการ),**จาก 14 ถึง 6 ตุลา**,หน้า 49-79. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์,2541.
- ประจักษ์ ก้องกีรติ.สงครามความจำกัดกับการปฏิบัติการทางการเมืองขบวนการนักศึกษาไทยหลักดูลา-
ปัจจุบัน.ใน **การเมืองใหม่ฉบับว่าด้วยปัญญาชน**, จดหมายข่าวราย 3 เดือน (ตุลาคม-ธันวาคม
2543).
- ประเจิด สินทร์ทรัพย์.การศึกษาถึงการสะสมทุนของเอกชนในภาคเกษตรในประเทศไทยพ.ศ.2517-
2518,2519.กรุงเทพมหานคร: คณะเศรษฐศาสตร์และบริหารธุรกิจ,
มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์,2520.
- ประชาธิปไตย**(18 กุมภาพันธ์ 2515):1.

- ประชุม เสนีย์วงศ์,ม.ล.การปฏิรูปที่ดินเป็นผลสะท้อนให้เกิดความก้าวหน้า เศรษฐกิจและสังคมใน
ได้หวั่น. ใน ศักดิ์ ไทยวัฒน์ (บรรณาธิการ),การปฏิรูปที่ดิน.,หน้า 51-115 . กรุงเทพมหานคร:
ศูนย์การพิมพ์,2514.
- ประดิษฐ์ มัชฌิมา.การปฏิรูปที่ดินในประเทศญี่ปุ่นใน ฌรงค์ สิ้นสวัสดิ์ (บรรณาธิการ),การปฏิรูป
ที่ดิน, หน้า 49-67 .กรุงเทพฯ: แพร่พิทยา,2519.
- ประทุมพร วัชรเสถียร.ไทยกับสงครามเวียดนาม : ประเมินผลจากนโยบายในอดีต.ใน ชัยโชค จุลศิริ
วงศ์ (บรรณาธิการ), 5 ทศวรรษการต่างประเทศของไทยจากความขัดแย้งสู่ความร่วมมือ,
หน้า 145-155 .กรุงเทพมหานคร: ภาควิชาความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ คณะรัฐศาสตร์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,2536.
- ประกาศ ปันตบแต่ง.การต่อสู้ของชาวนาไทย ปี 2475-2516.ใน กนกศักดิ์ แก้วเทพ (บรรณาธิการ),
เส้นทางชาวนาไทย รำลึก 25 ปีสหพันธ์ชาวนาชาวไร่แห่งประเทศไทย.พิมพ์ครั้งที่ 3,
หน้า 7-23 . กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มูลนิธิเด็ก,2542.
- ประสิทธิ์ ปิวาวัฒนพานิช.ความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับกฎหมาย.กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัย
ธรรมศาสตร์,2546.
- ปราณี ทินกร.เส้นทางพัฒนาอุตสาหกรรมในประเทศไทยใน เศรษฐกิจไทย:บนเส้นทาง
แห่งสันติประชาธรรม.เล่มที่หนึ่ง,หน้า155-231.กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์,2531.
- ปณิธาน วัฒนายากร.นโยบายต่างประเทศของไทยต่อประเทศเพื่อนบ้าน : พม่า ลาว เขมร เวียดนาม.
ใน อภิญญา รัตนมงคลมาส และฐิตินันท์ พงษ์สุทธิรักษ์ (บรรณาธิการ),ประเทศไทยมุ่งเข้าสู่
ศตวรรษที่ 21 ประเด็นสำคัญในนโยบายสาธารณะและต่างประเทศไทยในทศวรรษหน้า,
หน้า 74-85 .กรุงเทพฯ : สถาบันศึกษาความมั่นคงและนานาชาติ,2537.
- ปีเตอร์ เอฟ. เบลล์.ความเรียงว่าด้วยเศรษฐกิจการเมืองไทย พ.ศ. 2503-2528.แปลโดย กนกศักดิ์ แก้ว
เทพ. กรุงเทพฯ:คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,2532.
- ปรีชา ชวลิตธารง.ประสบการณ์จากการสำรวจภาวะการถือครองที่ดินเพื่อการทำนาบางจังหวัดใน
ข้าวพัฒนาที่ดิน 5,3 (ธันวาคม 2510): 9 -19 .
- ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์.ปรีดี พนมยงค์ กับแนวความคิดทางเศรษฐกิจ.ใน ปรีดีปริทัศน์ ปาฐกถาชุด
ปรีดี พนมยงค์อนุสรณ์. พิมพ์ครั้งที่ 1,หน้า 158-170. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์เทียน
วรรณ,2526.
- ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์.สัมภาษณ์.18 กันยายน 2549.
- ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์ และ จำรัส ม่วงขาม.ทางเดินของชาวนาไทย. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร:
โรงพิมพ์ สมประสงค์,2522.

- ปรีดี พนมยงค์.รวมข้อเขียนของปรีดี พนมยงค์: ปรีดี พนมยงค์กับสังคมไทย. พิมพ์ครั้งที่ 1.
กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์,2526.
- ปุ่นละ สุทธิประภา.พระราชบัญญัติการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม พ.ศ. 2518.กรุงเทพมหานคร:
สหประชาพานิชย์,2518.
- ผาสุก พงษ์ไพจิตร และคริส เบเคอร์. เศรษฐกิจการเมืองไทยสมัยกรุงเทพฯ. พิมพ์ครั้งที่ 2 .
กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ตรีสวี,2537.
- พรรคสังคมนิยมแห่งประเทศไทย,ชวาณาไทย เขาถูกบังคับให้อับป็น.กรุงเทพมหานคร: โปธิสามัค
การพิมพ์,2518.
- พระราชบัญญัติการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม พ.ศ. 2518,ราชกิจจานุเบกษา. เล่มที่ 95 ตอน 54
(ฉบับพิเศษ).
- พัชรรัตน์ มณีวงศ์.ทางออกของส.ป.ก.เกี่ยวกับปัญหาที่ดิน. ใน 3 ทศวรรษ ส.ป.ก.,หน้า 71-80 .เอกสาร
เผยแพร่ฉบับที่ 329, 2548.
- พัฒนาการแห่งชาติ,กระทรวง.กำเนิดของกระทรวงพัฒนาการแห่งชาติ. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์สำนัก
ทำเนียบนายกรัฐมนตรี,2506.
- พัฒนาที่ดิน,กรม.ข่าวพัฒนาที่ดิน 1,1 (ตุลาคม 2506):22.
- พัฒนาที่ดิน,กรม.ข่าวพัฒนาที่ดิน 1,10 (กรกฎาคม 2507):41-42
- พัฒนาที่ดิน,กรม.ข่าวพัฒนาที่ดิน 3,12 (กันยายน 2509):46-47
- พัฒนาที่ดิน,กรม.คว้นหลังจากน.ส.พ..ข่าวพัฒนาที่ดิน 1,3 (ธันวาคม 2506):50-51.
- พัฒนาที่ดิน,กรม.คว้นหลังจากน.ส.พ..ข่าวพัฒนาที่ดิน 1,4 (มกราคม 2507): 46-48.
- พัฒนาที่ดิน,กรม.คว้นหลังจากน.ส.พ..ข่าวพัฒนาที่ดิน 3,1 (ตุลาคม 2508): 51-55.
- พัฒนาที่ดิน,กรม.คว้นหลังจากน.ส.พ..ข่าวพัฒนาที่ดิน 4,7 (เมษายน 2510): 54-56.
- พัฒนาที่ดิน,กรม.เมื่อเริ่มก่อตั้ง.ข่าวพัฒนาที่ดิน 1,1 (ตุลาคม 2506):1-5.
- พัฒนาที่ดิน,กรม.รัฐช่วยชวาณาไม่ได้กฎหมายไม่ให้อำนาจ.วารสารพัฒนาที่ดิน 11,109 (มิถุนายน
2517): 44-45.
- พัฒนาที่ดิน,กรม.รายงานประจำปีพ.ศ.2510. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์สหกรณ์ขายส่งแห่ง
ประเทศไทย,2511.
- พัฒนาที่ดิน,กรม.รายงานผลการวิจัยเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างการถือครองที่ดินกับ ภาวะการผลิต
ของกสิกรบางจังหวัดในภาคกลาง พ.ศ. 2507. ข่าวพัฒนาที่ดิน 1,12 (กันยายน 2507):1-8.
- พัฒนาที่ดิน,กรม.รายการเผยแพร่การพัฒนาที่ดินเรื่องงานนโยบายที่ดิน.ข่าวพัฒนาที่ดิน 6,4
(เมษายน 2512): 38-46.

- พัฒนาที่ดิน,กรม.รายชื้อข้าราชการกรมพัฒนาที่ดินที่เดินทางไปต่างประเทศในปีพ.ศ.2516,วารสาร
พัฒนาที่ดิน 10,101 (ตุลาคม 2516).
- พัฒนาที่ดิน,กรม.วารสารพัฒนาที่ดิน 11,109 (มิถุนายน 2517): 44-45,49-50.
- พันธุรม ดิษยมณฑล และคณะ.การสำรวจดินเชิงการเกษตรในประเทศไทย ปี2506-2508,
กรุงเทพมหานคร:มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์,2508.
- พันธุ์สุรย์ ลดาวัลย์.นโยบายต่างประเทศของไทยกับประเทศเพื่อนบ้าน.ใน ประณต นันทิยะกุล
บรรณาธิการ,จิตวิทยาความมั่นคง,หน้า 321-338 .กรุงเทพฯ:สมาคมจิตวิทยาความมั่นคง
แห่งประเทศไทย,2533.
- พิทยา บวรวัฒนา.รัฐประศาสนศาสตร์ ทฤษฎีและแนวการศึกษา (ค.ศ. 1887-ค.ศ. 1970) .
กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,2546.
- พิทยา บวรวัฒนา.รัฐประศาสนศาสตร์ ทฤษฎีและแนวการศึกษา (ค.ศ. 1970-ค.ศ. 1980) .
กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,2538.
- พีระพงษ์ สุดประเสริฐ.การปฏิรูปที่ดินหลังการปฏิรูประบอบราชการ.ใน 3 ทศวรรษ ส.ป.ก., เอกสาร
เผยแพร่ฉบับที่ 329,2548.
- พูน ลอยโพยม., พ.อ. การปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม. วิทยานิพนธ์วิทยาลัยการทัพบก สถาบัน
วิชาการทหารบกชั้นสูง, 2523.
- ไพโรจน์ โลกนิยม.สัมภาษณ์.21 สิงหาคม 2549.
- ไพศาล สุริยะมงคล.นโยบายสาธารณะของไทย.ในนโยบายสาธารณะและการวางแผน,หน้า693-766.
นนทบุรี : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, 2531.
- ภราดร . ชาวนาชาวไร่ก้าวหน้า.กรุงเทพมหานคร:ภราดรบริการจัดพิมพ์,2519.
- มรกต เจวจินดา.ภาพลักษณ์ปรีดี พนมยงค์กับการเมืองไทย พ.ศ. 2475-2526. กรุงเทพมหานคร: โรง
พิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์,2543.
- มิกาอิล กอร์บาซอฟ.เปเรสตรอยก้าและภาคีค่ออย่างใหม่ เพื่อประเทศของข้าพเจ้าและโลกทั้งผอง.แปล
โดย ธนุ อภิวัฒน์ . กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สมาพันธ์,2530.
- ไมตรี เค่นอุดม.โลกพระศรีอารีย์ของปรีดี พนมยงค์. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์กราฟิการ์ต
,2516.
- ย้ง วัชรคุปต์.การใช้ที่ดินในไต้หวัน.ข่าวพัฒนาที่ดิน 1,5 (กุมภาพันธ์,2507): 5-12 .
- เยาวนุช วิทยากรณ์.มาตรการทางกฎหมายในการควบคุมการเข้าที่ดินเพื่อเกษตรกรรม.วิทยานิพนธ์
มหาบัณฑิต คณะนิติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,2528.
- โยชิฮาระ คุนิโอะ.ชาติและการเติบโตทางเศรษฐกิจฟิลิปปินส์และไทย.แปลโดย สุกัญญา นิธิงกร .
กรุงเทพมหานคร:สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์,2541.

ร.พันหก. ดูนที่ดิน.วารสารพัฒนาที่ดิน 11,106 (มีนาคม 2517): 51 -52.

รังสรรค์ ณะพรพันธุ์.กระบวนการกำหนดนโยบายเศรษฐกิจในประเทศไทย บทวิเคราะห์เชิงประวัติศาสตร์เศรษฐกิจการเมือง พ.ศ. 2475-2530.กรุงเทพมหานคร: โครงการจัดพิมพ์คปไฟ,2546.

รังสรรค์ ณะพรพันธุ์.คู่มือการเมืองไทย.กรุงเทพมหานคร: โครงการจัดพิมพ์คปไฟ,2544.

รังสรรค์ ณะพรพันธุ์.ระบบเศรษฐกิจไทย:ลักษณะและปัญหา.กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์,2526.

ระวีง! วิกฤตสภาฯ “ชาติไทย” เบี้ยวพรบ.ปฏิรูปที่ดินฯ.สยามรัฐสัปดาห์วิจารณ์ (11 มิถุนายน 2532):9-10.

ร่างพรบ.ปฏิรูปที่ดินฉบับใหม่ ใครได้-ใครเสียผลประโยชน์.สยามรัฐสัปดาห์วิจารณ์ (25 กันยายน-1 ตุลาคม 2531):15-16.

ร่างพ.ร.บ.ปฏิรูปที่ดิน ชนวนระเบิดร้าว”จตุรพรรค.มติชนสุดสัปดาห์ (2 กรกฎาคม 2532):10-11.

รายงาน.สยามรัฐสัปดาห์วิจารณ์(27 พฤษภาคม 2532:7-8.

รายงานสถานการณ์สภาฯปฏิบัติการสายฟ้าแลบ ก่อนพรบ.ปฏิรูปที่ดินฯผ่านฉลุย.สยามรัฐสัปดาห์วิจารณ์(2 กรกฎาคม 2532):10.

ร้าวลึกในรัฐบาล หนึ่งเดือน”ฟัด” กรร โขกเลือด. สยามรัฐสัปดาห์วิจารณ์ (11-17 กันยายน 2531):8-10 .

รำไพพรรณ อภิชาติพงศ์ชัย.การส่งเสริมการเกษตรเปรียบเทียบ. พิมพ์ครั้งที่ 1. เชียงใหม่: โรงพิมพ์มิ่งเมือง,2544.

ลิขิต ธีรเวคิน.วิวัฒนาการการเมืองการปกครองไทย.พิมพ์ครั้งที่ 9 .กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์,2546.

เลขาธิการรัฐสภา,สำนักงาน.รายงานการประชุมสภาที่ปรึกษาของนายกรัฐมนตรีทำหน้าที่สภาปฏิรูปการปกครองแผ่นดิน ครั้งที่ 4/2519,วันที่ 12 พฤศจิกายน 2519.

เลขาธิการรัฐสภา,สำนักงาน.รายงานการประชุมคณะกรรมการวิสามัญ สภาผู้แทนราษฎร พิจารณาร่างพระราชบัญญัติการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม (ฉบับที่....) พ.ศ. , 14 กันยายน 2530.

เลขาธิการรัฐสภา,สำนักงาน.รายงานการประชุมคณะกรรมการวิสามัญ สภาผู้แทนราษฎร พิจารณาร่างพระราชบัญญัติการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม (ฉบับที่....) พ.ศ. ,23 กันยายน 2530.

- เลขานุการรัฐสภา,สำนักงาน.รายงานการประชุมคณะกรรมาธิการวิสามัญ สภาผู้แทนราษฎร
พิจารณาร่างพระราชบัญญัติการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม (ฉบับที่....) พ.ศ. ,11
พฤศจิกายน 2530.
- เลขานุการรัฐสภา,สำนักงาน.รายงานการประชุมคณะกรรมาธิการวิสามัญ สภาผู้แทนราษฎร
พิจารณาร่างพระราชบัญญัติการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม (ฉบับที่....) พ.ศ. ,18
พฤศจิกายน 2530.
- เลขานุการรัฐสภา,สำนักงาน.รายงานการประชุมคณะกรรมาธิการวิสามัญ สภาผู้แทนราษฎร
พิจารณาร่างพระราชบัญญัติการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม (ฉบับที่....) พ.ศ. , 20
มกราคม 2532.
- เลขานุการรัฐสภา,สำนักงาน.รายงานการประชุมคณะกรรมาธิการวิสามัญ สภาผู้แทนราษฎร
พิจารณาร่างพระราชบัญญัติการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม (ฉบับที่....) พ.ศ. , 18
เมษายน 2532.
- เลขานุการรัฐสภา,สำนักงาน.รายงานการประชุมวุฒิสภา (สามัญ) ครั้งที่ 7/2532, 30 มิถุนายน 2532.
- เลขานุการรัฐสภา,สำนักงาน.รายงานการประชุมวุฒิสภา (สามัญ) ครั้งที่ 11/2532,28 กรกฎาคม
2532.
- เลขานุการรัฐสภา,สำนักงาน.รายงานการประชุมสภานิติบัญญัติแห่งชาติ ครั้งที่ 28/2517, วันที่ 20
ธันวาคม 2517.
- เลขานุการรัฐสภา,สำนักงาน.รายงานการประชุมสภานิติบัญญัติแห่งชาติ ครั้งที่ 26/2518, วันที่
10 มกราคม 2518.
- เลขานุการรัฐสภา,สำนักงาน.รายงานการประชุมสภานิติบัญญัติแห่งชาติ ครั้งที่ 27/2518, วันที่ 16
มกราคม 2518.
- เลขานุการรัฐสภา,สำนักงาน.รายงานการประชุมสภานิติบัญญัติแห่งชาติ ครั้งที่ 28/2518, วันที่ 17
มกราคม 2518.
- เลขานุการรัฐสภา,สำนักงาน.รายงานการประชุมสภาผู้แทนราษฎร (สามัญ) ครั้งที่ 14/2529, 22
ตุลาคม 2529.
- เลขานุการรัฐสภา,สำนักงาน.รายงานการประชุมสภาผู้แทนราษฎร (สามัญ สมัยที่สอง) ครั้งที่ 3/2530,
10 กันยายน 2530.
- เลขานุการรัฐสภา,สำนักงาน.รายงานการประชุมสภาผู้แทนราษฎร (สามัญ สมัยที่สอง) ครั้งที่ 4/2530,
16 กันยายน 2530.
- เลขานุการรัฐสภา,สำนักงาน.รายงานการประชุมสภาผู้แทนราษฎร (สามัญ สมัยที่ 1) ครั้งที่ 1/2531,
7 เมษายน 2531.

- เลขานุการรัฐสภา,สำนักงาน.รายงานการประชุมสภาผู้แทนราษฎร (สามัญ) ครั้งที่ 3/2531, 21
เมษายน 2531.
- เลขานุการรัฐสภา,สำนักงาน.รายงานการประชุมสภาผู้แทนราษฎร (สามัญ สมัยที่ 1) ครั้งที่ 5/2531,
28 เมษายน2531.
- เลขานุการรัฐสภา,สำนักงาน.รายงานการประชุมสภาผู้แทนราษฎร (สามัญ) ครั้งที่ 5/2531,
1 กันยายน2531.
- เลขานุการรัฐสภา,สำนักงาน.รายงานการประชุมสภาผู้แทนราษฎร (สามัญ) ครั้งที่ 6/2531, 7
กันยายน 2531.
- เลขานุการรัฐสภา,สำนักงาน.รายงานการประชุมสภาผู้แทนราษฎร (สามัญ) ครั้งที่ 7/2531, 8
กันยายน 2531.
- เลขานุการรัฐสภา,สำนักงาน.รายงานการประชุมสภาผู้แทนราษฎร (สามัญ) ครั้งที่ 10/2531, 22
กันยายน 2531.
- เลขานุการรัฐสภา,สำนักงาน.รายงานการประชุมสภาผู้แทนราษฎร (สามัญ เป็นพิเศษ) ครั้งที่
8/2532,7 มิถุนายน 2532.
- เลขานุการรัฐสภา,สำนักงาน.รายงานการประชุมสภาผู้แทนราษฎร (สามัญ) ครั้งที่ 10/2532,วันที่ 15
มิถุนายน 2532.
- เลขานุการรัฐสภา,สำนักงาน.รายงานการประชุมสภาผู้แทนราษฎร (สามัญ) ครั้งที่ 11/2532, 22
มิถุนายน 2532.
- เลขานุการรัฐสภา,สำนักงาน.รายชื่อสมาชิกสภาที่ได้รับการแต่งตั้ง (พ.ศ. 2476-2530),
กรุงเทพมหานคร:ม.ป.ท.,ม.ป.ป..
- วรพุทธิ ชัยนาม.รวมข้อเขียนของวรพุทธิ ชัยนาม.กรุงเทพมหานคร:กองบรรณาธิการปาจารย์สาร
,2522.
- วรวิทย์ เจริญเลิศ.เศรษฐกิจไทยในระบบเศรษฐกิจโลก.ใน ผาสุก พงษ์ไพจิตร และคณะ
(บรรณาธิการ),พลวัตไทย มุมมองจากเศรษฐศาสตร์การเมือง,หน้า 27-45 .กรุงเทพมหานคร:
ศูนย์ศึกษาเศรษฐศาสตร์การเมือง คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,2534.
- วารินทร์ วงศ์หาญเขาว์ และคณะ.รายงานโครงการศึกษาการถือครองที่ดินและใช้ประโยชน์ที่ดินและ
มาตรการทางเศรษฐศาสตร์และกฎหมายเพื่อให้การใช้ประโยชน์ที่ดินเกิดประโยชน์สูงสุด.
กรุงเทพมหานคร : กองทุนสนับสนุนการวิจัย,2544.
- วิทยากร เชียงกุล.ปัญหาพื้นฐานของชาวนาไทย.กรุงเทพมหานคร:สำนักพิมพ์ พาสิโก,2522.

- วิลเลียม แอล แบรดลีย์ และ จูลซีฟ ชินวรวโรจน์.บรรณาธิการ. **เส้นทางมหาอำนาจ :เอกสารด้านนโยบายต่างประเทศอเมริกาต่อเอเชีย.แปลโดย วริยา ชินวรวโรจน์.พิมพ์ครั้งที่ 1.**
กรุงเทพมหานคร:สำนักพิมพ์คบไฟ,2535.
- วิวัฒน์ มุ่งการดี.การต่างประเทศของไทยระหว่างปีค.ศ. 1940-1950.ใน ชัยโชค จุลศิริวงศ์ (บรรณาธิการ), **5 ทศวรรษการต่างประเทศของไทยจากความขัดแย้งสู่ความร่วมมือ,** หน้า 109-117 .กรุงเทพมหานคร: ภาควิชาความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,2536.
- วิวัฒน์ชัย อรรถการ.กรณีศึกษาว่าด้วยหนี้ต่างประเทศ.ใน **ทฤษฎีการพึ่งพากับสังคมเศรษฐกิจไทย,** หน้า 325-403 .กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์,2526.
- วิสากร สระทองคำ.**ปัญหาและอุปสรรคของการปฏิรูปที่ดินในประเทศไทย.** วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,2519.
- วีณา ศรีธีวรรณ.**อารยธรรมตะวันตกและตะวันตก.พิมพ์ครั้งที่1.**กรุงเทพมหานคร: บูรพาสาสน์,2545.
- วีรศักดิ์ มัทธ โนบล.**เศรษฐกิจการเมืองจีน.** กรุงเทพมหานคร: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย,2547.
- วีระ มุสิกพงศ์.**ใครทำให้ชป.แตก?.มติชนสุดสัปดาห์ 7,361(19 กรกฎาคม 2530): 11 .**
- วีระชัย นาควิบูลย์วงศ์ และ อาภาพรธณ พัฒน์พันธุ์. สถานการณ์ที่ดินในประเทศไทยกับนโยบายของรัฐที่เกี่ยวข้องกับการปฏิรูปที่ดิน.ใน**3 ทศวรรษ ส.ป.ก.,**หน้า42-60. เอกสารเผยแพร่ฉบับที่ 329,2548.
- วโรทัย ภิญญาสาสน์.**สัมภาษณ์.2** กันยายน 2549.
- ศักดิ์ ไทยวัฒน์, บรรณาธิการ.**การปฏิรูปที่ดิน.**กรุงเทพฯ: ศูนย์การพิมพ์,2514.
- ศักดิ์สยาม ทูมมานนท์,พ.ท.**สหกรณ์คิบบุดขันธ์ในอิสราเอล.** กรุงเทพมหานคร:ม.ป.ท., 2511.(เอกสารอัดสำเนา)
- ศุภชัย ขวาระประภาส.**นโยบายสาธารณะ.**กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,2538.
- ศูนย์กลางนิสิตนักศึกษาแห่งประเทศไทย.**การปฏิรูปที่ดิน?? โครงการปฏิวัติเศรษฐกิจ,** กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์พิมพ์เศศ,2516.
- เศรษฐกิจการเกษตร,กอง.**ข้อมูลทางเศรษฐกิจที่สำคัญที่เกี่ยวข้องกับการเกษตร,** กรุงเทพมหานคร: ม.ป.ท.,2518.
- เศรษฐกิจการเกษตร,สำนักงาน.**ข้อมูลทางเศรษฐกิจที่สำคัญที่เกี่ยวข้องกับการเกษตร.** กรุงเทพมหานคร:สหมิตรออฟเซต,2535.

- สนธิ บางยี่ขัน.การจัดที่ดิน Land Management ใน ฌรงค์ สิ้นสวัสดิ์ (บรรณาธิการ),การปฏิรูปที่ดิน, หน้า 227-245 .กรุงเทพมหานคร: แพร์พิทยา,2519.
- สมชาย ปรีชาศิลป์กุล.การจัดการป่าไม้ในระบบกฎหมายไทย แนวคิดและสภาพปัญหา.ใน คลังสมองคนจน,หน้า 75-91 .กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เดือนตุลา,2543.
- สมชาย ภคภาสวิวัฒน์.ระบบราชการไทยในกระแสโลกาภิวัตน์.ใน ตลาดสัมมนาปฏิรูปราชการเพื่อความอยู่รอดของไทย,หน้า 119-125. 13-15 มกราคม 2542 ณ สถาบันพัฒนาข้าราชการพลเรือน สำนักงาน กพ. จังหวัด นนทบุรี.
- สมบัติ อารังชัยวงศ์.นโยบายสาธารณะ: แนวความคิด การวิเคราะห์และกระบวนการ. กรุงเทพมหานคร : สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์,2540.
- สมพร เพ็ญจันทร์.นโยบายสาธารณะ . สงขลา : มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์,2540.
- สมภพ มานะรังสรรค์.นโยบายปฏิรูปที่ดิน : ความฝัน หรือ ความจริง. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ วลี,2525.
- สรรเสริญ อัจจุตมานัส.ปัญหาการบุกรุกทำลายป่ากับการแก้ไขโดยวิธีการปฏิรูปที่ดิน.วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต คณะนิเทศศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง,2543.
- สถิตย์ ธนะรัชต์.จอมพล.คำแถลงของนายกรัฐมนตรีเรื่องสถานการณ์ในประเทศลาว กรุงเทพมหานคร: บริษัท ธนะการพิมพ์ จำกัด,2503.
- สังสิต พริยะรังสรรค์.ทุนนิยมขุนนางไทย (พ.ศ. 2475-2503). กรุงเทพมหานคร:สำนักพิมพ์สร้างสรรค์,2526.
- สัญญาชัย สุวังบุตร.ประวัติศาสตร์โซเวียตสมัยเลนิน ค.ศ.1917-1924. พิมพ์ครั้งที่ 1. กรุงเทพมหานคร: ศักดิ์โสภการพิมพ์,2545.
- สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย.รายงานการศึกษาเรื่องนโยบายการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรวมของประเทศไทย,กรุงเทพมหานคร:ม.ป.ท.,2531.
- สภาพพัฒนาการเศรษฐกิจแห่งชาติ,สำนักงาน.แผนพัฒนาการเศรษฐกิจแห่งชาติ ระหว่างระยะเวลา พ.ศ. 2504 ถึง พ.ศ. 2506 และถึง พ.ศ. 2509.กรุงเทพมหานคร:ม.ป.ท.,ม.ป.ป..
- สภาพพัฒนาการเศรษฐกิจแห่งชาติ,สำนักงาน.แผนพัฒนาการเศรษฐกิจแห่งชาติ ระหว่างระยะเวลา พ.ศ. 2504 ถึง พ.ศ. 2506 และถึง พ.ศ. 2509 ระยะที่สอง พ.ศ. 2507 ถึง พ.ศ. 2509. กรุงเทพมหานคร:ม.ป.ท.,ม.ป.ป..
- สยามรัฐ (15 กรกฎาคม 2515):1,8-9.
- สยามรัฐ (5 มิถุนายน 2517):1.
- สยามรัฐ (8 มิถุนายน 2517):16.

- สารสิน วีระผล.สนับสนุนเขมร 3 ฝ่ายต่อผู้เวียดนาม.ใน ฉันทิมา อ่องสุรภัย (บรรณาธิการ),นโยบาย
ต่างประเทศไทยบนทางแพร่ง,หน้า145-158.กรุงเทพฯ:คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัย
ธรรมศาสตร์,2533.
- สำรว พึ่งประสิทธิ์.การปฏิรูปที่ดินเพื่อเสริมสร้างความมั่นคงของชาติ (ศึกษาเฉพาะกรณีจังหวัด
ปทุมธานี). เอกสารวิจัยส่วนบุคคล วิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร,2528.
- สถิตย์พงษ์ สุขชูเกียรติ.สัมภาษณ์,16 สิงหาคม 2549.
- สนิท วิเศษ โกสิน.นโยบายและวิธีการจัดที่ดินของรัฐ.เอกสารวิจัยส่วนบุคคล วิทยาลัยป้องกัน
ราชอาณาจักร,2517.
- สิริ เปรมจิตต์.พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯทรงได้แย้ง”เค้าโครงการเศรษฐกิจ” ของ นาย ปรีดี
พนมยงค์. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เสาวภาค,2516.
- สีดา เจตน์.ฟิลิปปินส์กับการปฏิรูปที่ดิน.ใน ณรงค์ สิ้นสวัสดิ์ (บรรณาธิการ),การปฏิรูปที่ดิน,หน้า
131-159 .กรุงเทพมหานคร: แพร่พิทยา,2519.
- สุจิต บุญบงการ.การใช้จ่ายในการรณรงค์หาเสียงเลือกตั้ง ศึกษาเฉพาะกรณีการหาเสียงเลือกตั้งซ่อม
จังหวัดนครปฐม.ใน รายงานวิจัยของโครงการศึกษานโยบายสาธารณะของสมาคม
สังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย,2528. (เอกสารอัดสำเนา)
- สุจิต บุญบงการ.การพัฒนาทางการเมืองของไทย : ปฏิสัมพันธ์ระหว่างทหาร สถาบันทางการเมือง
และการมีส่วนร่วมทางการเมืองของประชาชน.กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย,2531.
- สุจิต บุญบงการ และพรศักดิ์ ผ่องแผ้ว.พฤติกรรมกรรมการลงคะแนนเสียงเลือกตั้งของคนไทย.
กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,2526.
- สุดาพร หาญไพบูลย์.ความสัมพันธ์ระหว่างไทยและสาธารณรัฐประชาชนจีนพ.ศ.2518-2528.
วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2529.
- สุทธิพร จิระพันธุ์ .การปฏิรูปที่ดินในประเทศไทย .เอกสารการปฏิรูปที่ดินฉบับที่ 228 . กองวิชาการ
และแผนงาน สำนักงานปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม,2534.
- สุนทรী อาสะไวย์.ประวัติคลองรังสิต : การพัฒนาที่ดินและผลกระทบต่อสังคม พ.ศ. 2431-2451,
กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์,2529.
- สุพจน์ จริงจิตร. ปฏิรูปที่ดินในกำมือ ส.ป.ก. สยามรัฐสัปดาห์วิจารณ์ 49,11 (9-15 สิงหาคม
2545):85.
- สุพจน์ จริงจิตร. ปฏิรูปที่ดินในกำมือ ส.ป.ก. สยามรัฐสัปดาห์วิจารณ์ 49,12 (16-22 สิงหาคม
2545):85.
- สุพจน์ ค่านตระกูล.ชีวิตและงานของ ดร.ปรีดี พนมยงค์. กรุงเทพมหานคร: ประจักษ์การพิมพ์,2514.

- สุนันท์ โภชนพันธ์.ประเมินผลการดำเนินงานนโยบายปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม. วิทยานิพนธ์
มหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย .มหาวิทยาลัยบูรพา, 2545.
- สุนิสา สุขชี.บทบาทบริษัทข้ามชาติไทยในความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจไทย-จีนพ.ศ. 2524-
2539.กรุงเทพมหานคร :สถาบันเอเชียศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,2545.
- สุภชัย มนต์ไพบูลย์.คณะปฏิวัติจะแก้ไขปัญหาที่ดิน.ข่าวพัฒนาที่ดิน 9,8 (กุมภาพันธ์ 2515):37-42 .
สุภางค์ จันทวานิช.วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ.พิมพ์ครั้งที่11.กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย,2546.
- สุรชาติ บำรุงสุข.ไทยกับปัญหาแก้มพุงชา:ผลกระทบต่อนโยบายความมั่นคง และต่างประเทศของไทย.
ใน ชัยโชค จุลศิริวงศ์ (บรรณาธิการ), 5 ทศวรรษการต่างประเทศของไทยจากความขัดแย้งสู่
ความร่วมมือ,หน้า 183-193 .กรุงเทพมหานคร: ภาควิชาความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ คณะ
รัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,2536.
- สุรพงษ์ ชัยนาม.ความสัมพันธ์ไทยกับจีน : กระแสพัฒนาการใน เขียน ชีระวิทย์ (บรรณาธิการ),
ความสัมพันธ์ไทย-จีนหลังหลังแลหน้า,หน้า 177-197. กรุงเทพมหานคร:สถาบันเอเชีย
ศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,2543.
- เสน่ห์ จามริก.การเมืองไทยกับปฏิวัติตุลาคม.ใน ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และ ชำรงค์คี เพชรเลิศอนันต์
(บรรณาธิการ),จาก 14 ถึง 6 ตุลา , หน้า 1-31. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์,2541.
- เสน่ห์ จามริก.การเมืองไทยกับพัฒนาการรัฐธรรมนูญ. พิมพ์ครั้งที่ 1. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิ
โครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์,2529.
- เสน่ห์ จามริก.ปรีดี พนมยงค์ ในกระแสการพัฒนาการเมืองไทย. ใน ปรีดีปริทัศน์, หน้า 1-35 .
กรุงเทพมหานคร:สำนักพิมพ์ เทียนวรรณ,2525.
- เสถียร วิชัยลักษณ์.รวมรัฐธรรมนูญฉบับแรกถึงปัจจุบัน.กรุงเทพมหานคร: นิติเวช,2518.
- เสถียรภาพ"ชาติชาย" เอกภาพบนความขัดแย้งป้องกันแตกจากภายใน.มติชนสุดสัปดาห์ (2
กรกฎาคม 2532):6-7.
- แสงสัจจ์ มนุษยชน.ปัญหาชาวนาผลประโยชน์ของฝ่ายปกครอง.ประชาธิปไตย(11 ธันวาคม 2517):5.
แสงสัจจ์ มนุษยชน.ปัญหาชาวนา.ประชาธิปไตย(12 ธันวาคม 2517):5.
- อรวรรณ คูหเจริญ.ปัญหาป่าไม้กับประชาชนในเขตป่าสงวนแห่งชาติ.สยามรัฐสัปดาห์วิจารณ์(
(2-8 เมษายน 2532): 16-17 .
- อรอนงค์ น้อยวงศ์.แก้มพุงชานโยบายต่างประเทศไทยสมัยพล.อ.เปรม ติณสูลานนท์,กรุงเทพมหานคร:
สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย,2541.

- อัมมาร์ สยามวาลา.ข้าว. ใน รังสรรค์ ณะพรพันธุ์ (บรรณาธิการ),**เศรษฐกิจการเกษตรไทย**,หน้า 21-114 . กรุงเทพมหานคร:สำนักพิมพ์เคล็ดไทย,2517.
- อัมมาร์ สยามวาลา. อนาคตของเกษตรกรรมในประเทศไทยจะตั้งใจท้อยังไง. ใน **หนึ่งทศวรรษเศรษฐกิจไทยอดีต ปัจจุบัน และอนาคต**,หน้า102-119 .เล่ม 1.กรุงเทพมหานคร:ที.พี.พรินทร์, ม.ป.ป..
- อัล แมคคอย.ปฏิรูปที่ดินเพื่อต่อต้านการปฏิวัติ:นโยบายต่างประเทศของสหรัฐอเมริกาและผู้เช่าที่ดินของเอเชีย,ถอดความโดย ขงยุทธ เปลี่ยนวิถี.**เอกสารโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์**3,3 (เมษายน-มิถุนายน 2519):81 -93 .
- อาบ นาคะจัด. **สัมภาษณ์.7** มีนาคม 2549.
- อำนาจ ชุมสมุทร.บทบาทของการปฏิรูปที่ดินกับการพัฒนาเกษตรกรรม.ใน **ศักดิ์ ไทยวัฒน์ (บรรณาธิการ),การปฏิรูปที่ดิน**,.หน้า 180-194 . กรุงเทพมหานคร: ศูนย์การพิมพ์,2514.
- อดิศักดิ์ ศรีสรรพกิจ.ก่อนการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรมของไทยในทศวรรษที่สี่.ใน **3 ทศวรรษ ส.ป.ก..เอกสารเผยแพร่ฉบับที่ 329**,.หน้า 33-41.กรุงเทพมหานคร:ม.ป.ท. ,2548.
- อิทธิพล ศรีเสาวลักษณ์.การปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรมหลังปีที่ 30.ใน **3 ทศวรรษ ส.ป.ก..เอกสารเผยแพร่ฉบับที่ 329**,.หน้า 61-70 .กรุงเทพมหานคร: ม.ป.ท. ,2548.
- อิทธิพล ศรีเสาวลักษณ์.**สัมภาษณ์.10** กันยายน 2549.
- อภิชัย พันธเสน.**พัฒนาชนบทไทย: สมุทัย และมรรค การเปลี่ยนแปลงและการบริหารการจัดการ**. กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์ พรินติ้ง,2539.
- อภิญา รัตนมงคลมาศ.ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับมหาอำนาจหลังสงครามเย็น. ใน **อภิญา รัตนมงคลมาศ และฐิตินันท์ พงษ์สุทธิรักษ์ (บรรณาธิการ),ประเทศไทยมุ่งเข้าสู่ศตวรรษที่ 21 ประเด็นสำคัญในนโยบายสาธารณะและต่างประเทศในทศวรรษหน้า** ,หน้า 86-101. กรุงเทพฯ: สถาบันศึกษาความมั่นคงและนานาชาติ,2536.
- อุกฤษฏ์ ปัทมพันธ์.การศึกษาเปรียบเทียบบทบาทสหรัฐอเมริกาต่อการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ **ไทย:ทศวรรษ 60-90** ,กรุงเทพมหานคร:สถาบันเอเชียศึกษา,2544.
- อุกฤษฏ์ ปัทมพันธ์.อิทธิพลขององค์การระหว่างประเทศและรัฐบาลต่างประเทศที่มีต่อนโยบายเศรษฐกิจไทย:กรณีศึกษาว่าด้วยอิทธิพลของสหรัฐอเมริกา.ใน **รังสรรค์ ณะพรพันธุ์ (บรรณาธิการ) ,ทฤษฎีการพึ่งพากับสังคมเศรษฐกิจไทย**, หน้า 229-312 .กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2528.
- อุทิศ นาคสวัสดิ์.**ภาวะหนี้สินของชาวนาและการค้าข้าวในภาคกลาง พ.ศ. 2500-2501**. กรุงเทพมหานคร:กระทรวงเกษตรและสหกรณ์,2501.

อนุสรณ์ ลี้มณี.การปฏิรูปที่ดินในไต้หวัน. ใน ณรงค์ สินสวัสดิ์ (บรรณาธิการ),การปฏิรูปที่ดิน,
หน้า 69-112.กรุงเทพมหานคร: แพรวพิทยา,2519..

อนุสรณ์ ลี้มณี.รัฐ สังคม และ การเปลี่ยนแปลง : การพิจารณาในเชิงอำนาจนโยบาย และ เครือข่าย
ความสัมพันธ์.กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เดือนตุลา, 2542.

เอก ตั้งทรัพย์วัฒนา.การศึกษาการเมืองการปกครองเปรียบเทียบ แนวทางรัฐและสังคม. ใน
การเมืองการปกครองเปรียบเทียบ,หน้า 101-171. นนทบุรี: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช
,2547.

เอนก เหล่าธรรมทัศน์.มองเศรษฐกิจการเมืองไทย ผ่านการเคลื่อนไหวของสมาคมธุรกิจ.
กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์คบไฟ,2539.

เอนก เหล่าธรรมทัศน์.มือบมือถือ.กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มติชน, 2536.

เอนก เหล่าธรรมทัศน์. ส่วนรวมที่ไม่ใช่รัฐ : ความหมายของประชาสังคม. เอกสารประกอบการ
สอน . คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์,ม.ป.ป.(เอกสารอัดสำเนา)

เอนก เหล่าธรรมทัศน์.สองนคราประชาธิปไตย.กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มติชน,2538.

แอนดรู เทอร์ตัน.สถานการณ์ปัจจุบันในชนบทไทย.เก็บความโดย มนตรี กรรพุมมาลย์.ใน กนกศักดิ์
แก้วเทพ (บรรณาธิการ),เศรษฐกิจไทย:โครงสร้างกับการเปลี่ยนแปลง.พิมพ์ครั้งที่ 2,หน้า
51-74 . กรุงเทพมหานคร:พ.จิระการพิมพ์,2522.

ฮันส์ ลูเธอร์.ชาวนาไทยในช่วงประชาธิปไตยเบิกบาน (พ.ศ. 2516-2519) .เก็บความโดย มานะ วงศ์ศิริ
ริรัตน์ จงดี วิชชุดารักษ์ และมนตรี เกรียงวัฒนา.ใน กนกศักดิ์ แก้วเทพ (บรรณาธิการ),
เศรษฐกิจไทย:โครงสร้างกับการเปลี่ยนแปลง.พิมพ์ครั้งที่ 2, หน้า 75-114.กรุงเทพฯ:พ.จิระ
การพิมพ์,2522.

ภาษาอังกฤษ

Almond, Gabriel, Dalton, Russel J., Powell, G.Bingham and Strom, Kaare.**Comparative Politics
Today: A World Review.**8thed.New York:Pearson Longman, 2006.

Almond, Gabriel A. and Powell, G.Bingham.**Comparative Politics: A Developmental Approach.**
Bostom:Little Brown & Co.,1966.

Anderson, James E.**Public Policy-Making: An Introduction.** 2nd ed. New York:Houghton
Mifflin Co.,1994.

Appleby, Paul H.**Policy and Administration.** Alabama: University of Alabama Press.,1949.

Bank of Thailand.**Monthly Bulletin.** Vol. XVII, No.5.,1977.

Bangkok Post(April 9, 1989):1-2.

- Baldwin, David A. **Economic Development and American Foreign Policy. 1943-1962.** Chicago: University of Chicago Press, 1966.
- Bentley, Arthur. **The Process of Government: A Study of Social Pressure.** Illinois: Principia Press, 1949.
- Birch, Anthony H. **Concepts and Theories of Modern Democracy.** London: Routledge, 1993.
- Bogdanovsky, Vladimir. Land Reform: Expectation and Social Consequences. In L. Alexander (ed), **Russian Views of The Transition in the Rural Sector**, pp.57-66. Norsworthy. Washington: World Bank, 2000.
- Brooks, Karen M. Land Tenure in Collectivized Agriculture: The Soviet Union, Poland and Hungary. In Roy Proterman, Mary N. Temple and Timothy M. Hanstad (eds), **Agrarian Reform and Grassroots Development Ten Case Studies**, pp.235-261. London: Lynne Rienner Publishers, 1990.
- Caldwell, J.A. **American Economic Aid to Thailand.** London: D.C. Health and Co, 1974.
- Calhoun, Craig. **Dictionary of the Social Sciences.** New York : Oxford University Press, 2002.
- Chamberlin, John R. Provision of Collective Goods as a Function of Group Size. **American Political Science Review** 68 (June 1974):707-716.
- Cheng, Chen. **Land Reform in Taiwan.** Taipei: China Publishing, 1961.
- Cobb, R.; Ross, J.K. and Ross, M.H. Agenda Building as a Comparative Political Process. **American Political Science Review** 70,1(1976):126-138.
- Dahl, Robert. **Polyarchy participation and opposition,** London: Yale University Press, 1971.
- Dawson, Richard E. and Prewitt, Kenneth. **Political Socialization.** Boston: Little, Brown and Company, 1969.
- Dorner, Peter. **Land Reform & Economic Development.** Baltimore: Penguin, 1972.
- Dye, Thomas R. **Understanding Public Policy.** 8th ed.. New Jersey : Prentice Hall, 1995.
- Dye, Thomas R. **Who's Running Americ?: Institutional Leadership in the United States.** New York: Prentice-Hall, 1976.
- Etzioni-Halevy, Eva. **The Elite Connection.** Cambridge: Polity Press, 1993.
- Food and Agriculture Organization. **Documentation Prepared for the Center on Land Problems in Asia and the Far East,** held in Bangkok Thailand (22 November-11 December 1954).
- Food and Agriculture Organization **Joint ECAFE/ILO/FAO Regional Seminar on Implementation of Land Reform,** Bangkok Thailand, April 1969.

- The Foreign Service Posts of the Department of State. **Records of the Foreign Service Posts of the Department of State 1954-1958** (Top Secret General Records). (Typewritten)
- Frederickson, H. George. **Toward a New Public Administration**. In Frank Marini (ed). **Toward a New Public Administration The Minnowbrook Perspective**. New York: Chandler Publishing, 1971.
- Frederickson, H. George and Smith, Kevin B. **Public administration theory primer**, pp.309-331. Oxford: Westview Press, 2003.
- Goodin, Robert E. **Reflective Democracy**, Oxford: Oxford University Press, 2003.
- Held, David. **Models of democracy**. Cambridge : Polity press, 1989.
- Ho, Polly L H. Agenda – Setting for the Regulation of Traditional Chinese Medicine in Hong Kong. **Asian Journal of Public Administration** 24,2 (December):257-285.
- Huntington, Samuel P. **Political Order in Changing Societies**. Connecticut: Yale University Press, 1968.
- International Bank for Reconstruction and Development. **A Public Development Program for Thailand**. Baltimore: The John Hopskin Press, 1959.
- International Bank for Reconstruction and Development. **World Bank Sector Policy Paper on Land Reform**, 1975.
- Jackson, Robert J. and Jackson, Doreen. **A Comparative Introduction to Political Science**, New Jersey: Prentice Hall, 1997.
- Jacoby, Erich H. **Agrarian Unrest in Southeast Asia**. 2rd. New York: Asia Publishing House, 1961.
- Khan, Azizur. R. **Agrarian Policies and Institutions in China after Mao**. Bangkok: International Labor Organization Asian Employment Programme, 1983.
- King, Russell. **Land Reform A World Survey**. London: G. Bell & Sons, 1961.
- Kingdon, John W. **Agendas, alternatives, and public policies**. Glenview, Ill. : Scott, Foresman and Company, 1984.
- Ladejinsky, Wolf I. Too Late to Save Asia?, In Louis J. Walensky (ed), **The Selected Papers of Wolf Ladejinsky Agrarian Reform as Unfinished Business**, pp.130-135. Newyork: Oxford University Press, 1977.
- Land Policy Division, Department of Land Development of Ministry of National Development. **Seminar on Implementation of Land Reform**, Bangkok Thailand, 1969.

- Lehmann, David. The Death of Land Reform: A Polemic. **World Development** 6,3(1978):339-345.
- Long, Norton E. Power and Administration. **Public Administration Review**. 9(Autumn):257-264.
- Marini, Frank. The Minnowbrook Perspective and The Future of Public Administration. In Frank Marini (ed), **Toward a New Public Administration The Minnowbrook Perspective**, pp.346 -367. New York: Chandler Publishing.
- Marger, Martin N. **Elites and Masses : An Introduction to Political Sociology**. New York : D Van Nostrand Company, 1981.
- Mathur, Kuldeep. Policies and Implementation of Land Reform in Asia: Basic Issues. In Inayatullah (ed), **Land Reform : Some Asian Experiences**, pp.159-182. Kuala Lumpur: APDAC, 1980.
- Mazmanian, Daniel and Sabatier, Paul A. The Conditions of Effective Implementation: A Guide to Accomplishing Policy Objectives. **Policy Analysis** 5(1979):481-504.
- McCoy, Al. Land Reform as Counter-Revolution: US Foreign Policy and the Tenant Farmers of Asia. **Bulletin of Concerned Asian Scholars** (Winter-Spring 1971):14 -45 .
- Michels, Robert. **Political Parties**. Trans by Eden and Cedar Paul. New York: Free Press, 1961.
- Milbrath, Lester W. and Goel, M.L. **Political Participation: How and Why do People get involved in Politics?**. Chicago: Rand McNally College Publishing Company, 1977.
- Mills, C. Wright. **The Power Elite**. New York : Oxford University Press, 1956.
- Mosca, Gaetano. **The Ruling Class**. New York: McGraw Hill, 1939.
- Nigro, Felix A. and Nigro, Lloyd G. **Modern Public Administration**. 5th.ed. New York: Harper & Row Publication, 1980.
- Oliver, Pamela and Marwell, Gerald. The Paradox of Group Size in Collective Action: A Theory of the Critical Mass, II. **American Sociological Review** (February 1988):1-8.
- Olsen, Gary L. **US Foreign Policy and the Third World Peasant Land Reform in Asia and Latin America**. New York: Praeger Publishers, 1974.
- Olson, Mancur. **The Logic of Collective Action**. Cambridge: Harvard University Press, 1965.
- Pareto, Vilfredo. **The Mind and Society : A Treatise on General Sociology**. New York: Dover Publishing, 1935.
- Parson, Talcott. The Distribution of Power in American Society. In John Scott (ed), **Power: Critical Concepts**, pp.253-268. London: Routledge, 1994.

- Pevehouse, Jon C. **Democracy from Above: Regional organizations and democratization.**
Cambridge: Cambridge University Press, 2005.
- Po, Blondie. Land Reform Policies and their implementation in the Philippines .In Inayatullah (ed), **Land Reform : Some Asian Experiences**, pp.265-317. Kuala Lumpur: APDAC.
- Prosterman, Roy L. and Hanstad, Timothy M. China: A Fieldwork-based Appraisal of the Housefold Responsibility System. In Roy Prosterman, Mary N. Temple and Timothy M. Hanstad (eds), **Agrarian Reform and Grassroots Development Ten Case Studies**, pp.1 - 11. London: Lynne Rienner Publishers, 1990.
- Prosterman, Roy L. and Reisinger, Jeffrey M. **Land Reform and Democratic Development.**
Baltimore: John Hopkins University Press, 1987.
- Prosterman, Roy L., Temple, Mary N. and Hanstad, Timothy M. Introduction. In Roy Prosterman, Mary N. Temple and Timothy M. Hanstad (eds), **Agrarian Reform and Grassroots Development Ten Case Studies**, pp.103 -136. London: Lynne Rienner Publishers, 1990.
- Quyyum, Abdul. Policies and Implementation of Land Reforms: Macro-Level Study for Pakistan. In Inayatullah (ed), **Land Reform : Some Asian Experiences**, pp.61- 89 . Kuala Lumpur: APDAC.
- Ranney, Austin. **Essays on the Behavioral Study of Politics**, Urbana: University of Illinois Press, 1972.
- Renne, Roland R. Land Tenure Reform As an Aspect of Economic Development in Asia. In Robert A. Solo (ed), **Economics and the Public Interest**, pp.297-310. New York: Rutgers University Press, 1955.
- Riggs, Fred W. **Administration in Developing Countries : the Theory of Prismatic Society.**
Boston : Houghton Mifflin Company, 1961.
- Riggs, Fred W. **Prismatic Society Revisited.** New Jersey: General Learning Press, 1971.
- Riggs, Fred W. **Thailand: The Modernization of a Bureaucratic Polity.** Honolulu: East-West Center Press, 1966.
- Ripley, Randall B. **Policy Analysis in Political Science.** Chicago: Nelson Hall, 1985.
- Robertson, David. **A Dictionary of Modern Politics.** London : Europa Publications, 2002.
- Rohr, John A. The Constitutional Case for Public Administration .In Gary L. Wamsley et al (eds) **Refounding Public Administration**, pp.52-95. London :Sage Publication, 1989.

- Rushefsky, Mark E. **Public Policy in the US at the Dawn of the 21st Century**. 3rd ed. New York : Sharpe,2002.
- Salisbury, Robert H.**Interest Groups: Politics in America**, New York: Harper&Row Publishers,1969.
- Sander,Todd.**Collective Action:Theory and Applications**, Ann Arbor: University of Michigan Press,1992.
- Shively, W. Phillips.**Power Choice: An Introduction to Political Science**.8th ed.New York: McGraw-Hill,2003.
- Siddiqui, Kamal.The Political Economy of Land Reforms in Bangladesh.In Inayatullah (ed),**Land Reform : Some Asian Experiences**,pp.91 -157. Kuala Lumpur: APDAC.
- Steelman, Toddi A. Elite and Participatory Policymaking: Finding Balance in a Case of National Forest Planning .**Policy Studies Journal**. 29,1(2001):71-89.
- Stillman II, Richard J.**Public Administration: Concepts and Cases**. 7th. ed., Boston: Houghton Mifflin Company,2000.
- Tai, Hung C.**Land Reform and Politics: A Comparative Analysis**. Berkeley: University of California Press,1972.
- Truman, David.**The Government of Process : political interests and public opinion**. New York : Alfred A. Knopf,1959.
- Tuma, Elias H.**Twenty-Six Centuries of Agrarian Reform: A Comparative Analysis**. Berkely:University of California Press ,1965.
- United Nation.**Progress in Land Reform** , New York: United Nation Publication, 1954.
- United Nation.**Progress in Land Reform Second Report**, New York: United Nation Publication, 1956.
- United Nation.**Progress in Land Reform third Report**, New York: United Nation Publication, 1962.
- United Nation.**Land Reform Defects in Agrarian Structure as Obstacle to Economic Development**, New York: United Nation Publication, 1951.
- United States Operation Mission .**Agricultural Credit; Cooperation Organization, Management and Administration; and Agricultural Marketing for the government of Thailand and the United States Operation Mission to Thailand**, April,1959.

- Van Horn, Carl E. , Baumer, Donald C. and Gormley, William T. Jr. **Politics and Public Policy**. 3rd ed.. Washington D.C.: CQ Press, 2001.
- Verba, Sydney, Nie, Norman and Kim, Jae-on. **Modes of Democratic Participation: A Cross-National Comparison**, California: Sage Publications, 1970.
- Waldo, Dwight. Forward. In Frank Marini (ed), **Toward a New Public Administration The Minnowbrook Perspective**, pp.xiii-xix. New York: Chandler Publishing, 1971.
- Wamsley, Gary L.; Goodsell, Charles T.; Rohr, John A.; and other. **Public Administration and the Governance Process: Shifting the Political Dialogue**. In Gary L. Wamsley et al. (eds) **Refounding Public Administration** ,pp.31-51 .London: Sage Publication, 1989.
- Warriner, Doreen. **Land Reform Principle and Practice**. Oxford: Clarendon Press, 1969.
- White, Leonard D. **Introduction to the study of public administration**. 3rd ed. New York: Macmillan, 1948.
- Wilson, Woodrow. The Study of Administration. **Political Science Quarterly** 2(June 1887):197-222.

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

กิจสังคม vs. ประชาธิปไตย เปรมจะหาทางออกอย่างไร.สยามรัฐสัปดาห์วิจารณ์(19-25 ตุลาคม 2529):8-9.

9 เดือนของรัฐบาลชาติชาย แสพ-ปชป.-ชาติไทย—ใครปั้นสถานการณ์?. สยามรัฐสัปดาห์วิจารณ์(27 พฤษภาคม 2532):7-8.

ขายตัว-แย่งเก้าอี้รมต.ผลงานในรอบปีของส.ส..สยามรัฐสัปดาห์วิจารณ์ (2-8 สิงหาคม 2530):9.

ข่าวพาดิขัย (17 พฤษภาคม 2515): 1.

จับจุดการเมือง.ปชป. โคนแทงข้างหลังแต่ก็ทนได้-ไม่มีปัญหา.สยามรัฐสัปดาห์วิจารณ์ (30 กรกฎาคม 2532)5-6.

จาก ป.1 ผ่าน ป.5 จะขึ้น ป.6 ปัญหาและวิกฤตการณ์.สยามรัฐสัปดาห์วิจารณ์ (8-14 พฤษภาคม 2531):9-12 .

ตลบหลังปชป.ลาออกเป็นแพะรับบาป.สยามรัฐสัปดาห์วิจารณ์ (8-14 พฤษภาคม 2531):8.

ถนนประชาธิปไตย.อันตราย!พรบ.ปฏิรูปที่ดิน ปชป.-ชาติไทย...คมเดือนคม.สยามรัฐสัปดาห์วิจารณ์ (11 มิถุนายน 2532):4-5.

นิโรจน์ ขอกงประเสริฐ.ฝึกไฟทางการเมือง:ศึกษากรณีการแบ่งแยกฝักฝ่ายภายในพรรคประชาธิปัตย์ วิทยานิพนธ์ระดับปริญญาโทมหาวิทยาลัย ภาควิชาการปกครอง คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์ มหาวิทยาลัย,2533.

บันทึกไว้ในประวัติศาสตร์วันที่สภาอลเวง.สยามรัฐสัปดาห์วิจารณ์ (6-12 ธันวาคม 2531):7-8.

บุญเอื้อหนักใจ"วิป"เสียงแตกเคลียร์รมช.กม.ปฏิรูปที่ดิน.มติชน(4 มิถุนายน 2532):21.

ปัญหากลุ่ม 10 มกรากับความอึดอัดรัฐบาลเปรม" สยามรัฐสัปดาห์วิจารณ์, ปีที่ 34, ฉบับที่ 23, 22-28 พฤศจิกายน2530):5.

ปรับกรม.เปรม 5 สยบศึกในอกปชป.สยามรัฐสัปดาห์วิจารณ์ (20-26 กันยายน 2530):5-6.

ปรับกรม.คงต้องรอดต่อไปเสียงสะท้อนจากบ้านสี่เสา.สยามรัฐสัปดาห์วิจารณ์ (1-7 พฤศจิกายน 2530):8.

พรบ.ปฏิรูปแสพยึดกักรรหารสั่งลือกหัวหอก.มติชน(7 มิถุนายน 2532):1,21.

พรบ.ลิขสิทธิ์ พิสูจน์ความมั่นใจของพลเอกเปรม.สยามรัฐสัปดาห์วิจารณ์ (29 พฤศจิกายน-5 ธันวาคม 2531):7.

พิชัย รัตตกุล ตัวชื่อนาคค ประชาธิปไตย.สยามรัฐสัปดาห์วิจารณ์ (5-11 กรกฎาคม 2629):6.

- โพกัส หาญ-ชาติชาย สูตรลับ-ปรับกรม. 7 ส.ศ.: 1 รมค. **สยามรัฐสัปดาห์วิจารณ์** (30 เมษายน-6 พฤษภาคม 2532):7-9.
- ยุทธการฆาตกรรม นายสันติป้อมก๊ำซ-ป๋อบาคาล คาบแรกฝ่ายค้ำัน คาบสองเชือดกันเอง.**สยามรัฐสัปดาห์วิจารณ์** (23-29 ตุลาคม 2531):10-12.
- วิฑูรย์ เลี่ยนจำรูญ.จะให้เราอธิบายเรื่องพ.ร.บ.ปฏิรูปที่ดินแก่ประชาชนของเราอย่างไร.**มติชน** (18 พฤษภาคม 2532):9.
- วีระ มุสิกพงศ์.แก่นแท้10มกรา.**มติชนสุดสัปดาห์** 7,361(2 สิงหาคม 2530):12 -13.
- สมชาย หลังหมอยา. **ปัญหาชาวนาและนโยบายของรัฐบาลในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิตแผนกวิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,2521.**
- สยามรัฐ** (27 พฤษภาคม 2517):16.
- สุภัตราภูมิประภาส.วิาทะปฏิรูปที่ดิน”ส.ส.สะตอคารมกร้าวกับคร.”ซ้ายบรันดี”.**มติชน**(13 พฤษภาคม 2532):8.
- แสป รุกคืบปลด ประจวบ ตอกลิ้มร้าวลึก ชาติไทย-ประชาธิปไตย.**สยามรัฐสัปดาห์วิจารณ์** (14 พฤษภาคม 2532):14-15.
- แสป”ฮั่ว” ปชป.เปิดเกมรุกกลับ...ดีได้ “ชาติไทย.**สยามรัฐสัปดาห์วิจารณ์** (9-15 เมษายน 2532): 9-10.
- หนึ่งปีของ 8 พรรคการเมือง.**สยามรัฐสัปดาห์วิจารณ์** (2-8 สิงหาคม 2530):5-8.

ภาษาอังกฤษ

- Dassel , Kurt.Civilians, Soldiers, and Strife: Domestic Sources of International Aggression. **International Security** 23 (Summer 1998):56 -85.
- Londregan, John B.and Poole , Keith T.Poverty, the Coup Trap, and the Seizure of Executive Power”, **World Politics**,Vol.42 (January 1990):151-183.
- Mainwaring , Scott.Transitions to Democracy and Democratic Consolidation: Theoretical and Comparative Issues.In Samuel Mainwaring, G. O'Donnell and A. Valenzuela (eds),**Issues in Democratic Consolidation**,pp294-342. South Bend: University of Notre Dame Press,1992.
- Muscat, Robert J.**Thailand and the United States : development, security, and foreign aid**,New York : Columbia University Press,1990.
- Parry, Geraint. **Political Elites**. New York:Praeger,1970.
- Powelson,John P. Land Tenure and Land Reform: Past and Present. **Land Use Policy** (April

1987):111-120.

Seth,A.N. Problems of Implementation of Tenancy Reform.**National Seminar on Land Problems and Policies in Thailand** ,FAO Regional Office, Bangkok Thailand, 9-13 February 1970.

Seth,A.N.**Report on Land Reforms in Thailand**.Bangkok:FAO,1968.

Seth,A.N. Report on Land Problems in Thailand.**National Seminar on Land Problems and Policies in Thailand** ,FAO Regional Office, Bangkok Thailand, 9-13 February 1970.

Valenzuela, J. Samuel.Democratic Consolidation in Post-Transitional Settings: Notion, Process and Facilitating Conditions .In Samuel Mainwaring, G. O'Donnell and A. Valenzuela (eds),**Issues in Democratic Consolidation**,pp.57-104.South Bend: University of Notre Dame Press.

Whitehead, Laurence.The Consolidation of Fragile Democracies: A Discussion with Illustrations. In R. Pastor (ed),**Democracy in Americas**,pp.79-95. New York: St Martin's Press, 1989.

ภาคผนวก

ภาคผนวก

สรุปรายละเอียดการพิจารณาร่างพ.ร.บ.การปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม พ.ศ. 2518

และร่างแก้ไขพ.ร.บ. การปฏิรูปที่ดินฯ แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 3) พ.ศ. 2532

1. สรุปรายละเอียดการพิจารณาร่างพ.ร.บ.การปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม วาระที่ 2 ระหว่างวันที่ 10, 16 และ 17 มกราคม 2518⁴³⁷ สมัยรัฐบาล นาย สฤษดิ์ ธรรมาภรณ์

- มาตรา 4 ซึ่งเป็นเรื่องของคำนิยาม คณะกรรมาธิการวิสามัญพิจารณาร่างพ.ร.บ.การปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรมได้เพิ่มคำนิยามเกี่ยวกับเรื่อง การเช่าที่ดินเพื่อการเกษตรขึ้น เพื่อให้สอดคล้องกับกฎหมายว่าด้วยการควบคุมการเช่านา แต่คณะกรรมาธิการฯ ได้คัดค้านบัญญัติว่าด้วยบริษัทเกษตรกรรมและการถือครองที่ดินของบริษัทเกษตรกรรมออกเพราะเห็นว่าวัตถุประสงค์หลักของกฎหมายปฏิรูปที่ดินก็คือเพื่อช่วยเหลือเกษตรกร โดยเฉพาะเกษตรกรซึ่งยากจน ดังนั้นจึงไม่ควรจะนำเอาบริษัทซึ่งเป็นนิติบุคคลที่ประกอบธุรกิจการเกษตรเข้ามาอยู่ในส่วนของบทนิยามของกฎหมายฉบับนี้ การที่คณะกรรมาธิการฯ มีความเห็นเช่นนี้น่าจะเป็นเพราะ คณะกรรมาธิการฯ ได้รับฟังความคิดเห็นของนักการเมือง ประชาชน และนักวิชาการ ซึ่งแสดงความเห็นคัดค้านการมีบทบัญญัติดังกล่าวในร่างพ.ร.บ.ของรัฐบาล เช่น นาย วิรัช ทศานนท์ โฆษกพรรคธรรมสังคม ได้คัดค้านว่าบทบัญญัติว่าด้วยบริษัทเกษตรกรรมจะเป็นการเปิดโอกาสและรักษาผลประโยชน์ให้นายทุนเข้ามาถือครองที่ดินเพื่อการเกษตรเป็นจำนวนมากถึงไม่ต่ำกว่ารายละหนึ่งพันไร่ทำให้กฎหมายนี้จะกลายเป็นเครื่องมือสุบที่ดิน หรือ เกริกเกียรติ พิพัฒน์เสรีธรรม (2521:177-182) ซึ่งแสดงความเห็นคัดค้านบทบัญญัติว่าด้วยบริษัทเกษตรกรรมไว้ในบทความเรื่อง "กฎหมายปฏิรูปที่ดินส.ค.ส.จากรัฐบาล" จะเป็นช่องทางในการเล็งและหาประโยชน์จากกฎหมายปฏิรูปที่ดินเพราะบริษัทเกษตรกรรมสามารถที่จะถือครองกรรมสิทธิ์ในที่ดินได้ถึงหนึ่งพันไร่และขอขยายพื้นที่ได้หรือขอเช่าที่ดินโดยไม่ถูกจำกัดเนื้อที่ก็ได้ จึงทำให้เกิดผลเสียที่สำคัญก็คือ จะทำให้เกิดการถือครองที่ดินจำนวนมากอันเป็นการรวบอำนาจทางเศรษฐกิจในเชิงคั่งและอาจทำให้เกิดปัญหาการบอบเล็กรการเช่าแล้วให้บริษัทเกษตรกรรมมาทำแทน เป็นต้น ทั้งนี้เมื่อมีการพิจารณาในสภานิติบัญญัติแห่งชาติปรากฏว่าสภานิติบัญญัติฯ ก็ได้ลงมติเห็นชอบด้วยการแก้ไขเพิ่มเติมและการตัดบทนิยามของคณะกรรมาธิการฯ และมีสมาชิกสภานิติบัญญัติฯ เพียง 3 คนที่อภิปรายเฉพาะนิยามคำว่าปฏิรูปที่ดินในส่วนของการใช้สันธานอันเป็นเรื่องของคำและภาษามากกว่าจะเป็นการอภิปรายในเนื้อหาหลักการ

⁴³⁷ ผู้วิจัยสรุปรายละเอียดจาก รายงานการประชุมสภานิติบัญญัติแห่งชาติ ครั้งที่ 26/2518, วันที่ 10 มกราคม 2518, รายงานการประชุมสภานิติบัญญัติแห่งชาติ ครั้งที่ 27/2518, วันที่ 16 มกราคม 2518 และ รายงานการประชุมสภานิติบัญญัติแห่งชาติ ครั้งที่ 28/2518, วันที่ 17 มกราคม 2518. ประกอบกับข่าวจากหนังสือพิมพ์ บทความ และหนังสือที่เกี่ยวข้อง

- หมวด 1 ว่าด้วย สำนักงานการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม คณะกรรมาธิการฯได้แก้ไขฐานะของสำนักงานการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม(ส.ป.ก.) ในมาตรา 7 จากร่างเดิมของรัฐบาลที่ตั้งใจว่าจะให้เป็นองค์กรของรัฐ แต่คณะกรรมาธิการฯเห็นว่าส.ป.ก.ควรแก้ไขเป็นส่วนราชการ ซึ่งทำให้ต้องไปแก้ไขมาตราอื่นๆที่เกี่ยวข้องเช่น แก้ไขเพิ่มเติมมาตรา 8 มาตรา 8 ทวิ มาตรา 9 มาตรา 10 ในหมวด 1 และตัดความในมาตรา 21- มาตรา 29 ในหมวด 2 ที่ว่าด้วยการแต่งตั้ง คุณสมบัติ การพ้นจากตำแหน่งเป็นต้นออกไปเนื่องจากมีกฎหมายอื่นกำหนดไว้อยู่แล้วเป็นต้นเพื่อให้สอดคล้องกัน

- หมวด 2 ว่าด้วยการกำกับ การควบคุม และการบริหาร คณะกรรมาธิการฯได้แก้ไขชื่อหมวด เป็นคณะกรรมการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรมและคณะกรรมการปฏิรูปที่ดินจังหวัด และเปลี่ยนแปลงองค์ประกอบ,จำนวนและอำนาจหน้าที่ของ คณะกรรมการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม และคณะกรรมการปฏิรูปที่ดินจังหวัด

สำหรับในหมวดนี้ซึ่งมีอยู่ 20 มาตรานั้น ในการพิจารณาของสภานิติบัญญัติแห่งชาติมีสมาชิกสภานิติบัญญัติฯให้ความสนใจในการอภิปรายเพียง 3 มาตรา คือ มาตรา 13 ทวิ, มาตรา 16 และ มาตรา 19 โดยมาตราที่มีการแก้ไขคือมาตรา 13 ทวิและมาตรา 16 กล่าวคือ ม.ร.ว.จักรทอง ทองใหญ่ได้เสนอให้ตัดวรรคสองของมาตรา 13 ทวิที่กำหนดให้คณะกรรมการปฏิรูปที่ดินฯทำหน้าที่คณะกรรมการปฏิรูปที่ดินกรุงเทพฯด้วยเนื่องจากจะไม่เหมาะสมและไม่สะดวกในทางปฏิบัติ ซึ่งคณะกรรมาธิการฯก็ไม่ขัดข้องตามข้อเสนอดังกล่าวและที่ประชุมก็ได้ลงมติด้วยเสียงข้างมากให้ตัดวรรคสองของมาตรา 13 ทวิออก ส่วนมาตรา 16 เป็นการแก้ไขในส่วนที่ว่าด้วยการพ้นจากตำแหน่งของกรรมการ ขณะที่มาตรา 19 ว่าด้วยอำนาจหน้าที่ความรับผิดชอบของคณะกรรมการปฏิรูปที่ดินนั้น นาย สวัสดิ์ อุทัยศรี เห็นว่าการปฏิรูปที่ดินเมื่อไม่ได้ทำพร้อมกันทั้งประเทศแล้วจะมีปัญหาในการเวนคืนหรือจัดซื้อที่ดินเกินกว่าที่กำหนดไว้ในกฎหมายนี้ ซึ่งในประเด็นนี้คณะกรรมาธิการฯชี้แจงว่าจะปฏิรูปที่ดินเฉพาะในเขตปฏิรูปที่ดินส่วนการกำหนดจำนวนการถือครองในภาพรวมทั้งประเทศจะต้องไปแก้ไขที่ประมวลกฎหมายที่ดินซึ่งนาย สมคิด ศรีสังคม สมาชิกสภานิติบัญญัติฯได้เสนอให้นำเอาการกำหนดจำนวนการถือครองที่ดินสูงสุดที่ได้ยกเลิกไปในสมัยรัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ กลับมาใช้ใหม่ซึ่งคณะกรรมาธิการฯก็ได้ชี้แจงจนเป็นที่พอใจและที่ประชุมก็สามารถผ่านมาตรานี้ไปได้โดยขึ้นตามร่างเดิมของคณะกรรมาธิการฯ ส่วนมาตราที่เหลือสมาชิกสภานิติบัญญัติฯ ไม่มีผู้ใดขัดข้องจึงสามารถผ่านการพิจารณาในวาระสองไปได้อย่างง่ายดาย

- คณะกรรมาธิการฯได้เพิ่มหมวด 2 ทวิว่าด้วยนิคมเกษตรกรนอกประสงค์ โดยกรรมาธิการฯที่ริเริ่มความคิดดังกล่าวก็คือ นาย อุดล วิเชียรเจริญ ซึ่งได้ให้เหตุผลในการจัดตั้งนิคมเกษตรกรนอกประสงค์ว่า จะเป็นการช่วยเหลือเกษตรกรที่ยากจนไม่มีทุนจริงๆและผู้ยากจนอื่นๆได้มีงานทำและยังเป็นการเปิดโอกาสให้เป็นนิคมทดลองแก่บุคคลที่มีอุดมการณ์แบบคอมมิวนิสต์ให้

เข้ามาสร้างสังคมในอุดมคติขึ้นมาโดยไม่ต้องทำลายสังคมเดิม ซึ่งทำให้กรรมการฝ่ายข้างมาก เห็นด้วยกับความคิดริเริ่มดังกล่าว แต่ก็มีกรรมการฝ่ายข้างน้อยคือ คุณหญิง สุภาพ วิเศษสุรกร และ พล.ต.ต.สืบ พงศ์สุวรรณ ไม่เห็นด้วยและสงวนความเห็นให้คัดบทบัญญัติว่าด้วยนิคมเกษตรกร อเนกประสงค์ออกทั้งหมด

ในการอภิปรายวาระที่ 2 ในสภานิติบัญญัติฯ นั้นมีการแตกความคิดออกเป็น 2 ฝ่ายเช่นกัน โดยฝ่ายที่คัดค้านอาทิ คุณหญิง สุภาพ วิเศษสุรกร นาย บุญย์ เจริญไชย พล.ต.ต.สืบ พงศ์สุวรรณ นาย บุญมา วงศ์สวรรค์ นาย เรณู สุวรรณสิทธิ์ และ นาย สง่า วงศ์บางขวด ได้อภิปรายว่า นิคมเกษตรกรอเนกประสงค์ มีลักษณะและวิธีการแบบคอมมูนของคอมมิวนิสต์ หรือ แบบคิบบุดซ์ของอิสราเอล ซึ่งทั้งสองแบบไม่ประสบความสำเร็จเท่าที่ควร อีกทั้งหลักและวิธีการนี้จะขัดกับอุปนิสัยใจคอของคนไทยที่รักความเป็นอยู่อย่างอิสระเสรีและอยากได้กรรมสิทธิ์หรือผลตอบแทนในสิ่งที่ตนเองลงทุนลงแรงและสภาพสังคมไทยก็ยังไม่มีความจำเป็นต้องจัดตั้งนิคมในลักษณะเช่นนี้ๆ จะทำให้สำเร็จก็ทำได้ยากเพราะจะต้องฝักฝนคนที่เข้ามาเป็นสมาชิกนิคมให้มีระเบียบวินัยและความอดทนในการทำงานตามหน้าที่ไปวันๆ แบบคอมมูน และก็ไม่น่าไว้วางใจว่านิคมนี้จะมีผลผลิตสูงเพียงพอจะเลี้ยงตัวเองได้และอาจจะกลายเป็นภาระของรัฐบาลที่จะต้องใช้เงินลงทุนจำนวนมากแล้วก็ต้องอุดหนุนไปตลอด ดังนั้นจึงควรตัดหมวด 2 ทวิออกทั้งหมดและควรจะนำเงินลงทุนจำนวนมากนี้ไปลงทุนด้านอื่นจะดีกว่า

ฝ่ายที่สนับสนุนแนวคิด เช่น นาย เถลิง ชำรงนาวาสวัสดิ์ นายอดุล วิเชียรเจริญ ได้อภิปรายในหลักการว่า การจัดตั้งนิคมเกษตรกรอเนกประสงค์เป็นความคิดริเริ่มที่ดีและจะเป็นวิธีหนึ่งในการช่วยเหลือผู้ยากจนจริงๆ ซึ่งมีอยู่มากในชนบทและในเมือง นิคมเกษตรกรอเนกประสงค์นั้นแท้จริงแล้วมิใช่วิธีการของคอมมิวนิสต์เพราะไม่ใช่การบังคับให้ต้องอยู่ในนิคมแต่เป็นการอยู่โดยสมัครใจไม่พอใจก็ออกจากนิคมได้ และนิคมนี้ยังเป็นเครื่องมือในทางการเมืองและความมั่นคงวิธีการหนึ่ง เพราะจะเป็นการช่วยดึงเอาคนที่ยากไร้ไม่มีทุน ไม่ต้องหลบหนีเข้าป่าไปอยู่กับคอมมิวนิสต์และดึงเอาคนที่ศรัทธาในลัทธิคอมมิวนิสต์ให้เข้ามาทดลองสร้างสังคมในนิคมแบบที่ต้องการโดยไม่กระทบต่อการเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครองประเทศ นอกจากนาย อดุล วิเชียรเจริญ และ นาย เถลิง ชำรงนาวาสวัสดิ์ แล้วก็มีสมาชิกสภานิติบัญญัติฯ หลายคนให้การสนับสนุนเช่น นาย จันทร์ อินทุเพท นาย เพทาย อมาตยกุล นาง จันทะนี สันตะบุตร นาย สักดา สายบัว นาย บรรเจิด คุ้มวงศ์ และ นาย จรูญ สุภาพ แต่อย่างไรก็ดีเมื่อลงมติผลปรากฏว่าสภานิติบัญญัติฯ เห็นด้วยกับความเห็นของสงวนไว้ของกรรมการฝ่ายข้างน้อยด้วยคะแนนเสียง 68 ต่อ 32 ให้คัดบทบัญญัติว่าด้วยนิคมเกษตรกร อเนกประสงค์ออกทั้งหมด

- หมวด 3 ว่าด้วยการดำเนินการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม คณะกรรมาธิการฯ ได้แก้ไขเพิ่มเติมหลายมาตรา อาทิ มาตรา 33 มาตรา 34 มาตรา 37 มาตรา 38 มาตรา 42 มาตรา 43 และมาตรา 44 และตัดมาตรา 40 ออกทั้งหมดเนื่องจากเป็นบทบัญญัติที่เกี่ยวเนื่องกับบริษัทเกษตรกรรม โดยในการพิจารณาของสภานิติบัญญัติฯ สมาชิกสภานิติบัญญัติฯ ได้ให้ความสนใจอภิปรายในหมวดนี้เพียง 7 มาตรา คือ มาตรา 33 มาตรา 34 (1 ทวิ) มาตรา 37 วรรค 3 ข้อ (ง) มาตรา 38 มาตรา 42 มาตรา 43 มาตรา 44 วรรคแรก ซึ่งเป็นส่วนที่คณะกรรมาธิการฯ มีการแก้ไขและเพิ่มขึ้นใหม่ ส่วนมาตราที่เหลือสมาชิกสภาฯ มิได้ติดใจอภิปรายจึงผ่านการพิจารณาไปได้อย่างรวดเร็ว

สำหรับมาตรา 33 ในชั้นกรรมาธิการฯ ได้เพิ่มข้อความว่า การกำหนดเขตที่ดินนั้นให้ถือเขตของอำเภอเป็นหลักแล้ว ก็ให้มีการจัดอันดับความสำคัญโดยถือจำนวนและเนื้อที่ที่เกษตรกรผู้ไม่มีที่ดินประกอบเกษตรกรรมเป็นของตนเองเป็นหลัก ซึ่งหมายความว่า การปฏิรูปที่ดินจะไม่ทำพร้อมกันทั้งประเทศเนื่องจากเกินความสามารถที่จะทำได้และเขตที่จะปฏิรูปที่ดินนั้น ก็จะเลือกเฉพาะเขตที่เหมาะสม สมกับการเกษตรเท่านั้นซึ่งจะต้องจัดอันดับความสำคัญก่อนหลังตามความเดือดร้อนของเกษตรกร ทั้งนี้เมื่อเข้าสู่การพิจารณาของสภานิติบัญญัติฯ สมาชิกสภานิติบัญญัติฯ หลายท่านอาทิ นาย นิธิพัฒน์ ชาลีจันทร์ นาย บุญย์ เจริญไชย นาย อมร จันทรสมบูรณ์ เป็นต้น เห็นว่า ควรที่จะระบุให้ชัดเจนในประโยคที่ว่าให้ดำเนินการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม โดยมีชกช้านั้นจะหมายถึงระยะเวลาเท่าใด ซึ่งนาย เถลิง ชำรงนาวาสวัสดิ์ ประธานคณะกรรมาธิการฯ ได้ชี้แจงว่าจนเป็นที่พอใจของผู้อภิปรายว่า การปฏิรูปที่ดินนั้นจะไม่ได้ทำพร้อมกันทุกเขตแต่จะต้องมีการสำรวจเสียก่อนเพื่อจัดอันดับความจำเป็นก่อนหลังและเฉพาะพื้นที่ที่เหมาะสมทางการเกษตรเท่านั้น โดยจะทำการสำรวจและวางโครงการปฏิรูปที่ดินภายใน 3 ปีซึ่งหมายถึงการสำรวจก่อนแล้วค่อยประกาศพระราชกฤษฎีกากำหนดเขตปฏิรูปที่ดิน

มาตรา 34 ในชั้นกรรมาธิการฯ ได้แก้ไขใหม่ โดย มาตรา 34 (1) วรรคแรก ในส่วนที่กำหนดให้พระราชกฤษฎีกากำหนดเขตปฏิรูปที่ดินมีผลเป็นการถอนสภาพการเป็นสาธารณสมบัติของแผ่นดินสำหรับที่ดินดังกล่าว คณะกรรมาธิการฯ ได้ตัดถ้อยคำ เว้นแต่ที่ดินอันเป็นป่าสงวนแห่งชาติและป่าไม้ถาวรออกไป รวมทั้งได้ตัดมาตรา 34 (1) วรรคสองและวรรคท้าย ออกทั้งหมด ส่วนมาตรา 34(1 ทวิ) คณะกรรมาธิการฯ ได้ตัดถ้อยคำ แต่ทางราชการเลิกใช้หรือไม่ใช้ประโยชน์ในที่ดินนั้นต่อไปแล้วก็ดี หรือทางราชการยังใช้ประโยชน์ในที่ดินนั้นอยู่ เมื่อได้จัดที่ดินแปลงอื่นให้ใช้แทนโดยคณะกรรมการปฏิรูปที่ดินประกาศในราชกิจจานุเบกษาแล้วก็ออกไป และในการพิจารณาในสภานิติบัญญัติฯ คณะกรรมาธิการฯ ได้ขอแก้ไขถ้อยความในมาตรา 34 (1 ทวิ) ให้ชัดเจนขึ้น แต่ก็ยังมีสมาชิกสภาฯ หลายท่านอภิปรายไม่เห็นด้วยแต่คณะกรรมาธิการฯ เช่น นาย อรรถ วิสูตร โยธาภิบาล ได้อธิบายว่าปัญหาเรื่องการถอนสภาพนั้นได้มีคำสั่งคณะปฏิวัติให้แก้ไขแล้ว และนาย อดุล วิเชียร

เจริญ ได้อธิบายว่า กฎหมายปฏิรูปที่ดินเป็นกฎหมายพิเศษข้อยกเว้นจากกฎหมายทั่วไป ซึ่งทำให้ที่ประชุมสามารถผ่านการพิจารณามาตรานี้ได้โดยยึดตามการแก้ไขของคณะกรรมการฯ

มาตรา 37 ว่าด้วยการจัดซื้อและเวนคืนที่ดินในเขตปฏิรูปที่ดิน คณะกรรมการฯ มีความเห็นแตกออกเป็น 2 ฝ่าย แต่คณะกรรมการฯ ก็เห็นพ้องกันในภาพรวมว่าน่าจะมีการป้องกันสิทธิของผู้ที่ได้ประกอบกิจกรรมเกษตรอยู่ก่อนแล้ว ไม่ให้ต้องเสียสิทธิไปโดยมิชอบแต่ก็จะต้องเป็นไปโดยมีเงื่อนไขมีขั้นตอนการพิจารณา นอกจากนี้คณะกรรมการฯ ก็ได้กำหนดให้ส.ป.ท.มีอำนาจจัดซื้อหรือเวนคืนได้เฉพาะในส่วนที่เกินกว่า 20 ไร่ เนื่องจากถือตามเนื้อที่ถือครองเฉลี่ยของประเทศซึ่งมีประมาณ 20 ไร่ต่อครัวเรือน โดยเมื่อเข้าสู่การพิจารณาของสภานิติบัญญัติฯ คณะกรรมการฯ ได้เสนอขอแก้ไขในส่วนของวรรคสามข้อ (ง) เนื่องจากเห็นว่าที่กรรมการฯ ได้ร่างไว้เดิมนั้นอาจจะมีปัญหาในกรณีที่ดินสถาบันเกษตรกรไม่สามารถหรือไม่ต้องการที่จะได้มีสิทธิในการถือหุ้น จึงควรแก้ไขใหม่ว่า เฉพาะในกรณีที่สถาบันเกษตรกรมีความต้องการและความสามารถที่จะถือหุ้นเท่านั้นจึงจะใช้บังคับตามข้อนี้

ในการพิจารณาในสภานิติบัญญัติฯ มาตรานี้ก็ยังมีผู้อภิปรายกันอย่างกว้างขวาง โดยนายบุญชัย เจริญไชย ได้ตั้งข้อสังเกตว่า การบังคับซื้อที่ดินจากคนที่มียี่ดึกมากแต่ไม่ทำประโยชน์นั้นจะอยู่ในข่ายของการปฏิรูปที่ดินตามรัฐธรรมนูญหรือไม่ ซึ่งนาย ไพจิตร เอื้อทวิกุล กรรมการฯ ได้ชี้แจงว่าไม่ขัดกับรัฐธรรมนูญมาตรา 80 แต่อย่างไร ส่วนการสงวนความเห็นของนาย สักดา สายบัว นายอดุล วิเชียรเจริญ และของคุณหญิงสุภาพ วิเศษสุการกับพล.ต.ต.สืบ พงศ์สุวรรณ เป็นการเสนอที่ต่างก็ขอขยายการกำหนดจำนวนเนื้อที่ดินแต่มีความเห็นต่างกันเกี่ยวกับจำนวนเนื้อที่ดินที่เหมาะสมในวรรคหนึ่ง สองและ สาม แต่กรรมการฯ เสียข้างมาก อาทิ นาย เถลิง ชำรงนาวาสวัสดิ์ นายชำนาญ พงนา นาย ไพจิตร เอื้อทวิกุล แสดงความไม่เห็นด้วยตั้งแต่การถกเถียงในชั้นกรรมการฯ เพราะเห็นว่าปัญหาขณะนี้อยู่ที่เกษตรกรไม่มีที่ดินหรือมีที่ดินน้อยไม่พอทำกินมิใช่ปัญหาที่เกษตรกรมีที่ดินมาก และร่างมาตรานี้ก็ยังเปิดโอกาสให้ถือครองมากกว่า 50 หรือ 100 ไร่หากเกษตรกรสามารถทำการเกษตรได้อย่างมีประสิทธิภาพและมีส่วนในการพัฒนาการเกษตรของประเทศซึ่งก็มีเงื่อนไขกำกับไว้ อีกทั้งยังจะได้ไม่เป็นที่ครหาว่าสภานิติบัญญัติฯ มุ่งจะออกกฎหมายคุ้มครองนายทุนที่ถือครองที่ดินจำนวนมาก ทำให้ในการพิจารณาสภานิติบัญญัติฯ เห็นควรคงไว้ตามร่างของคณะกรรมการฯ ด้วยคะแนนเสียง 57 ต่อ 53

มาตรา 38 คณะกรรมการฯ ได้แก้ไขเพิ่มเติมโดยกำหนดว่าที่ดินของรัฐจะมี 2 ประเภท คือ ประเภทขนาดใหญ่ตั้งแต่ 10,000 ไร่ขึ้นไปซึ่งจะจัดให้เฉพาะสถาบันเกษตรกรเช่าระยะยาวเท่านั้น แต่ถ้าเป็นที่ดินของรัฐจำนวนไม่ถึง 10,000 ไร่คือ อาจเป็นแปลงเล็กแปลงน้อย คณะกรรมการฯ ส่วนมากเห็นว่าควรจะให้เกษตรกรหรือสถาบันเกษตรกรเช่าระยะยาว โดยในส่วนที่ดินที่จัดซื้อหรือ

เวนคืนสามารถให้เช่าหรือเช่าซื้อหรือซื้อ เพื่อเปิดโอกาสให้เกษตรกรที่เช่าที่ดินได้เป็นเจ้าของที่ดิน และจะได้พัฒนาให้ที่ดินและการเกษตรให้เจริญก้าวหน้า ในขณะที่เดียวกันหากรัฐจะเป็นเจ้าของที่ดิน แปลงเล็กแปลงน้อยทั้งหมดก็อาจสร้างปัญหาในการดูแลและการเก็บค่าเช่า แต่ก็มีกรรมวิธีการฯ เสี่ยง ข้างน้อยคือ นาย ศักดา สายบัวและนาย อุดม วิเชียรเจริญ ได้สงวนความเห็นให้ตัดคำว่า “เช่าซื้อหรือซื้อ” ในวรรคหนึ่งและ (3) ออกและตัดออกทุกแห่งด้วย ซึ่งนาย ศักดา สายบัว และนาย อุดม วิเชียรเจริญ ได้ชี้แจงในสภานิติบัญญัติเพราะเห็นว่า การที่รัฐบาลซื้อที่ดินหรือเวนคืนที่ดินมาจากเอกชนมี ลักษณะของการบังคับจึงไม่ควรนำกรรมสิทธิ์มากระจายให้เอกชนรายอื่นแต่ควรให้เช่าระยะยาว และการกระจายกรรมสิทธิ์ให้เอกชนซึ่งตกทอดทางมรดกได้ต่อไปอาจเกิดปัญหาที่ดินแตกเป็นแปลง เล็กแปลงน้อยอีก จึงควรให้เช่าหรือให้กรรมสิทธิ์กับสถาบันเกษตรกร แต่อย่างไรก็ดี คณะกรรมการฯ และสมาชิกสภานิติบัญญัติส่วนใหญ่ก็ยังเห็นควรให้ยื่นตามร่างของ คณะกรรมการฯ ด้วยคะแนนเสียง 66 ต่อ 26

มาตรา 42 คณะกรรมการฯ ได้คงความในวรรคหนึ่งให้นำกฎหมายว่าด้วยการเวนคืนที่ดิน อสังหาริมทรัพย์มาใช้โดยอนุโลม และเพิ่มวรรคสองให้ส.ป.ก.หรือผู้ซึ่งได้รับมอบหมายจากส.ป.ก.มี อำนาจเข้าครอบครองที่ดินเพื่อดำเนินการปฏิรูปที่ดินฯ ได้ทันที ซึ่งในการพิจารณาในสภานิติ บัญญัติฯ ปรากฏว่า สมาชิกสภานิติบัญญัติฯ หลายท่าน เช่น นาย อมร จันทรสุมบุรณ์ มีความเห็นว่า กฎหมายว่าด้วยการเวนคืนฯ ของประเทศไทยยังมีจุดอ่อนซึ่งทำให้ราคาเวนคืนทรัพย์สินสูงกว่าปกติ จึงขอแก้ไขให้เป็นไปตามกฎหมายว่าด้วยการเวนคืนอสังหาริมทรัพย์เพื่อการปฏิรูปที่ดิน หรือหากจะ ไม่ใช้ระบบศาลที่ดินหรือคณะกรรมการราคาที่ดินซึ่งถือว่าเป็นเค็ดขาดก็ให้ศาลยุติธรรมพิจารณาก็ ได้ ซึ่งในจุดนี้ นาย อุดม วิเชียรเจริญ ก็อภิปรายสนับสนุนเพราะเห็นว่าเมื่อเข้าสู่การพิจารณาของ อนุญาโตตุลาการก็จะเป็นการประวิงเวลาทำให้ส.ป.ก.ยังเข้าครอบครองที่ดินที่จะเวนคืนมิได้ ซึ่งจะ เป็นอุปสรรคที่สำคัญในการดำเนินการปฏิรูปที่ดิน แต่อย่างไรก็ดี นาย เถลิง ชำรงนาวาสวัสดิ์ ได้ ชี้แจงว่าการที่เอากฎหมายว่าด้วยการเวนคืนอสังหาริมทรัพย์มาใช้ก็เป็นในเรื่องของการคำนวณราคา ที่ดินเท่านั้นแต่อะไรที่ขัดแย้งกับร่างพ.ร.บ.การปฏิรูปที่ดินฯ ก็ให้ใช้พ.ร.บ.การปฏิรูปที่ดินฯ ซึ่งระบุไว้ ในมาตรา 3 เนื่องจากกรรมการฯ ก็เห็นด้วยว่ากฎหมายว่าด้วยการเวนคืนอสังหาริมทรัพย์ยังมีจุดอ่อน ให้เกิดการทุจริตได้และหากระบุให้ใช้กฎหมายว่าด้วยการเวนคืนอสังหาริมทรัพย์เพื่อการปฏิรูป ที่ดินฯ ตามที่นาย อมร จันทรสุมบุรณ์ เสนอจะเป็นการเขียนผูกพันให้ใช้กฎหมายที่ยังไม่เกิดขึ้น โดย ในมาตรานี้ไม่มีผู้เสนอคำแปรญัตติสภานิติบัญญัติฯ จึงได้พิจารณาให้ผ่านไป

มาตรา 43 คณะกรรมการฯ ได้แก้ไขวรรคแรกเรื่องการชำระเงินค่าทดแทนในส่วนการจ่าย เป็นเงินเหลือเพียงคำว่า “ร้อยละ 25” และเปลี่ยนเป็นคำว่า “ส่วนที่เหลือ” รวมทั้งตัดคำว่า “หลักทรัพย์” ออกให้คงเหลือเพียงพันธบัตรของรัฐบาลและเพิ่มถ้อยคำมีระยะเวลาไถ่ถอนคืนภายในสิบปีต่อท้าย ส่วนในวรรคสอง ที่กำหนดให้การจ่ายค่าที่ดินที่เจ้าของที่ดินขายให้แก่ส.ป.ก.ฯ อาจจ่ายเงินค่าที่ดิน

หรืออสังหาริมทรัพย์เป็นงวดยตามระยะเวลาที่ตกลงในการซื้อขายก็ได้ คณะกรรมการฯ ได้ตัดออกทั้งหมดเนื่องจาก ถึงไม่มีบทบัญญัติในร่างพ.ร.บ.การปฏิรูปที่ดินฯ ก็ย่อมจะตกลงและบังคับกันได้ตามประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ในส่วนที่ว่าด้วยนิติกรรมสัญญาอยู่แล้ว แต่กรรมการฯ เสียข้งน้อย คือ นายศักดิ์ สายบัว เสนอให้ตัดออกทั้งมาตราเพื่อให้การชำระเงินค่าทดแทนหากมิได้ตกลงกันเป็นพิเศษ.ป.ก.จะต้องจ่ายเงินให้แก่ผู้มีสิทธิรับเงินเต็มจำนวนในคราวเดียวกันจะจ่ายเป็นเงินสดร้อยละ 25 ที่เหลืออีกร้อยละ 75 จ่ายเป็นพันธบัตรรัฐบาลไม่ได้

เมื่อมีการชี้แจงในสภานิติบัญญัติฯ ก็มีการอภิปรายในมาตรานี้อย่างกว้างขวาง โดยกรรมการฯ เสียข้งน้อย นาย ศักดิ์ สายบัว ได้ให้เหตุผลว่าที่เสนอให้ตัดมาตรานี้ออกเพราะมาตรานี้ก่อให้เกิดความไม่เป็นธรรมในการแบ่งปันภาระของสมาชิกในสังคม ผู้ที่เป็นเจ้าของที่ดินเกินจำนวนที่ระบุไว้ในเขตปฏิรูปที่ดินอาจมีส่วนบุคคลที่ร่ำรวยจริงๆ ซึ่งสมควรจะต้องเสียสละเพื่อสังคมก็ได้ หากรัฐต้องการจะปฏิรูปที่ดินจริงๆ ก็ควรมหามาตรการในการเก็บภาษีจากคนที่ร่ำรวยทั่วประเทศซึ่งไม่จำกัดเฉพาะพวกที่อยู่ในเขตปฏิรูปที่ดิน ส่วนกรรมการฯ และสมาชิกสภานิติบัญญัติฯ หลายท่าน อาทิ นาย ปวย อึ้งภากรณ์ ต่างแสดงความไม่เห็นด้วยกับนาย ศักดิ์ฯ และ ต้องการให้ยื่นตามร่างของคณะกรรมการฯ ซึ่งคณะกรรมการฯ ก็ได้ยืนยันตามร่างแก้ไขของคณะกรรมการฯ ว่ามีความเหมาะสมและเป็นธรรมแล้วพร้อมกับแก้ไขถ้อยคำเพิ่มเติมโดยให้ตัดทั้งคำว่า "เงินกู้หรือหลักทรัพย์" ออกให้เหลือเพียงถ้อยความว่า "ส่วนที่เหลือให้จ่ายเป็นพันธบัตรรัฐบาล" และให้เพิ่มถ้อยความในประโยคท้ายว่า "และเงื่อนไขเกี่ยวกับการจ่ายเงินให้เป็นไปตามที่กำหนดในกฎกระทรวง" ในขณะที่ นาย บุญชัย เจริญไชย ก็เสนอให้เกิดความชัดเจนโดยขอให้กำหนดอัตราดอกเบี้ยพันธบัตรรัฐบาลให้ชัดเจนเป็นไม่ต่ำกว่าร้อยละ 8 ต่อปีซึ่งคณะกรรมการฯ ไม่ขัดข้อง ในขณะที่ในมาตรา 43 วรรคสอง นาย อมร จันทรสุมบูรณ์ เสนอให้เพิ่มความว่า "แต่ทั้งนี้ไม่เกินจำนวนเงินขั้นสูงสุดที่กำหนดไว้โดยพระราชกฤษฎีกา" เพื่อให้เกิดความรัดกุมขึ้นซึ่งกรรมการฯ ไม่ขัดข้อง แต่เนื่องจากสภานิติบัญญัติฯ ยังลงมติเห็นควรให้เปิดอภิปรายต่อ นาย ธวัช มกรพงศ์ ซึ่งแสดงความสนับสนุนแนวคิดการปฏิรูปที่ดินและร่างพ.ร.บ.นี้มาโดยตลอดก็ได้กล่าวตบตบว่า กฎหมายปฏิรูปที่ดินไม่ว่าประเทศใดก็ต้องทำให้เกิดความกระทบกระเทือนแต่จะต้องทำให้เกิดขึ้นน้อยที่สุด และได้กล่าวพาดพิง นาย ศักดิ์ สายบัว ที่อ้างถึงความเป็นธรรมนั้นดูจะเป็นการห่วงคนรวยมากไป อีกทั้งยังได้พาดพิงนาย ชมพู อรรถจินดา ที่ให้การสนับสนุนนาย ศักดิ์ สายบัว ว่ารัฐบาลเหมือนกับจับเสือมือเปล่าว่า เป็นการเปรียบเทียบที่ผิดพลาด และนาย ธวัชฯ ได้ยืนยันว่า หากตัดมาตรา 44 ออกไปก็จะทำให้กฎหมายปฏิรูปที่ดินใช้ไม่ได้เลย และตอนนี้ สมาชิกสภาฯ หลายคนก็แสดงอาการท้อถอยแม้จะมองว่ากฎหมายนี้ดี แต่ก็ยังมีความไม่เห็นด้วย ซึ่งจะทำให้กฎหมายนี้ผ่านออกไปไม่ได้ เพราะมีผู้คัดค้านพยายามไปชักจูงใจและหาทางแวดล้อม หากรัฐบาลต้องการจะปฏิรูปที่ดินจริงๆ ก็สามารถทำได้ ส่วนผู้ที่คัดค้านว่าทำไม่ได้นั้นก็เพราะต้องการปกป้องผลประโยชน์ของคนร่ำรวยเท่านั้น ซึ่งทำ

ให้นาย ศักดา สายบัว ต้องออกมาชี้แจงพร้อมทั้งสาบานว่าตนต้องการให้ตัดมาตรานี้ออกไม่ใช่เพื่อปกป้องคนรวยแต่ทำเพื่อให้เกิดความเป็นธรรมจริงๆ หลังจากนั้นประธานสภานิติบัญญัติฯก็ขอให้ลงมติในมาตรานี้ ปรากฏว่าสภานิติบัญญัติฯได้ลงมติให้ขึ้นตามร่างของกรรมาธิการฯด้วยคะแนนเสียง 58 ต่อ 28 และลงมติเห็นชอบกับการขอแก้ไขเพิ่มเติมของกรรมาธิการฯด้วยคะแนนเสียง 63 ต่อ 1 และเห็นชอบตามข้อเสนอของนาย บุญย์ เจริญไชย ด้วยคะแนนเสียง 80 ต่อ 0 และข้อเสนอของนาย อมร จันทรสุมบุรณ์ ด้วยคะแนนเสียง 78 ต่อ 1

มาตรา 44 คณะกรรมาธิการฯมีความเห็นแตกต่างกัน โดยร่างพ.ร.บ.เดิมของรัฐบาลได้กำหนดให้คำนึงถึงการได้มา สภาพความอุดมสมบูรณ์ และทำเลที่ตั้งเป็นเกณฑ์ในการพิจารณา กำหนดเงินค่าทดแทนที่ดินหรืออสังหาริมทรัพย์ แต่คณะกรรมาธิการฯได้ตัดหลักเกณฑ์ดังกล่าวออก และแก้ไขกำหนดเป็นอัตรา 3.5 เท่าของมูลค่าผลผลิตเกษตรกรรมหลักที่สามารถผลิตได้จากที่ดินในท้องที่นั้น ซึ่งคล้ายกับกฎหมายปฏิรูปที่ดินของไต้หวันที่กำหนดไว้เป็นอัตราคือ 2.5 เท่าของมูลค่าผลผลิตเกษตรกรรม ส่วนในวรรคสองคณะกรรมาธิการฯได้เพิ่มขึ้นเพื่อเปิดโอกาสให้เจ้าของที่ดิน หรือผู้มีสิทธิได้รับเงินทดแทนที่ไม่เห็นด้วยกับจำนวนเงินทดแทนดังกล่าวสามารถมีสิทธิอุทธรณ์ได้ โดยในการพิจารณาในสภานิติบัญญัติฯกรรมาธิการฯได้ขอแก้ไขมาตรา 44 วรรคหนึ่ง เนื่องจากนาย อมร จันทรสุมบุรณ์ได้ทักท้วงไว้ กรรมาธิการฯจึงเกรงว่าการกำหนดเงินค่าทดแทนเป็นอัตรา 3.5 เท่านี้จะไม่เป็นการสอดคล้องกับรัฐธรรมนูญมาตรา 39 วรรคสามและวรรคสี่ จึงได้กลับมาถือตามร่างของรัฐบาลตามที่คร.ศักดา สายบัวได้สงวนความเห็นไว้ โดยได้มีการแก้ไขเพิ่มเติมให้คำนึงถึงมูลค่าผลผลิตเกษตรกรรมหลักที่สามารถผลิตได้จากที่ดินในท้องที่นั้นประกอบด้วย และให้คณะกรรมการปฏิรูปที่ดินเป็นผู้กำหนดจำนวนเงินทดแทน ซึ่งสภานิติบัญญัติฯได้ลงมติเห็นชอบด้วยการขอแก้ไขเพิ่มเติมของกรรมาธิการฯด้วยคะแนนเสียง 67 ต่อ 1

ส่วนในวรรคสองนั้นนาย อุดม วิเชียรเจริญ เสนอให้ตัดวรรคสองและหมวด 3 ทวิว่าด้วยการอุทธรณ์ออกไปทั้งหมด เนื่องจากเห็นว่าน่าจะใช้วิธีการตกลงกันสองฝ่ายระหว่างส.ป.ก.กับเจ้าของที่ดิน และเมื่อส.ป.ก.เข้าครอบครองที่ดินแล้วก็จะทำให้เจ้าของที่ดินไม่สามารถจะหวังเหนี่ยวได้ หากตกลงกันไม่ได้ก็ค่อยใช้วิธีการกำหนดราคาเด็ดขาดหากเจ้าของที่ดินไม่ยอมรับก็ใช้ อนุญาโตตุลาการ แต่นายไพจิตร เอื้อทวิกุล กรรมาธิการฯ เห็นว่าการที่รัฐเข้าครอบครองที่ดินแล้ว มิได้เป็นหลักประกันว่าการชดเชยราคาแก่เจ้าของที่ดินจะเป็นธรรมแก่รัฐเนื่องจากอนุญาโตตุลาการก็มีคนนอกซึ่งรัฐไม่มีกลไกควบคุม และเจ้าของที่ดินก็ยังสามารถหวังเหนี่ยวต่อราคาได้ตลอด กรรมาธิการฯจึงเห็นว่าอาจไปสร้างความมั่งคั่งแก่เจ้าของที่ดินมากกว่าช่วยเกษตรกรที่ยากจน ในขณะที่นาย อมร จันทรสุมบุรณ์ เห็นว่าในการเจรจาระหว่างเจ้าหน้าที่กับเจ้าของที่ดินสามารถทำได้เสมอ ไม่ได้อยู่ในมาตรการของกฎหมายและประเทศอื่นใช้ศาลที่ดินหรือคณะกรรมการเป็นผู้ชี้ขาด ไม่มี การแต่งตั้งอนุญาโตตุลาการมาตัดสิน และพ.ร.บ.การเวนคืนฯของไทยนั้นชาวต่างประเทศเป็นผู้ร่าง

เพื่อให้ใช้เป็นการชั่วคราวแต่ก็ไม่มีการแก้ไขจึงเกิดช่องโหว่จนถึงขณะนี้ โดยเมื่อไม่มีการอภิปรายต่อประธานสภานิติบัญญัติฯ ได้ขอให้ลงมติซึ่งสภานิติบัญญัติเห็นว่าควรคงไว้ตามร่างของคณะกรรมการฯ ด้วยคะแนนเสียง 45 ต่อ 16

- หมวด 3 ทวิ ว่าด้วย การอุทธรณ์ คณะกรรมการฯ ได้เพิ่มขึ้นมาเพื่อที่ว่าเป็นการคุ้มครองสิทธิของเจ้าของที่ดิน ซึ่งหากไม่พอใจค่าทดแทนที่ดินหรืออสังหาริมทรัพย์ก็สามารถจะเสนอต่อคณะกรรมการอุทธรณ์ที่มีปลัดกระทรวงยุติธรรมเป็นประธานกรรมการในการพิจารณาวินิจฉัย แต่อย่างไรก็ดีกรรมการเสียงข้างน้อยคือ นาย วิรัช อารมณดี และนาย อุดล วิเชียรเจริญ ของสงวนความเห็นให้ตัดหมวด 3 ทวิออกทั้งหมดเนื่องจากเห็นว่ากระบวนการอุทธรณ์จะทำให้เจ้าของที่ดินประวิงเวลามีให้ส.ป.ก.เข้าครอบครองที่ดินที่จะเวนคืนอันเป็นอุปสรรคต่อการดำเนินการปฏิรูปที่ดิน โดยเมื่อมีการพิจารณาในสภานิติบัญญัติฯ นาย มารุต บุณนาค ได้ขอแก้ไขด้วยคำมาตรา 47 ทวิ ให้สอดคล้องกับบทบัญญัติว่าด้วยสิทธิการอุทธรณ์ในพ.ร.บ.ระเบียบข้าราชการพลเรือนและพ.ร.บ.ว่าด้วยการผังเมือง ซึ่งกำหนดให้เมื่อคณะกรรมการอุทธรณ์วินิจฉัยอย่างไรแล้วก็ให้สิทธิในการฟ้องศาลปกครองได้ รวมทั้งได้ขอเพิ่มข้อความในมาตรา 47 จัตวาวรรคหนึ่งให้คณะกรรมการอุทธรณ์วินิจฉัยให้เสร็จสิ้นภายในกำหนดหนึ่งเดือนนับแต่วันที่ได้รับอุทธรณ์และในวรรคสองหากผู้อุทธรณ์ไม่พอใจในคำวินิจฉัยอุทธรณ์ให้ยื่นฟ้องต่อศาลปกครองได้ภายในกำหนดหนึ่งเดือนในกรณีที่ยังมีได้มีการตั้งศาลปกครองตามบทบัญญัติของรัฐธรรมนูญก็ยังมีให้นำข้อความดังกล่าวนี้มาใช้บังคับ ซึ่งกรรมการฯ เห็นชอบด้วยกับข้อเสนอดังกล่าว แต่ในเรื่องระยะเวลาการพิจารณากรรมการฯ เห็นว่าเร็วเกินไปจึงควรแก้ไขเป็น 90 วันจึงจะเหมาะสมกว่า สมาชิกสภานิติบัญญัติทั้งหมดก็ลงมติให้ความเห็นชอบให้แก้ไขตามข้อเสนอของนาย มารุต บุณนาค ส่วนมาตราอื่นๆ ไม่มีสมาชิกสภานิติบัญญัติฯ อภิปรายจึงพิจารณาให้ผ่านไป

- หมวด 4 ว่าด้วยบทกำหนดโทษ กรรมการฯ ได้แก้ไขมาตรา 48 โดยตัดโทษจำคุกไม่เกินหกเดือนออกและลดจำนวนค่าปรับจากหกพันเป็นหนึ่งพันบาท และตัดถ้อยคำ"หรือทั้งจำทั้งปรับ" ออก โดยเมื่อมีการอภิปรายในสภานิติบัญญัติฯ นาย ประทีป เสียงหวาน ขอให้คงบทกำหนดโทษในมาตรา 48 ตามร่างเดิมของรัฐบาลเพราะบทกำหนดโทษจะทำให้การบังคับใช้กฎหมายมีประสิทธิภาพ แต่กรรมการฯ ได้ชี้แจงว่าเนื่องจากบางกรณีพื้นที่ในเขตปฏิรูปที่ดินอยู่ในถิ่นทุรกันดารจึงเป็นปัญหาในการติดต่อสื่อสาร หรือบางพื้นที่มีจำนวนที่ดินแปลงเล็กแปลงน้อยมาก ทำให้เจ้าของที่ดินแปลงเล็กแปลงน้อยอาจจะไม่ทราบเรื่องระเบียบวิธีการต่างๆ หากจะมีโทษรุนแรงถึงจำคุกก็อาจจะรุนแรงเกินไปจึงควรป้องกันสิทธิของเกษตรกรในถิ่นทุรกันดารและเจ้าของที่ดินรายเล็กรายน้อยที่ไม่ทราบเรื่อง หรือ ส.ป.ก.ก็อาจแจ้งข่าวไม่ทั่วถึง ซึ่งที่ประชุมสภานิติบัญญัติฯ ได้ลงมติให้ขึ้นตามร่างเดิมของคณะกรรมการฯ

2. สรุปรายละเอียดการพิจารณาร่างแก้ไขพ.ร.บ.การปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม พ.ศ. 2518 แก้ไขเพิ่มเติม(ฉบับที่ 3)วาระที่ 2 ระหว่างวันที่ 21 และ 28 เมษายน 2531⁴³⁸ สมัย พล.อ.เปรม ติณสูลานนท์

- มาตรา 3 ของร่างแก้ไขพ.ร.บ.การปฏิรูปที่ดินฯ แก้ไขเพิ่มเติมมาตรา 4 แห่งพ.ร.บ.การปฏิรูปที่ดินฯ ในส่วนนิยามคำว่า เกษตรกร นั้นเป็นมาตราที่มีการอภิปรายอย่างกว้างขวางที่สุด ในคณะกรรมการวิสามัญพิจารณาร่างพ.ร.บ.การปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม โดยกรรมการฯ จากพรรคฝ่ายค้าน ได้ท้วงติงว่าบทนิยามนั้นกว้างเกินไปอันจะทำให้เกิดช่องโหว่จึงควรจะระบุให้รัดกุมมากกว่านี้ ซึ่งทำให้ที่ประชุมแก้ไขนิยามคำว่าเกษตรกรเสียใหม่ให้ชัดเจนขึ้น โดยการเพิ่มคำว่าผู้ไม่มีที่ดินทำกินเป็นของตนเองและตัดคำว่าตาม โครงการที่คณะกรรมการกำหนดด้วยความเห็นชอบของคณะรัฐมนตรีออกแล้วระบุให้เป็นไปตามหลักเกณฑ์และเงื่อนไขที่กำหนดในพระราชกฤษฎีกา แต่ที่สุดนาย มีชัย ฤชุพันธุ์ เห็นว่าควรตัดคำว่าไม่มีที่ดินเป็นของตนเองออกเพื่อมิให้ที่ดินเป็นองค์ประกอบสำคัญของคำว่าเกษตรกรซึ่งจะไม่เป็นไปตามเจตนารมณ์ของกฎหมายนี้ ซึ่งนาย วโรทัย ภิญญาสาสน์ เห็นว่าหากจะตัดก็ควรตั้งเป็นข้อสังเกตท้ายพ.ร.บ.ซึ่งจะต้องแบ่งแยกประเภทของผู้ที่ประสงค์จะประกอบอาชีพเกษตรกรไว้ให้ชัดเจน ส่วนญัตติอื่นๆที่เสนอมาในมาตรานี้ นั้นคณะกรรมการฯ ไม่เห็นด้วยแต่ผู้แปรญัตติส่วนใหญ่ก็ได้ขอสงวนไว้

โดยเมื่อเข้าสู่การพิจารณาของสภาผู้แทนราษฎร ในวันที่ 21 เมษายน 2531 ได้มีการอภิปรายคัดค้านอย่างกว้างขวางจากส.ส.ฝ่ายค้าน อาทิ นาย ปิยะฉัฐ วัชรภรณ์ พรรครวมไทย นาย บุญชู โรจนเสถียร พรรค กิจประชาคม นาย สมักร สุนทรเวช พรรค ประชากรไทย นาย สมศักดิ์ ชาญด้วยกิจ พรรค สหประชาชาติไทย เนื่องจากเห็นว่าบทนิยามคำว่าเกษตรกรตามพ.ร.บ.เดิมนั้นเหมาะสมอยู่แล้ว หากจะขยายความคำว่าเกษตรกรตามนิยามใหม่จะเป็นนิยามที่กินความกว้างเกินไปโดยเฉพาะคำว่า "และให้หมายความรวมถึงผู้ประสงค์จะประกอบอาชีพเกษตรกร" นั้นจะเป็นเปิดช่องโหว่ให้นายทุนผู้ที่มีไร่เกษตรกรอาศัยประโยชน์จากพ.ร.บ.นี้ อันจะขัดกับเจตนารมณ์ของกฎหมายฉบับนี้ที่มุ่งช่วยเหลือเกษตรกรที่ไม่มีที่ดินทำกิน อีกทั้งที่ผ่านมา ส.ป.ก. ก็ยังไม่สามารถดำเนินการให้บรรลุปเป้าหมายที่วางไว้เนื่องจากมีงบประมาณจำกัด ดังนั้นจึงควรจะต้องทำให้ภารกิจเดิมคือการกระจายสิทธิในที่ดินหรือการจัดที่ดินให้ผู้ไม่มีที่ดินทำกินสำเร็จเสียก่อน แล้วค่อยขยายงานปฏิรูปที่ดินออกไป นอกจากนี้ นาย สมักร สุนทรเวช ยังได้ตั้งข้อสังเกตว่า เหตุผลเบื้องหลังในการแก้ไขกฎหมายฉบับนี้มาจากรัฐมนตรีที่เกี่ยวข้องกับเรื่องนี้กับพวกฟ้องได้จับจองที่ดิน ทำนาถุ้ง และสวนปาล์ม หลายพันไร่ แล้วจึงมาแก้ไขกฎหมายฉบับนี้เพื่อช่วยพรรคพวก ส่วนในการแก้ไขปัญหาเรื่อง

438 ผู้วิจัยสรุปรายละเอียดจาก รายงานการประชุมสภาผู้แทนราษฎร (สามัญ) ครั้งที่ 3/2531, วันที่ 21 เมษายน 2531 และ รายงานการประชุมสภาผู้แทนราษฎร (สามัญ สมัยที่ 1) ครั้งที่ 5/2531, วันที่ 28 เมษายน 2531. ประกอบกับ ข่าวจากหนังสือพิมพ์ บทความ และวิทยานิพนธ์ที่เกี่ยวข้อง

การรับรองสิทธิในที่ดินของรัฐนั้นรัฐบาลได้มีมติคณะรัฐมนตรีเรื่องบันได 3 ขั้นอยู่แล้วซึ่งจะเป็นประโยชน์กับเกษตรกรมากกว่า

แต่อย่างไรก็ดี นาย มีชัย ฤชุพันธุ์ ได้ชี้แจงว่า คำนิยามนี้ได้ระบุเจาะจงให้หมายถึงบุคคลธรรมดาไม่ได้หมายรวมถึงนิติบุคคลด้วยเพราะกล่าวถึงคนที่มีอาชีพเกษตรกรเป็นหลักนั้น นิติบุคคลไม่มีอาชีพมีแต่วัตถุประสงค์ในการประกอบการ และในหลายกรณีนิติบุคคลก็ทำไม่ได้ และการคัดเลือกบุคคลที่เป็นเกษตรกรเข้ามารับที่ดินส.ป.ก.นั้นก็มีเกณฑ์ตายตัวว่าจะต้องเป็นคนไทย และประเทศไทยก็มีกฎหมายว่าด้วยการสงวนอาชีพของคนไทยซึ่งอาชีพเกษตรกรก็เป็นอาชีพหนึ่งที่ระบุสงวนไว้เฉพาะคนไทย ในขณะที่ นาย สุเทพ เทือกสุบรรณ ได้อภิปรายเสริมในประเด็นนี้ว่ายังมีประชาชนอีกเป็นจำนวนมากที่ไม่มีอาชีพและไม่มีที่ดินทำกินได้ร้องขอไปยังสำนักพระราชวัง กระทรวงกลาโหม กระทรวงมหาดไทย กระทรวงเกษตรและสหกรณ์และก็ยังมียุติติงใหม่ด้านเกษตรกรซึ่งยังไม่มียานทำอีกเป็นจำนวนมาก แต่คำนิยามคำว่าเกษตรกรในพ.ร.บ.การปฏิรูปที่ดินฯ นั้นแคบเกินไปไม่เปิดช่องให้ ส.ป.ก.ดำเนินการจัดที่ดินให้ได้ พร้อมกับชี้แจงว่า คนมีสวนปาล์มจริงแต่พันธุ์ไร่เศษและมีเอกสารสิทธิ์ซึ่งจำนองธนาคารไว้ มิได้มีประโยชน์แอบแฝงในเรื่องนี้ โดยเมื่อมีการลงมติปรากฏว่าเสียงส่วนใหญ่เห็นชอบให้คงตามร่างของกรมการด้วยคะแนนเสียง 119 ต่อ 64

- มาตรา 4 ของร่างแก้ไขพ.ร.บ.การปฏิรูปที่ดินฯ ให้ยกเลิกบทนิยามคำว่า “คณะกรรมการปฏิรูปที่ดินจังหวัด ในมาตรา 4 แห่ง พ.ร.บ.การปฏิรูปที่ดินฯ นั้นคณะกรรมการวิสามัญฯ มิได้แก้ไขโดยให้คงไว้ตามร่างเดิมเพื่อให้สอดคล้องกับมาตรา 12 แห่งพ.ร.บ.การปฏิรูปที่ดินฯ ที่ได้ขอแก้ไขใหม่

- มาตรา 5 ของร่างแก้ไขพ.ร.บ.การปฏิรูปที่ดินฯ แก้ไขเพิ่มเติมมาตรา 12 เกี่ยวกับองค์ประกอบของคณะกรรมการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกร และมาตรา 13 เกี่ยวกับองค์ประกอบของคณะกรรมการปฏิรูปที่ดินจังหวัด แห่งพ.ร.บ.การปฏิรูปที่ดินฯ ที่ประชุมคณะกรรมการฯ เห็นว่า มาตรา 12 นั้นนอกจากกรรมการอื่นที่เพิ่มขึ้นตามร่างแก้ไขแล้วก็ควรเพิ่มตำแหน่งอธิบดีกรมส่งเสริมสหกรณ์และให้มีตำแหน่งประธานชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย และประธานกลุ่มเกษตรกรแห่งประเทศไทยเป็นตำแหน่งประจำ และกรรมการอื่นให้เพิ่มเป็น 9 คน โดยมาจากผู้แทนเกษตรกร 4 คน ผู้ทรงคุณวุฒิไม่เกิน 5 คน ส่วนมาตรา 13 ให้เดิมสหกรณ์จังหวัด และปลัดอำเภอผู้เป็นหัวหน้ากิ่งอำเภอเข้าไปตามคำขอแปรญัตติของ นาย โอภาส พลศิลป์ และ นาย พินิจ จันทรสุรินทร์ พรรคสหประชาธิปไตย เนื่องจากทั้งสองมาตรานั้นควรจะเพิ่มตัวบุคคลที่เป็นหัวหน้าส่วนราชการทั้งในส่วนกลางและภูมิภาคที่มีบทบาทสำคัญในการประสานงานของส.ป.ก.ให้มีประสิทธิภาพมากขึ้น

- มาตรา 6 ของร่างแก้ไขพ.ร.บ.การปฏิรูปที่ดินฯ แก้ไขเพิ่มเติมมาตรา 25 วรรคสาม แห่ง พ.ร.บ.การปฏิรูปที่ดินฯ ร่างแก้ไขเดิมนั้นยังระบุให้การกำหนดเขตปฏิรูปที่ดินใช้เขตของอำเภอหรือ ตำบลเป็นหลักตามพ.ร.บ.เดิมแต่แก้ไขมิให้รวมที่ดินในเขตเทศบาลและสุขาภิบาลเข้าไปด้วย เนื่องจากพื้นที่ดังกล่าวส่วนใหญ่เป็นที่อยู่อาศัยและชุมชนซึ่งที่ดินมีราคาสูงไม่เหมาะที่จะนำมา ปฏิรูปที่ดิน และยังอาจก่อให้เกิดปัญหาเกี่ยวกับสิทธิในการทำนิติกรรมของประชาชนในเขตดังกล่าว ที่ประชุมได้มีการอภิปรายในมาตรานี้อย่างมากว่า ร่างแก้ไขดังกล่าวยังมีได้แก่ปัญหาความเดือดร้อน ของราษฎร โดย นาย จ่านงค์ โภธิสาโร ได้ท้วงติงว่าควรที่จะกำหนดเฉพาะที่ดินที่จะทำการปฏิรูปที่ดิน เพื่อแก้ปัญหาที่ราษฎรถูกจำกัดสิทธิในนิติกรรมเกี่ยวกับที่ดินดังนั้นคณะกรรมการฯส่วนใหญ่ เห็นชอบตามข้อเสนอของนาย จ่านงค์ โภธิสาโร ให้กำหนดเขตปฏิรูปที่ดินเฉพาะที่จะดำเนินการ ปฏิรูปที่ดิน ส่วน นาย วโรทัย ภิญญุตสาสน์ ได้แสดงความไม่เห็นด้วยที่จะบัญญัติยกเว้นที่ดินในเขต เทศบาลและสุขาภิบาล ซึ่งในประเด็นนี้นาย มีชัย ฤชุพันธุ์ ได้ชี้แจงความไม่เหมาะสมเกี่ยวกับราคา ที่ดินที่สูงและเป็นชุมชนอยู่อาศัย จึงต้องยกเว้นไว้ ในที่สุดที่ประชุมก็ได้มีมติให้คงร่างมาตรา 25 เดิมแต่มีการเพิ่มความตามข้อเสนอของนาย จ่านงค์ โภธิสาโร

- มาตรา 7 ของร่างแก้ไขพ.ร.บ.การปฏิรูปที่ดินฯ แก้ไขเพิ่มเติมมาตรา 25 ทวิ ของพ.ร.บ. การปฏิรูปที่ดินฯ ซึ่งระบุให้อำนาจ ส.ป.ก. ในการดำเนินการปฏิรูปที่ดินในที่ดินที่ ส.ป.ก.ได้มาแต่ ตั้งอยู่ในพื้นที่ไม่มีพระราชกฤษฎีกาประกาศเขตปฏิรูปที่ดินได้เสมือนว่าเป็นที่ดินในเขตปฏิรูปที่ดิน โดยไม่ต้องประกาศให้เป็นเขตปฏิรูปที่ดินตามมาตรา 25 ก่อน ซึ่งนาย ปิติพงศ์ พึ่งบุญ ณ อยุธยา ได้ ชี้แจงว่าเพื่อเป็นการแก้ปัญหาในการปฏิรูปที่ดินในที่ดินที่ส.ป.ก.ได้รับบริจาคมมาเป็นแปลงเล็กแปลง น้อย ที่ประชุมจึงได้ขอให้เพิ่มความเป็น"ที่ดินที่ส.ป.ก.ได้มาเป็นแปลงเล็กแปลงน้อยและมีได้อยู่ใน เขตปฏิรูปที่ดิน..."ให้เกิดความชัดเจนยิ่งขึ้น แต่นาย ประเทือง วิจารณ์ปรีชา ได้ท้วงติงว่าคำว่าได้มา นั้นไม่ชัดเจนเพราะจะหมายรวมถึงการซื้อด้วยหรือไม่ แต่นาย ปิติพงศ์ พึ่งบุญ ณ อยุธยา ได้ชี้แจงว่า มาตรานี้มีผลทางกฎหมายเฉพาะที่ดินบริจาคมเท่านั้น เพราะที่ดินที่ส.ป.ก.จะจัดซื้อได้ต้องอยู่ในเขตที่ มีพระราชกฤษฎีกาประกาศเขตปฏิรูปที่ดินตามมาตรา 29 ที่ประชุมจึงเห็นชอบให้ผ่านมาตรานี้ไปได้

ในการอภิปรายของสภาผู้แทนราษฎร ในมาตรา 4 - มาตรา 7 ผู้สงวนคำแปรญัตติไม่คิดใจ อภิปรายในมาตราเหล่านี้ สภาผู้แทนราษฎรจึงผ่านการพิจารณาไปได้อย่างรวดเร็ว

- มาตรา 8 ของร่างแก้ไขพ.ร.บ.การปฏิรูปที่ดินฯ แก้ไขเพิ่มเติมมาตรา 26 ของพ.ร.บ. การปฏิรูปที่ดินฯ มาตรา 8 นั้นเป็นการให้อำนาจกับ ส.ป.ก.ในการนำที่ดินของรัฐประเภทต่างๆ เช่น ที่ราชพัสดุ ที่สาธารณประโยชน์ ป่าสงวนฯ เป็นต้น มาดำเนินการปฏิรูปที่ดิน โดยมีการแก้ไขความ ใน มาตรา 26 (1)-(3) เนื่องจากบทบัญญัติในมาตรา 26 (2) กำหนดให้ส.ป.ก.สามารถนำที่ดินอันเป็น สาธารณสมบัติของแผ่นดินสำหรับใช้เพื่อประโยชน์ของแผ่นดิน โดยเฉพาะซึ่งอยู่ในเขตปฏิรูปที่ดิน

มาดำเนิน การปฏิรูปที่ดินโดยไม่ต้องถอนสภาพตามประมวลกฎหมายที่ดินซึ่งในทางปฏิบัติผู้มีหน้าที่ดูแลที่ดินประเภทนี้ คือ กรมธนารักษ์ ตามกฎหมายว่าด้วยที่ราชพัสดุจึงได้แก้ไขให้ถูกต้องตรงความเป็นจริงในทางปฏิบัติ และเพิ่ม (4) ที่ให้อำนาจ ส.ป.ก. ในการปฏิรูปที่ดินในเขตป่าสงวนฯ โดยพระราชกฤษฎีกาประกาศเขตปฏิรูปที่ดินจะมีผลเป็นการเพิกถอนป่าสงวนฯ เนื่องจากรัฐมนตรีนโยบายจะให้ ส.ป.ก. ดำเนินการปฏิรูปที่ดินในเขตป่าสงวนฯ ที่เสื่อมโทรมซึ่งคณะกรรมการพัฒนาที่ดินแห่งชาติได้จำแนกมาแล้วตามมติคณะรัฐมนตรีแทนหลักการบันได 3 ขั้นที่ไม่สามารถปฏิบัติได้ เพราะไม่มีกฎหมายรับรองจึงต้องบัญญัติมาตรา 26 (4) ขึ้นเพื่อรองรับเจตนารมณ์นี้ ปรากฏว่า ในมาตรา 26 (1)-(3) กรรมการมีการซักถามผู้แทนกรมที่ดินและผู้แทน ส.ป.ก. ซึ่งกรรมการฯ ส่วนใหญ่ค่อนข้างจะพอใจกับคำชี้แจง แต่กรรมการฯ จากพรรคฝ่ายค้านได้แสดงความไม่เห็นด้วยเกี่ยวกับมาตรา 26 (4) เช่น นาย วโรทัย ภิญญูศาสน์ พรรคประชากรไทยเห็นว่า ควรจะแก้ปัญหาดามหลักบันได 3 ขั้นจะให้ประโยชน์กับราษฎรมากกว่า ส่วนนาย จำนง โภชิสโร พรรครวมไทย ได้ท้วงติงว่า หากจะให้พระราชกฤษฎีกามีผลเป็นการเพิกถอนป่าสงวนฯ ทั้งหมดแล้วจะมีมาตรการใดไปจัดการกับบุคคลที่ไม่ยอมปฏิบัติตามกฎหมายปฏิรูปที่ดิน ซึ่งนาย มีชัย ฤชุพันธุ์ ก็เห็นพ้องกับข้อท้วงติงดังกล่าวจึงได้เสนอให้ปรับปรุงร่างมาตรา 26(4) ให้พระราชกฤษฎีกาประกาศเขตปฏิรูปที่ดินฯ มีผลเฉพาะแปลงที่ ส.ป.ก. เข้าดำเนินการปฏิรูปที่ดิน ส่วนอื่นที่ยังมิได้เข้าดำเนินการก็ยังคงอยู่ในบังคับของ พ.ร.บ. ป่าสงวนแห่งชาติ แต่เพื่อให้เกิดความสะดวกในการปฏิรูปที่ดินก็ให้ ส.ป.ก. มีอำนาจนำที่ดินป่าสงวนฯ ที่เหลือซึ่งยังมิได้ดำเนินการปฏิรูปที่ดินมาให้เช่าได้เพื่อสมทบเข้ากองทุนปฏิรูปที่ดินฯ แต่อย่างไรก็ดีในการพิจารณาร่างมาตรานี้หลังจากที่ประชุมได้ตกลงในหลักการเบื้องต้นแล้ว กรรมการฯ จากทั้งพรรคร่วมรัฐบาลและพรรคฝ่ายค้านส่วนใหญ่ก็ยังอภิปรายแสดงความไม่เห็นด้วยอย่างกว้างขวางเพื่อต้องการให้แก้ไขมาตรานี้แต่เมื่อยังคงตกลงกันไม่ได้ นาย มีชัย ฤชุพันธุ์ จึงให้บันทึกการขอสงวนคำแปรญัตติเพื่อพิจารณาต่อในสภาผู้แทนราษฎร

เมื่อเข้าสู่การพิจารณาของสภาผู้แทนราษฎรในวันที่ 21 เมษายน 2531 ปรากฏว่านอกจาก ส.ส. ฝ่ายค้านจะลุกขึ้นมาอภิปรายคัดค้านแล้ว ส.ส. ฝ่ายรัฐบาล เช่น นาย เกษม รุ่งธนเกียรติ พรรคกิจสังคม และนาย เสกสรร แสนภูมิ พรรคราษฎรก็ได้อภิปรายคัดค้านในทำนองเดียวกัน โดยต่างก็เห็นว่า ไม่ควรแก้ปัญหาคกรนุกรุกป่าสงวนฯ หรือ การนุกรุกที่ดินสาธารณสมบัติของแผ่นดินอื่นๆ ด้วยวิธีการการปฏิรูปที่ดินเพราะไม่ตรงตามหลักสากลของปฏิรูปที่ดิน และรัฐบาลเองก็มีแนวทางการแก้ไขตามหลักบันได 3 ขั้นตามมติคณะรัฐมนตรีวันที่ 26 กุมภาพันธ์ 2528 อยู่แล้ว รวมทั้งในการประชุมสภาผู้แทนราษฎรเมื่อวันที่ 7 เมษายน 2531 ก็มีการเสนอรายงานของคณะกรรมการวิสามัญเพื่อศึกษาปัญหาและวิธีดำเนินการออกหนังสือกรรมสิทธิ์ในที่ดินทำกิน หนังสือสิทธิครอบครองให้แก่ราษฎรที่ดั่งบ้านเรือนและทำมาหากินในเขตป่าสงวนแห่งชาติ หรือ เขตที่ดินสาธารณประโยชน์ ซึ่งได้จัดตั้งขึ้นในการประชุมสภาผู้แทนราษฎรครั้งที่ 14/2529 วันที่ 22 ตุลาคม

2529 ตามญัตติจำนวน 7 เรื่องจากส.ส.ของพรรคกิจสังคม พรรคชาติไทย พรรคราษฎร พรรคสหประชาธิปไตย พรรคมวลชน และพรรคประชาธิปไตย โดยคณะกรรมการวิสามัญฯ ได้สรุปผลการศึกษาและเสนอข้อเสนอนี้ เช่น กรณีการบุกรุกป่าสงวนฯว่า ควรจะออกเอกสารสิทธิ นส.3 แก่ราษฎรที่บุกรุกป่าสงวน ก่อนปีพ.ศ. 2524 แต่มีเงื่อนไขให้ปลูกไม้ยืนต้นอันเป็นการขยายเงื่อนไขในการขอรับสิทธิ นส.3 จากหลักการเดิมของบันได 3 ขั้น ส่วนราษฎรที่ทำกินหลังปีพ.ศ. 2524 -2529 ให้ราษฎรมีสสิทธิขอเช่าโดยเพิ่มเงื่อนไขการปลูกไม้ยืนต้นเป็นการชดเชย เป็นต้น⁴³⁹ ซึ่งส.ส.ส่วนใหญ่ก็ให้ความเห็นชอบด้วยตามกรรมาธิการฯแล้วเสนอส่งให้รัฐบาล แต่ก็เท่ากับเป็นการเปลี่ยนแปลงแนวทางแก้ไขปัญหาไปอีกทางหนึ่ง

นอกจากนั้นส.ส.ฝ่ายค้านหลายคนอาทิ นาย บุญเทียม เขมาภิรัตน์ พรรคประชากรไทย นาย สิหนาท ภาษา พรรคสหประชาธิปไตย เห็นว่า ส.ป.ก.ควรจะซื้อที่ดินจากเอกชนมากกว่าจะนำที่ดินของรัฐ โดยเฉพาะที่ป่าสงวนฯมาปฏิรูปที่ดินเนื่องจากเป็นสมบัติส่วนรวมของชาติ หากแต่มาตรานี้จะให้อำนาจกับ ส.ป.ก.ในการออกพระราชกฤษฎีกากำหนดเขตปฏิรูปที่ดินที่มีผลเพิกถอนสภาพที่ดินของรัฐอันจะทำให้กฎหมายอื่นๆ เช่น พ.ร.บ.ป่าสงวนฯ ประมวลกฎหมายที่ดิน ไม่มีผลในการบังคับใช้ จึงอาจมีการอาศัยมาตรา 26 นี้ในการบุกรุกทำลายป่าสงวนฯและที่ดินของรัฐประเภทอื่นๆเพิ่มขึ้น โดยกลุ่มนายทุนที่อยากจะเข้าไปทำประโยชน์ในที่ดินของรัฐ และในบางกรณีก็จะสร้างความเดือดร้อนแก่ประชาชนเนื่องจากนายทุนที่จะเข้าไปทำประโยชน์แทนผู้ที่ทำกินในที่ดินของรัฐอยู่เดิม จึงมีการเสนอให้ตัดความใน(1) และ (4) ของมาตรานี้หรือตัดออกทั้งมาตรา แต่นาย มีชัย ฤชุพันธุ์ ได้ชี้แจงว่า หลักบันได 3 ขั้นยังคงมีอยู่ แต่ที่ผ่านมาไม่มีความคืบหน้าเนื่องจากยังไม่มีเครื่องมือที่จะไปจัดการจัดที่ดินให้ราษฎร ซึ่งทั้งในหลักการและการปฏิบัติจะจัดให้กับผู้ถือครองที่ดินของรัฐเป็นเนื้อที่มากมายไม่ได้แต่จะแบ่งให้กับผู้ยากจนที่ไม่มีที่ดินทำกินด้วยซึ่งจะต้องใช้แนวทางที่รวมชอบด้วยวิธีการปฏิรูปที่ดิน ซึ่งปรากฏว่าในการลงคะแนนเสียง ส.ส.ส่วนใหญ่เห็นควรให้คงไว้ตามร่างของคณะกรรมการฯ

- มาตรา 9 ของร่างแก้ไขพ.ร.บ.การปฏิรูปที่ดินฯ บัญญัติเพิ่มมาตรา 26 ทวิ แห่งพ.ร.บ.การปฏิรูปที่ดินฯ ซึ่งกำหนดให้ ที่ดินที่ ส.ป.ก.มีอำนาจนำมาปฏิรูปที่ดินนั้น หากผู้ครอบครองโดยไม่มีหนังสือแสดงสิทธิในที่ดินจะขอมีสสิทธิในที่ดินตามประมวลกฎหมายที่ดินมิได้ เว้นแต่จะได้รับความเห็นชอบจากส.ป.ก. แต่ข้อห้ามนี้ไม่รวมถึงผู้ที่ได้แจ้งการครอบครองโดยชอบตามประมวลกฎหมายที่ดินก่อนวันที่พระราชกฤษฎีกากำหนดเขตปฏิรูปที่ดินใช้บังคับ เนื่องจากที่ผ่านมาได้เกิดปัญหาขึ้นในทางปฏิบัติเพราะที่ดินในเขตปฏิรูปที่ดินที่เป็นที่ดินของรัฐ เมื่อได้ดำเนินการจัดให้เกษตรกรแล้ว เกษตรกรกลับไปออกหนังสือแสดงสิทธิในที่ดินตามประมวลกฎหมายที่ดินซึ่งก็มีการ

⁴³⁹ โปรดดู รายงานการประชุมสภาผู้แทนราษฎรครั้งที่ 14/2529 วันที่ 22 ตุลาคม 2529

ผ่อนผันเรื่อยมาจนเป็นอุปสรรคต่อการดำเนินการและการจัดแปลงที่ดินในเขตปฏิรูปที่ดินและ
เกษตรกรที่อยู่ข้างเคียง

แต่อย่างไรก็ดีที่ประชุมได้มีการอภิปรายในมาตรานี้อย่างกว้างขวาง โดยเฉพาะนาย วโรทัย
บุญญาแสน พรศ.ประชารไทย เห็นว่ามาตรานี้ขัดกับหลักบันได 3 ขั้น เพราะพื้นที่ป่าสงวนฯมี
ราษฎรที่บุกรุกเต็มพื้นที่แล้วและบุคคลเหล่านั้นได้สิทธิทำกิน (สทก.) อยู่แล้วซึ่งกำลังจะเปลี่ยนเป็น
กรรมสิทธิ์ตามหลักบันได 3 ขั้นและสามารถสืบทอดมรดกได้ แต่ นาย มีชัย ฤชุพันธุ์ ได้ชี้แจงว่า
การปฏิรูปที่ดินมิได้ขัดกับหลักบันได 3 ขั้นแต่กลับจะช่วยสนับสนุนหลักการดังกล่าวให้สามารถ
นำมาปฏิบัติได้ และผู้แทนกรมป่าไม้ ก็ได้ชี้แจงเสริมว่า สทก.นั้นยังมิใช่การให้กรรมสิทธิ์แต่
เหมือนกับการให้เช่าตามประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ ซึ่งนาย มีชัย ฤชุพันธุ์ ได้ย้ำว่า สทก.
นั้นบุคคลจะได้รับสิทธิที่น้อยที่สุด ระบบที่ถาวรซึ่งดีกว่าคือระบบของการปฏิรูปที่ดิน และเจตนารมณ์
ของมาตรานี้ก็เพื่อให้ประชาชนในพื้นที่เดียวกันได้รับสิทธิประเภทเดียวกัน แต่ นาย วโรทัย บุญญา
แสน และนาย ปกิต พัฒนกุล ก็ยังเห็นว่าหลักการปฏิรูปที่ดินนั้นแม้จะยุติแต่ไม่มั่นใจว่าจะปฏิบัติ
ได้และประชาชนที่ถือครองอยู่เดิมยังเสียสิทธิโดยถูกลดจำนวนที่ดินที่จะได้รับสิทธิและยังหมด
โอกาสที่จะได้รับเอกสารสิทธิ์ตามประมวลกฎหมายที่ดิน ซึ่งในประเด็นนี้ นาย สุเทพ เทือกสุบรรณ
ได้ชี้แจงว่า หลักบันได 3 ขั้นนั้นมีปัญหามากทำให้ไม่อาจปฏิบัติได้ กล่าวคือ รัฐต้องเสียค่าใช้จ่าย
อย่างมากในการรังวัดเพื่อออกนส. 3 ตามประมวลกฎหมายที่ดิน และการที่รัฐจะปล่อยให้บุคคลที่บุกรุก
ป่าสงวนฯซึ่งถือว่าครอบครองที่ดินโดยผิดกฎหมายเป็นจำนวนหลายพันไร่และยังจะได้รับสิทธิ
แบบให้เปล่านั้นจะเป็นการไม่ยุติธรรมกับราษฎรที่เคารพกฎหมายไม่เข้าไปบุกรุกพื้นที่ป่าสงวนฯ อีก
ทั้งกรมที่ดินมีภาระมากในการเปลี่ยน นส.3 ให้เป็นโฉนด และเหตุผลดังกล่าวได้มีการถกเถียงกัน
อย่างมากในคณะรัฐมนตรีซึ่งที่ที่สุดคณะรัฐมนตรีได้เห็นควรแก้ไขปัญหาดังกล่าวด้วยวิธีการปฏิรูปที่ดินเพื่อมิ
ให้มีการได้กรรมสิทธิ์แบบได้เปล่าและผู้ได้รับที่ดินก็จะได้รับที่ดินอย่างเสมอภาค โดยนาย มีชัย ฤชุ
พันธุ์ได้สรุปว่า การให้สิทธิแก่ประชาชนนั้นระบบการปฏิรูปที่ดินก็เป็นการให้กรรมสิทธิ์แก่
เกษตรกรวิธีการหนึ่ง โดยในที่สุดประชุมก็เห็นสมควรให้คงไว้ตามร่างเดิมแต่แก้ไขถ้อยคำเล็กน้อย
ให้ชัดเจนขึ้น และเมื่อมีการพิจารณามาตรานี้ในสภาผู้แทนราษฎร กลับปรากฏว่าผู้สงวนคำแปรญัตติ
ไม่คิดใจอภิปรายเหมือนในการพิจารณาในคณะกรรมการฯ ทำให้สภาผู้แทนราษฎรจึงเห็นควรให้
ผ่านมาตรานี้และพิจารณามาตราอื่นต่อไป

- มาตรา 10 ของร่างแก้ไขพ.ร.บ.การปฏิรูปที่ดินฯ แก้ไขเพิ่มเติมมาตรา 29 วรคสาม
แห่งพ.ร.บ.การปฏิรูปที่ดินฯ ซึ่งให้อำนาจกับ ส.ป.ก. ในการจัดซื้อที่ดินจากเจ้าของที่ดินที่ประสงค์จะ
ขายที่ดินทั้งแปลงเพื่อให้เกิดความสะดวกในการเจรจาต่อรองซื้อที่ดินจากเจ้าของที่ดินแปลงใหญ่
โดยที่ประชุมได้พิจารณาแล้วให้คงตามร่างเดิมโดยไม่มีการแก้ไข แต่อย่างไรก็ดีในการอภิปรายใน
สภาผู้แทนราษฎร มีส.ส.ฝ่ายค้านประกอบด้วย นาย เปรม มาลากุล ณ อุรุขยา นาย ชัย ชิดชอบ นาย

สีหนาท ภาษา พรรค สหประชาชาติไทย ที่ต่างแสดงความไม่เห็นด้วยและต้องการให้ตัดมาตรา 29
วรรค สาม ออกไป เนื่องจากเห็นว่าจะเป็นการให้อำนาจกับส.ป.ก.มากเกินไปอันเป็นการเปิดช่องทาง
ให้มีการทุจริตคอร์รัปชัน เช่น กรณีการจัดซื้อนิคมอุตสาหกรรมจังหวัดลำพูน ที่เจ้าหน้าที่ส.ป.ก.
สมคบกับบุคคลภายนอกในการเพิ่มราคาที่ดินทำให้สิ้นเปลืองงบประมาณแผ่นดินมากกว่าปกติ หรือ
กรณีการจัดซื้อที่ดินที่จังหวัด พิจิตร และกาญจนบุรี เป็นต้น อีกทั้งที่ผ่านมา ส.ป.ก.ก็ยังมีได้
ดำเนินการในที่ดินที่ส.ป.ก.ได้มาโดยการบริจาค โดยในประเด็นนี้ นาย สุเทพ เทือกสุบรรณ ได้ชี้แจง
เกี่ยวกับความจำเป็นที่จะต้องเพิ่มมาตรานี้เข้ามาเนื่องจากกฎหมายเดิมไม่เปิดช่องให้ ส.ป.ก.จัดซื้อ
ที่ดินทั้งแปลงที่เจ้าของประสงค์จะขาย การแก้ไขมาตรานี้จะช่วยให้การเจรจาซื้อที่ดินแปลงใหญ่
เป็นไปได้โดยรวดเร็ว และในการซื้อที่ดินของ ส.ป.ก.นั้นมีการหลายขั้นตอนทั้งในระดับจังหวัด
และมีการวินิจฉัยชี้ขาดในระดับประเทศ ที่ดินส่วนใหญ่ที่จัดซื้อมาก็จะเป็นที่ดินราคาไม่แพงมีค่านั้น
ก็จะไปจัดสรรให้เกษตรกรผู้ยากจนได้เช่าหรือเช่าซื้อไม่ได้ ส่วนกรณีที่ดินจังหวัดลำพูนนั้น
ตรวจสอบเบื้องต้นไม่พบปัญหาการทุจริตและเป็นเรื่องที่เกิดขึ้นก่อนเป็นรัฐมาตริ ซึ่งปรากฏว่าเสียง
ส่วนใหญ่เห็นควรให้คงไว้ตามร่างของกรมการฯ

- มาตรา 11 ของร่างแก้ไขพ.ร.บ.การปฏิรูปที่ดินฯ แก้ไขเพิ่มเติมมาตรา 30 แห่งพ.ร.บ.
การปฏิรูปที่ดินฯ โดยให้อำนาจส.ป.ก.ในการนำที่ดินหรืออสังหาริมทรัพย์ที่ส.ป.ก.ได้มาให้
เกษตรกรหรือสถาบันเกษตรกร เช่า หรือเช่าซื้อ ตามหลักเกณฑ์วิธีการและเงื่อนไขที่คณะกรรมการ
ปฏิรูปที่ดินกำหนด อันรวมถึงที่ดินของรัฐด้วยซึ่งพ.ร.บ.เดิมได้ระบุให้สิทธิในการเช่าเท่านั้น
เนื่องจาก ในการจัดที่ดินให้แก่เกษตรกรหรือสถาบันเกษตรกรไม่ว่าจะเป็นที่ดินของรัฐหรือเอกชน
ควรให้สิทธิด้วยความเท่าเทียมทั้งสองประเภท และการที่รัฐมีนโยบายจะใช้กฎหมายปฏิรูปที่ดินใน
การแก้ปัญหาแก่ราษฎรที่ถูกรุกป่าสงวนฯเนื่องจากหลักบันได 3 ชั้นไม่สามารถปฏิบัติได้เพราะไม่มี
กฎหมายรองรับจึงต้องบัญญัติหลักเกณฑ์ในการจัดที่ดินของรัฐไว้เป็นพิเศษให้เกษตรกรต้องจ่ายค่า
ที่ดินตามเงื่อนไขด้วย อีกทั้งเพื่อให้การปฏิรูปที่ดินบรรลุผลตามเป้าหมายและหลักการปฏิรูปที่ดิน จึง
สมควรมีบทบัญญัติรองรับอำนาจส.ป.ก.ในการจัดที่ดินให้กับบุคคลใดๆได้เพื่อใช้ในกิจการที่เป็น
ประโยชน์ต่อการปฏิรูปที่ดิน และจะต้องบัญญัติยกเว้นมิให้อยู่ภายใต้บังคับของกฎหมายว่าด้วยการ
ควบคุม การเช่า หรือเช่าซื้อ หากแต่ปรากฏว่าที่ประชุมได้มีการอภิปรายในมาตราอย่างกว้างขวาง
โดยกรมการฯฝ่ายค้านและฝ่ายรัฐบาลบางคนแสดงความไม่เห็นด้วยในหลายประเด็น อาทิ นาย ระ
วี ธีระชัย พรรคกิจสังคม ต้องการให้ตัดสถาบันเกษตรกรออกเพราะต้องการเน้นที่การจัดที่ดินให้
เกษตรกรรายย่อยมากกว่า ส่วน นาย ปกิต พัฒนกุล พรรคประชากรไทย เห็นว่า ไม่ควรให้
คณะกรรมการปฏิรูปที่ดินฯเป็นผู้กำหนดแต่ควรให้เกษตรกรเลือกว่าจะเช่าหรือเช่าซื้อจะดีกว่า ทั้งนี้
ที่ประชุมเสียงส่วนใหญ่ทั้งฝ่ายค้านและรัฐบาลไม่เห็นด้วยที่จะตัดสถาบันเกษตรกรออกเพราะ
สถาบันเกษตรกรซึ่งในที่นี้หมายถึงระบบสหกรณ์จะสร้างความเข้มแข็งให้กับเกษตรกรโดยรวม แต่

เห็นพ้องกับข้อเสนอของนาย ปกิตฯ จึงได้แก้ไขร่างฯ ให้เกษตรกรเป็นผู้เลือกเองว่าจะเช่าหรือเช่าซื้อ นอกจากนั้นในมาตรา 30 วรรคสาม นาย วโรทัย ภิญญาสาสน์ ได้เสนอให้จัดให้เกษตรกรที่ถือครองที่ดินของรัฐอยู่แล้วในวรรคสามให้ได้ไม่เกิน 250 ไร่เพื่อสร้างความเป็นธรรมและลดปัญหาการต่อต้านจากผู้ครอบครองที่ดินของรัฐแปลงใหญ่ที่ได้ลงทุนพัฒนาที่ดินและการเกษตรไปแล้วด้วย ดันทุนสูง แต่ นาย สุเทพ เทือกสุบรรณ ได้เสนอว่าในกรณีผู้ถือครองที่ดินของรัฐจำนวนมากนั้นน่าจะกำหนดให้ต้องปลูกไม้ยืนต้นในที่ดินด้วย แต่ควรระบุการจัดที่ดินสูงสุดไม่เกิน 200 ไร่และต้องขายคืนให้ส.ป.ก.เมื่อครบ 15 ปี ซึ่งที่ประชุมมีมติเห็นชอบให้แก้ไขตามข้อเสนอของนาย วโรทัย ภิญญาสาสน์ ส่วนในมาตรา 30 วรรคสี่ กรรมการฯ ส่วนใหญ่เห็นชอบตามข้อเสนอของนาย ผัน บุญชิตที่จะไม่เรียกเก็บค่าธรรมเนียมและค่าพัฒนาที่ดินกับราษฎรที่ได้ครอบครองที่ดินก่อนพ.ศ. 2510 เฉพาะส่วนที่ไม่เกิน 50 ไร่ซึ่งแก้ไขจากร่างแก้ไขเดิมที่ระบุไว้ 25 ไร่ และในมาตรา 30 วรรคห้า ที่ประชุมเห็นชอบกับข้อเสนอของนาย วโรทัย ภิญญาสาสน์ และนาย ปกิต พัฒนกุล ว่าควรแก้ไขข้อความที่ห้ามตกทอดทางมรดกเพราะรุนแรงเกินไป และควรให้สิทธิการเช่าหรือเช่าซื้อสามารถตกทอดทางมรดกได้เพื่อมิให้เกิดการต่อต้านงานปฏิรูปที่ดิน โดยในการประชุมหลังจากการพิจารณาเบื้องต้นไปแล้ว ที่ประชุมได้ร่างแก้ไขไว้ตามที่กรรมการได้ตกลงไว้แต่ได้ตัดคำว่า "ด้วยความเห็นชอบของคณะรัฐมนตรี" ออกตามข้อเสนอของนาย วโรทัย ภิญญาสาสน์ เพื่อให้เกิดความคล่องตัวในการปฏิบัติงาน และแก้ไขคำว่า วรรคสี่เป็นวรรคสามในร่างมาตรา 30 วรรคสี่ตามความเห็นของนาย ปิติ พงศ์ พิ้งบุญ ณ อุทยา

เมื่อมีการพิจารณามาตรานี้ในสภาผู้แทนราษฎร ปรากฏว่ามีส.ส.ฝ่ายค้านอภิปรายคัดค้านอย่างมาก เช่น นาย สมศักดิ์ ชาญด้วยกิจ นาย โอภาส พลศิลป์ นาย ชัย ชิดชอบ พรรคสหประชาชาติไทย เนื่องจากไม่เห็นด้วยเกี่ยวกับ จำนวนขนาดการถือครองที่ดิน การห้ามจำหน่ายจ่ายโอน และต้องการให้ตัดข้อความที่ระบุให้การจัดที่ดินให้เช่าหรือเช่าซื้อตามมาตรานี้ไม่อยู่ภายใต้บังคับแห่งกฎหมายเกี่ยวกับการควบคุมการเช่าหรือเช่าซื้อ เนื่องจากส.ส.ที่อภิปรายคัดค้านเห็นว่า เป็นการรอนสิทธิของราษฎรและเป็นการขัดกับประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ ซึ่งจะทำให้เกิดความเดือดร้อนแก่ราษฎร โดย นาย สมศักดิ์ ชาญด้วยกิจ ถึงกับกล่าวเปรียบเปรยว่า กฎหมายปฏิรูปที่ดินที่กำลังพิจารณาอยู่นี้แทบไม่ต่างกับคอมมูนในลัทธิคอมมิวนิสต์ โดยเกษตรกรเช่าซื้อแต่ไม่ได้กรรมสิทธิ์ แต่อาจจะดีกว่านิคมหนองตรงที่ยังอนุญาตให้ตกทอดทางมรดก ส.ส.ฝ่ายค้านส่วนใหญ่จึงเสนอให้ตัดความในส่วนนี้ออกไป หรือส.ส.บางคนก็เสนอให้ตัดออกไปเลยทั้งมาตรา โดยในประเด็นนี้ นาย มีชัย ฤชุพันธุ์ ได้ชี้แจงว่าหากจะจัดที่ดินในรูปของประมวลกฎหมายที่ดินแล้วที่ดินก็อาจตกไปอยู่ในมือของนายทุน จึงต้องหันมาใช้ระบบของปฏิรูปที่ดินซึ่งจะห้ามเอกชนซื้อขายกันเองแต่ต้องมาขายให้กับส.ป.ก.ก่อนหรือตกทอดไปทางทายาท ตามที่ระบุไว้ในมาตรา 39 ของพ.ร.บ.การปฏิรูปที่ดินฯ และมาตรา 39 นั้นก็ได้เขียนให้สอดคล้องกับหลักเกณฑ์เรื่องบันได 3 ชั้นโดยกำหนดให้ผู้ที่

ครอบครองก่อนปีพ.ศ. 2510 ถ้ามีที่ดินไม่เกิน 50 ไร่ก็จะไม่มีการเรียกเก็บค่าที่ดินนอกจากค่าธรรมเนียมในการโอนและการพัฒนาที่ดิน ซึ่งในการลงมติส.ส.ส่วนใหญ่ก็เห็นควรให้คงไว้ตามร่างของคณะกรรมการฯ

- มาตรา 12 ของร่างแก้ไขพ.ร.บ.การปฏิรูปที่ดินฯ แก้ไขเพิ่มเติมมาตรา 32 แห่งพ.ร.บ.การปฏิรูปที่ดินฯ ซึ่งกำหนดให้ ที่ดินที่ส.ป.ก.จัดซื้อหรือเวนคืนหรือได้มาโดยประการอื่นเพื่อใช้ในการปฏิรูปที่ดิน ให้สิทธิของผู้เช่าที่ดินแปลงนั้นตามสัญญาเช่าหรือกฎหมายว่าด้วยการเช่าที่ดินเพื่อเกษตรกรรมสิ้นสุดลง ซึ่งจะรวมถึงที่ดินที่อยู่นอกเขตปฏิรูปที่ดินด้วย ทั้งนี้เพื่อให้เกิดความสะดวกรวดเร็วในการนำที่ดินไปใช้ในการปฏิรูปที่ดิน โดยนาย วโรทัย ภิญญาสาสน์ ได้ท้วงติงว่าจะให้ผู้เช่าต้องถูกกระทบสิทธิ แต่นาย ปิติพงศ์ พึ่งบุญ ณ อยุธยา ชี้แจงว่า ผู้เช่าเดิมจะได้รับสิทธิการจ้ดที่ดินเป็นรายแรกอยู่แล้ว เป้าหมายสำคัญของมาตรานี้ก็เพื่อให้ที่ดินที่ส.ป.ก.ได้มาปลอดจากสิทธิการเช่าเพื่อให้เกิดความสะดวกรวดเร็วในการนำที่ดินไปดำเนินการปฏิรูป ที่ประชุมจึงมีมติให้คงไว้ตามร่างแก้ไขเดิม

โดยในการประชุมสภาผู้แทนราษฎร วันที่ 28 เมษายน 2531 ได้มีการพิจารณา มาตรา 12 ปรากฏว่า ส.ส.ฝ่ายค้าน เช่น นาย ชัย ชิดชอบ นาย มีชัย พ้นธวัช นาย เปรม มาลากุล ณ อยุธยา นาย สมศักดิ์ ชาญด้วยกิจ พรรคสหประชาชาติไทย และฝ่ายรัฐบาล คือ นาย เกษม รุ่งธนเกียรติ พรรคกิจสังคม ได้อภิปรายแสดงความเห็นคัดค้าน เนื่องจากเห็นว่าการระบุให้สิทธิของผู้เช่าที่ดินหรือตามกฎหมายว่าด้วยการเช่าที่ดินเพื่อการเกษตรกรรมเป็นอันระงับไปเมื่อ ส.ป.ก. ได้จัดซื้อหรือเวนคืนที่ดินดังกล่าวเพื่อการปฏิรูปที่ดิน นั้นจะสร้างความไม่เป็นธรรมต่อบุคคลที่ 3 และขัดกับประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ ซึ่งจะก่อให้เกิดความเดือดร้อนและการฟ้องร้องหน่วยงานของรัฐ จึงได้มีการเสนอให้ตัดข้อความส่วนนี้ออก หรือส.ส.บางคนได้เสนอให้ตัดทั้งมาตรา โดย นาย สมศักดิ์ ชาญด้วยกิจ ได้เปรียบเทียบวิธีการปฏิรูปที่ดินของไทยว่าใกล้เคียงจะเป็นคอมมูนแบบจีนคอมมิวนิสต์ไปทุกที โดยเฉพาะในประเด็นเรื่องสิทธิที่เกษตรกรพึงมีในที่ดินและสิทธิในการตกทอดทางมรดกแบบมีเงื่อนไขอันจะสร้างความไม่เป็นธรรมแก่ราษฎร และเสนอว่าควรจะใช้แนวทางการแก้ปัญหาของคณะกรรมการวิสามัญเพื่อศึกษาปัญหาและวิธีดำเนินการออกหนังสือกรรมสิทธิ์ในที่ดินทำกินฯ เนื่องจากวิธีการที่จะแก้ไขปัญหาคือจะสร้างความเป็นธรรมแก่สังคมได้มากกว่าการปฏิรูปที่ดิน แต่อย่างไรก็ดี นาย มีชัย ฤชุพันธุ์ ก็ได้อธิบายว่าในการแก้ไขมาตรา 32 นั้นเป็นเพียงการเพิ่มความค่อยช้อยให้รวมถึงที่ดิน ตามมาตรา 25 ทวิซึ่งเป็นที่ดินแปลงเล็กแปลงน้อยที่ส.ป.ก.จะได้มาไม่ว่าจะด้วยการจัดซื้อ เวนคืน หรือ มีผู้ยกให้ เข้าไปด้วยเท่านั้น และกฎหมายที่เกี่ยวกับเกษตรกรไทยนั้นโดยปกติก็มักจะไม่เป็นไปตามประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์อยู่แล้วเพราะจะมีการยกเว้นไว้เป็นกรณีพิเศษ อย่างไรก็ตามที่ประชุมก็ผ่านมาตรานี้ไปได้ ส่วนหลักในการเวนคืนที่ดินนั้นก็มีกรจ่ายเงินค่าชดเชยและค่าทดแทนให้เจ้าของที่ดินและผู้เช่าซึ่งถูกรอนสิทธิอยู่แล้ว เพื่อให้ที่ดินที่ส.ป.ก.ได้มาปราศจากข้อผูกพันในการนำไปจัดให้กับเกษตรกร โดยผู้เช่าที่ดินนั้นจะได้รับสิทธิในการขอรับ

จัดสรรจากที่ดินแปลงนั้นก่อนบุคคลอื่น ซึ่งการชี้แจงดังกล่าวค่อนข้างทำให้สมาชิกสภาส่วนใหญ่พอใจและลงมติปิดการอภิปรายในมาตรานี้โดยเสียงส่วนใหญ่เห็นควรคงมาตรานี้ไว้ตามร่างของคณะกรรมการการฯ

- มาตรา 13 ของร่างแก้ไขพ.ร.บ.การปฏิรูปที่ดินฯ ยกเลิกความใน มาตรา 36 วรรคสาม และมาตรา 14 ของร่างแก้ไขพ.ร.บ.การปฏิรูปที่ดินฯ เพิ่มเติมมาตรา 36 ทวิ แห่งพ.ร.บ.การปฏิรูปที่ดินฯ ซึ่งกำหนดให้ที่ดินที่ส.ป.ก.ได้มาโดยประการอื่นที่มีวัตถุประสงค์เพื่อการปฏิรูปที่ดินไม่ให้ถือว่าเป็นที่ราชพัสดุและให้ส.ป.ก.เป็นผู้ถือกรรมสิทธิ์เพื่อใช้ในการปฏิรูปที่ดินและในวรรคสองระบุให้พนักงานเจ้าหน้าที่ตามประมวลกฎหมายที่ดินมีอำนาจออกหนังสือแสดงสิทธิ์ในที่ดินเกี่ยวกับที่ดินส.ป.ก.ตามวรรคหนึ่งตามที่ส.ป.ก.ร้องขอ ซึ่งนายมิชัย ฤชุพันธุ์และนาย ปิติพงศ์ พิ้งบุญ ณ อยุธยาได้อธิบายเหตุผลว่าเพื่อที่ในการโอนที่ดินที่เกษตรกรชำระเงินค่าเช่าซื้อครบถ้วนแล้วจะไม่ต้องดำเนินการตามพ.ร.บ.ที่ราชพัสดุซึ่งมีขั้นตอนที่ยากและเป็นอุปสรรคในการปฏิบัติงานมากที่ประชุมจึงเห็นควรให้คงไว้ตามร่างเดิม โดยในการพิจารณาของสภาผู้แทนราษฎร ส.ส.ฝ่ายค้าน นาย ชัย ชิดชอบ พรรคสหประชาชาติได้เสนอให้ตัดมาตรา 13 ออก แต่นาย มิชัย ฤชุพันธุ์ ชี้แจงว่า ตามมาตรา 36 วรรคสามเดิมได้กำหนดไว้ว่าเฉพาะที่ดินหรืออสังหาริมทรัพย์ที่เวนคืนมาเท่านั้นจะให้ส.ป.ก. เป็นผู้ถือกรรมสิทธิ์ ถ้าเป็นที่ดินที่มีผู้ยกให้ก็จะกลายเป็นที่ราชพัสดุซึ่งจะทำให้เกิดความยุ่งยากเมื่อเวลาไปจัดสรรให้เกษตรกรเช่าหรือเช่าซื้อก็ต้องขออนุญาตจากกระทรวงการคลังเสียก่อน จึงต้องไปแก้ไขในส่วนนี้ในมาตรา 36 ทวิ ซึ่งที่ประชุมก็ลงมติเห็นชอบให้ผ่านไปได้ ส่วนมาตรา 14 เมื่อได้มีการพิจารณามาตรานี้ร่วมกับมาตรา 13 อยู่แล้ว ผู้แปรญัตติขอสงวนฯคือ นาย ชัย ชิดชอบจึงได้ถอนญัตติทั้งหมด

- บทเฉพาะกาล มาตรา 15 ของร่างแก้ไขพ.ร.บ.การปฏิรูปที่ดินฯ ระบุให้ที่ราชพัสดุที่กระทรวงการคลังได้มาเนื่องจากการจัดซื้อของส.ป.ก.หรือมีผู้ยกให้แก่ส.ป.ก.เพื่อการปฏิรูปที่ดิน ซึ่งมีอยู่ในวันที่พ.ร.บ.นี้ใช้บังคับให้กระทรวงการคลังโอนที่ราชพัสดุดังกล่าวให้เป็นกรรมสิทธิ์ของส.ป.ก.เพื่อการปฏิรูปที่ดินและวรรคสองระบุให้นิติกรรมใดๆเกี่ยวกับที่ดินตามวรรคหนึ่งให้มีผลใช้ได้ต่อไปโดยที่ประชุมเกรงว่าบทเฉพาะกาลมาตรา 15 จะขัดกับบทบัญญัติของพ.ร.บ.ที่ราชพัสดุ พ.ศ. 2518 จึงได้แก้ไขตามความเห็นของนาย มิชัย ฤชุพันธุ์ โดยกำหนดให้ การโอนที่ราชพัสดุมิให้นำความในมาตรา 8 แห่งพ.ร.บ.ที่ราชพัสดุ พ.ศ. 2518 มาใช้บังคับและให้ดำเนินการโอนโดยจดทะเบียนตามประมวลกฎหมายที่ดิน ทั้งนี้เพื่อให้สอดคล้องกับหลักการให้ส.ป.ก.เป็นผู้ถือกรรมสิทธิ์ในที่ดินที่ได้มาเพื่อการปฏิรูปที่ดินฯและเพื่อรองรับนิติกรรมใดๆที่ส.ป.ก.ได้กระทำไปก่อนแล้วในนามของกระทรวง การคลัง

- บทเฉพาะกาลมาตรา 16 ของร่างแก้ไขพ.ร.บ.การปฏิรูปที่ดินฯ ระบุให้ รัฐมนตรีว่าการ

กระทรวงการคลัง รัฐมนตรีว่าการกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ และรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย รักษาการตามพ.ร.บ.นี้ เพื่อให้พ.ร.บ.ที่ขอแก้ไขใหม่มีรัฐมนตรีผู้รักษาการโดยมีอำนาจหน้าที่ดำเนินการในส่วนที่เกี่ยวข้องอาทิระบุนให้รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลังเป็นผู้รักษาการด้วย เนื่องจากมีความเกี่ยวข้องในเรื่องกองทุนการปฏิรูปที่ดินฯ ที่ประชุมจึงเห็นพ้องและมีมติให้คงไว้ตามร่างเดิม

แต่อย่างไรก็ดีในการอภิปรายของสภาผู้แทนราษฎร ในมาตรา 14- มาตรา 16 ไม่มีผู้อภิปรายในมาตราเหล่านี้ สภาผู้แทนราษฎรจึงเห็นชอบให้ผ่านการพิจารณาไปได้

3. สรุปรายละเอียดการพิจารณาร่างพ.ร.บ.การปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรมพ.ศ. 2518 แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่2)วาระที่ 2 ระหว่างวันที่ 7 15 และ22 มิถุนายน 2532⁴⁴⁰ สมัย พล.อ.ชาติชาย ชุณหะวัณ

- มาตรา 3 ของร่างแก้ไขพ.ร.บ.การปฏิรูปที่ดินฯ แก้ไขเพิ่มเติมมาตรา 4 แห่งพ.ร.บ.การปฏิรูปที่ดินฯ ในส่วนของนิยามคำว่า “เกษตรกร” คณะกรรมาธิการวิสามัญพิจารณาร่างพ.ร.บ.การปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรมชุดนี้มีการอภิปรายแสดงความคิดเห็นอย่างกว้างขวางว่าตามร่างพ.ร.บ.การปฏิรูปที่ดินฯที่เสนอมานั้นค่อนข้างจะกว้างเกินไปและไม่รัดกุมที่สุดนายมีชัย ฤชุพันธุ์ และกรรมาธิการฯส่วนใหญ่จึงเห็นพ้องให้แก้ไขโดยนายมีชัย ฤชุพันธุ์ได้เพิ่มความเป็น เกษตรกรหมายความว่า ผู้ประกอบเกษตรกรรมเป็นหลัก และให้หมายรวมถึงบุคคลผู้ยากจนหรือผู้จบการศึกษาทางเกษตรกรรมหรือผู้เป็นบุตรของเกษตรกร บรรดาซึ่งไม่มีที่ดินเพื่อเกษตรกรรมเป็นของตนเอง และประสงค์จะประกอบอาชีพเกษตรกรรมเป็นหลักตามหลักเกณฑ์และเงื่อนไขที่กำหนดในพระราชกฤษฎีกาดังนี้ เพื่อที่จะลดแรงต่อต้านจากรายกรรมาชิกที่บุกรุกป่าสงวนฯอยู่และครอบครองที่ดินอยู่เกินกว่าจำนวนที่กฎหมายระบุให้สิทธิ์จะสามารถกระจายที่ดินให้กับบุตรได้⁴⁴¹ แต่อย่างไรก็ดีกรรมาธิการฯจากฝ่ายค้านและผู้แปรญัตติส่วนใหญ่ก็ยังมิได้เห็นด้วยกับนายมีชัย ฤชุพันธุ์ อาทิ นายวโรทัย ภิญโญสาสน์ ที่เห็นว่าการระบุเงื่อนไข เกษตรกรและบุตรหลานที่จะรับ หรือ สืบสิทธิ์จะต้องมีฐานะยากจนเท่านั้นไม่เหมาะสมเพราะการที่จะยากจนอยู่ตลอดไปนั้นถือเป็นปัญหาของประเทศ เป็นต้น ผู้แปรญัตติส่วนใหญ่จึงขอสงวนคำแปรญัตติไว้

ทั้งนี้เมื่อเข้าสู่การพิจารณาของสภาในวันที่ 7 มิถุนายน 2532 นายมีชัย ฤชุพันธุ์รัฐมนตรีประจำสำนักนายกรัฐมนตรีในฐานะประธานคณะกรรมาธิการฯได้ชี้แจงการแก้ไขสาระสำคัญของร่างพ.ร.บ.การปฏิรูปที่ดินฯใน 3 ประเด็น คือ

1. คำนิยามคำว่า “เกษตรกร” ที่สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรเห็นว่ากว้างเกินไปจึงร่วมกันกำหนดความหมายให้แคบลงกล่าวคือ นอกเหนือจากเกษตรกรแล้วผู้ที่ได้รับการพิจารณาอีก 3 ประเภท คือ คนยากจนที่ไม่มีที่ดินทำกิน บุคคลที่สำเร็จการศึกษาด้านเกษตรกรรมที่ไม่มีที่ดินทำกิน และบุตรของเกษตรกรที่ไม่มีที่ดินทำกิน โดยบุคคลเหล่านี้ประสงค์จะประกอบอาชีพเกษตรกรรม และต้องมีคุณสมบัติตามที่พ.ร.บ.นี้กำหนด

440 ผู้วิจัยสรุปรายละเอียดจาก รายงานการประชุมสภาผู้แทนราษฎร (สามัญ เป็นพิเศษ) ครั้งที่ 8/2532,วันที่ 7 มิถุนายน 2532, รายงานการประชุมสภาผู้แทนราษฎร (สามัญ) ครั้งที่ 10/2532,วันที่ 15 มิถุนายน2532 และ รายงานการประชุมสภาผู้แทนราษฎร (สามัญ) ครั้งที่ 11/2532,วันที่ 22 มิถุนายน2532.ประกอบด้วย การสัมภาษณ์ หนังสือพิมพ์ บทความ และวิทยานิพนธ์ที่เกี่ยวข้อง

2. การขอเอกสารสิทธิตามประมวลกฎหมายที่ดินในเขตปฏิรูปที่ดินตามมาตรา 26 ทวิเดิม กำหนดว่า บุคคลจะขอเอกสารสิทธิไม่ได้ เว้นแต่เจ้าพนักงานอนุมัติ คณะกรรมการฯ เห็นควรตัด มาตรานี้ออกไปเพราะเป็นการจำกัดสิทธิของประชาชน

3. แก้ไขมาตรา 30 โดยคณะกรรมการได้ปรับปรุงจำกัดพื้นที่ไม่เกิน 250 ไร่ หากเกินกว่า นี้จะต้องขออนุมัติจากคณะรัฐมนตรีเป็นรายๆ ไป

แต่อย่างไรก็ดี ส.ส.ฝ่ายค้านซึ่งหลายคนเป็นกรรมการฯ ด้วยก็ยังคงแสดงความไม่เห็นด้วยและ อภิปรายคัดค้านอย่างหนัก เช่น นาย วโรทัย ภิญญสาสน์ ส.ส.พรรคประชากรไทยซึ่งคัดค้านร่าง พ.ร.บ.นี้มาตลอดจะยืนยันว่า มาตรา 3 ของร่างพ.ร.บ.นี้กว้างเกินไปและต้องการตัดออกเหลือเพียง ผู้ประกอบเกษตรกรรมเป็นหลักเพื่อเป็นการสงวนสิทธิให้กับเกษตรกรจริงๆ เท่านั้น เพราะเกรงว่า อาจเปิดช่องให้ผู้ที่ไม่ใช่เกษตรกร, นักลงทุนต่างชาติ หรือนิติบุคคล เข้ามาขอรับสิทธิส.ป.ก.ได้พร้อม ทั้งกล่าวว่านิยามคำว่าเกษตรกรของร่างพ.ร.บ.นี้จะขัดกับกฎหมายอื่น อีกทั้งภารกิจที่ผ่าน มาของส.ป.ก.ก็ยังไม่อาจทำให้ลุล่วง หากจะขยายนิยามคำว่าเกษตรกรและภารกิจในการจัดการพื้นที่สา ธารณสมบัติของแผ่นดิน เช่น ป่าสงวน ที่ราชพัสดุ เป็นต้นด้วยแล้วก็จะเป็ปัญหา ซึ่งส.ส.พรรคฝ่าย ค้านเช่น นาย สมบัติ ศรีสุรินทร์ นาย ชัยวัฒน์ ทรัพย์รวงทอง นาย สมบัติ คุณเงิน นาย สิทธิรัตน์ รัตน วิจารณ์ นายจรัส พัวช่วย นาย สุวิทย์ คุณกิตติ และนาย บุญชู โรจนเสถียร พรรค เอกภาพ และ นาย บุญเทียม เขมาภิรัตน์ พรรคประชากรไทย ก็เห็นด้วยกับประเด็นการคัดค้านของนาย วโรทัย ภิญญ สาสน์ พร้อมทั้งอภิปรายสนับสนุนการคัดค้านรวมทั้งวิจารณ์ถึงความไม่ชอบมาพากลและผล ประโยชน์แอบแฝงของฝ่ายที่เสนอร่างพ.ร.บ.ฉบับนี้ ทำให้นาย มีชัย ฤชุพันธุ์ จะต้องชี้แจงและตอบ ข้อซักถามเป็นระยะๆ ซึ่งนาย มีชัย ฤชุพันธุ์ ได้ใช้วิธีการอธิบายด้วยการชี้แจงข้อเท็จจริง การ ยกตัวอย่างการเขียนกฎหมาย และการตีความกฎหมาย เพื่อย้ำว่านิยามของเกษตรกรนั้นมิได้กว้าง เกินไป หรือมีช่องโหว่ให้ผู้ที่ไม่ใช่เกษตรกรได้รับประโยชน์ ส่วนนาย ประสพ บุญราคัม ส.ส. อุดรธานี พรรคกิจสังคม ก็พยายามตัดบทโดยยกข้อบังคับการประชุมว่านิยามคำว่าเกษตรกรอยู่ใน ส่วนของหลักการซึ่งตามข้อบังคับมิได้เปิดช่องให้มีการแก้ไขหรือตัดออก แต่อย่างไรก็ดี ส.ส.ฝ่าย ค้านก็ยังคงอภิปรายมาตรานี้ต่อไปเช่น นาย ธีระพันธ์ เพ็ชรสุวรรณ พรรคเอกภาพ นาย ชัชวาลย์ ชุมภูแดง พรรคพลังสังคมประชาธิปไตย นาย พินิจ สิทธิโห พรรคปวงชนชาวไทย นาย สมักร สุนทรเวช พรรคประชากรไทย และ ส.ส.ฝ่ายรัฐบาลพรรคชาติไทย เช่น นาย จักรนนต์ คชสีห์ (เดิม สังกัด พรรคประชาธิปัตย์ กลุ่มสืบทอดแล้วมาสังกัดพรรค ประชาชน) ยังคงยืนยันว่าควรจัดการ แก้ปัญหาการบุกรุกป่าสงวนฯให้เป็นไปตามหลักบันได 3 ขั้น มากกว่าจะแก้ไขด้วยวิธีการปฏิรูป ที่ดิน แต่ที่สุจริตรัฐบาลก็สามารถให้ความเห็นชอบมาตรานี้ไปได้ด้วยคะแนนเสียง 151 ต่อ 79

- มาตรา 4 ของร่างแก้ไขพ.ร.บ.การปฏิรูปที่ดินฯ ให้ยกเลิกบทนิยามคำว่า “คณะกรรมการ

ปฏิรูปที่ดินจังหวัด ซึ่งเดิมระบุให้คณะกรรมการปฏิรูปที่ดินเป็นคณะกรรมการปฏิรูปที่ดิน
กรุงเทพฯด้วย ทั้งนี้คณะกรรมการวิสามัญฯมิได้แก้ไขโดยให้คงไว้ตามร่างเดิมเพื่อให้สอดคล้อง
กับมาตรา 12 แห่งพ.ร.บ.การปฏิรูปที่ดินฯที่ได้ขอแก้ไขใหม่ เมื่อเข้าสู่การประชุมของสภา
ผู้แทนราษฎรในวันที่ 7 มิถุนายน 2532 นั้นปรากฏว่า ส.ส.ฝ่ายค้านหลายท่านจากพรรคเอกภาพอาทิ
นาย ธีระพันธ์ เพ็ชรสุวรรณ นาย ชัยวัฒน์ ทรัพย์รวงทอง ไม่เห็นด้วยในการยกเลิกนิยามมาตรานี้
เนื่องจากเห็นว่าพื้นที่กรุงเทพฯยังมีประชาชนที่ประกอบการเกษตรและมีความเดือดร้อนเกี่ยวกับ
ที่ดินทำกิน ส่วน นาย จรัส พิวช่วย เห็นว่าจะเป็นการรวมอำนาจไว้ที่ส่วนกลาง แต่อย่างไรก็ดี นาย
โกเมศ ขวัญเมือง กรรมการฯจากพรรคพลังธรรมได้ชี้แจงทั้งสองประเด็นว่า คณะกรรมการปฏิรูป
ที่ดินกรุงเทพฯยังปรากฏอยู่ในมาตรา 12 วรรคสองแห่งพ.ร.บ.การปฏิรูปฯ และในมาตรา 13 แห่ง
พ.ร.บ.การปฏิรูปที่ดินฯ เมื่อไม่มีส.ส.อภิปรายต่อ ประธานสภาฯได้ขอให้มีการลงมติรับรองมาตรานี้
ซึ่งสามารถผ่านไปด้วยคะแนนเสียง 96 ต่อ 38 เสียง

- มาตรา 5 ของร่างแก้ไขพ.ร.บ.การปฏิรูปที่ดินฯ แก้ไขเพิ่มเติมมาตรา 12 เกี่ยวกับองค์
ประกอบของคณะกรรมการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม(ค.ป.ก.) และมาตรา 13 เกี่ยวกับ
องค์ประกอบของคณะกรรมการปฏิรูปที่ดินจังหวัด(ค.ป.จ.) ในพ.ร.บ.การปฏิรูปที่ดินฯ ที่ประชุม
คณะกรรมการฯเห็นว่า มาตรา 12 นั้น กรรมการส่วนใหญ่เห็นควรแก้ไขโดยเพิ่มตำแหน่งอธิบดี
กรมประมง สงเคราะห์ อธิบดีกรมส่งเสริมอุตสาหกรรมและอธิบดีกรมธนารักษ์ เป็นกรรมการ
ประจำค.ป.ก. และเพิ่มผู้แทนเกษตรกรเป็นหกคน และลดจำนวนผู้ทรงคุณวุฒิเป็นสามคน ส่วน
มาตรา 13 กรรมการส่วนใหญ่เห็นควรให้แก้ไขโดยเพิ่มประชาสงเคราะห์จังหวัดและราชพัสดุ
จังหวัด เป็นกรรมการในค.ป.จ.ด้วย ซึ่งกรรมการฯได้มีการลำดับความในสองมาตรานี้ใหม่เพื่อ
ความเหมาะสม เมื่อมีการพิจารณาในสภาฯ ในมาตรา 12 ส.ส.ฝ่ายค้านพรรคเอกภาพ เช่น นาย ธีระ
พันธ์ เพ็ชรสุวรรณ เห็นว่า กรรมการโดยตำแหน่งของค.ป.ก.มีมากเกินไปทำให้เกิดความยุ่งยากและ
ล่าช้าในการปฏิรูปที่ดินฯ จึงเสนอว่าควรลดจำนวนกรรมการที่มาจากข้าราชการประจำแต่ขอเพิ่ม
ผู้แทนเกษตรกรอีก 3 คน ส่วนนาย ประสิทธิ์ พิฑูรกิจจา และนาย พินิจ จันทรสุรินทร์ เห็นว่าควรเพิ่ม
ปลัดกระทรวงการคลังเข้าไปเนื่องจากเกี่ยวข้องกับงบประมาณ ในการชี้แจงในประเด็นดังกล่าว นาย
ประยุทธ์ ศิริพาณิชย์กรรมการจากพรรคกิจสังคมและนายมีชัย ฤชุพันธุ์ได้ชี้แจงถึงความเหมาะสม
ทั้งตำแหน่งและจำนวนของกรรมการ โดยอธิบายว่าอธิบดีกรมบัญชีกลางและผู้อำนวยการสำนัก
งบประมาณก็ทำหน้าที่เป็นตัวแทนกระทรวง การคลังได้อยู่แล้ว ที่สุดสภาผู้แทนราษฎรได้ลงมติให้
ผ่านมาตรานี้ด้วยคะแนนเสียง 101 ต่อ 51

- มาตรา 6 ของร่างแก้ไขพ.ร.บ.การปฏิรูปที่ดินฯ แก้ไขเพิ่มเติมมาตรา 25 แห่งพ.ร.บ.การ
ปฏิรูปที่ดินฯโดยแก้ไขมิให้รวมที่ดินในเขตเทศบาลและสุขาภิบาลเข้าไปด้วย เนื่องจากพื้นที่ดังกล่าว
ส่วนใหญ่เป็นที่อยู่อาศัยและชุมชนซึ่งที่ดินมีราคาสูงไม่เหมาะที่จะนำมาปฏิรูปที่ดินและก่อให้เกิด

ปัญหาเกี่ยวกับสิทธิในการทำนิติกรรมของประชาชนในเขตดังกล่าว ที่ประชุมส่วนใหญ่ก่อนข้างจะเห็นพ้องในหลักการแต่ได้แก้ไขถ้อยคำให้เกิดความชัดเจนยิ่งขึ้น เป็นในกรณีที่ดินของตำบลหรืออำเภอเป็นเขตปฏิรูปที่ดินนั้นให้หมายถึงเฉพาะที่ตั้งอยู่นอกเขตเทศบาลและสุขาภิบาล ในการประชุมในสภาผู้แทนราษฎร พรรคฝ่ายค้าน เช่น นาย จรัส พิวช่วย พรรคกิจประชาคม และ นาย สวัสดิ์ คำประกอบ พรรคเอกภาพ เห็นว่าไม่ควรตัดเขตเทศบาลและสุขาภิบาลออกเพราะเทศบาลและสุขาภิบาลในบางพื้นที่นั้นก็เป็นที่ที่เหมาะสมกับการเกษตรและมีใช้เขตชุมชน หากบัญญัติไว้เช่นนี้ก็จะทำการปฏิรูปที่ดินในพื้นที่เหล่านี้มิได้ ซึ่งในประเด็นดังกล่าว นาย ประยุทธ์ ศิริพานิชย์ กรรมการจากพรรคกิจสังคม ได้ชี้แจงว่าหากจะประกาศเขตปฏิรูปที่ดินเฉพาะที่ยึดตามเขตตำบลหรืออำเภอเท่านั้นที่จะไม่รวมเขตเทศบาลหรือสุขาภิบาลแต่หากจะประกาศเขตปฏิรูปที่ดินในเขตเทศบาลหรือสุขาภิบาลก็สามารถทำได้ และเมื่อผู้แปรญัตติขอสงวนฯมิได้คิดใจอภิปรายในมาตรานี้ที่ประชุมจึงผ่านมาตรานี้ด้วยคะแนนเสียง 52 ต่อ 42

- มาตรา 7 ของร่างแก้ไขพ.ร.บ.การปฏิรูปที่ดินฯ เพิ่มบทบัญญัติมาตรา 25 ทวิ แห่ง พ.ร.บ.การปฏิรูปที่ดินฯ ซึ่งระบุให้อำนาจ ส.ป.ก. ในการดำเนินการปฏิรูปที่ดินในที่ดินที่ ส.ป.ก. ได้มาแต่ตั้งอยู่ในพื้นที่ไม่มีพระราชกฤษฎีกาประกาศเขตปฏิรูปที่ดินได้เสมือนว่าเป็นที่ดินในเขตปฏิรูปที่ดินโดยไม่ต้องประกาศให้เป็นเขตปฏิรูปที่ดินตามมาตรา 25 ก่อน เพื่อเป็นการแก้ปัญหาในการปฏิรูปที่ดินในที่ดินที่ ส.ป.ก. ได้รับบริจาคมาเป็นแปลงเล็กแปลงน้อย ที่สุดเพื่อให้เกิดความชัดเจนยิ่งขึ้น ที่ประชุมเห็นควรให้เปลี่ยนถ้อยความจากให้ ส.ป.ก. มีอำนาจดำเนินการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรมในที่ดินนั้นตาม พ.ร.บ. นี้เป็นให้ ส.ป.ก. มีอำนาจจัดที่ดินนั้นให้กับเกษตรกรหรือสถาบันเกษตรกรได้ตามมาตรา 30 เมื่อมีการพิจารณามาตรานี้ในสภาฯ คงมีเพียงนาย ชัชวาลย์ ชมภูแดง พรรคพลังสังคมนิยมประชาธิปไตยที่ได้สงวนคำแปรญัตติฯ ในมาตรานี้ที่ได้อภิปรายให้ระบุจำนวนเนื้อที่ดินให้ชัดเจนแปลงละไม่เกินห้าสิบไร่ซึ่งเมื่อรวมกันแล้วไม่เกินสองร้อยไร่ และจะต้องได้รับความเห็นชอบจากคณะกรรมการปฏิรูปที่ดินฯ โดยที่ประชุมส่วนใหญ่เห็นควรให้คงไว้ตามร่างของคณะกรรมการฯ ด้วยคะแนนเสียง 85 ต่อ 41 เสียง

- มาตรา 8 ของร่างแก้ไขพ.ร.บ.การปฏิรูปที่ดินฯ แก้ไขเพิ่มเติมมาตรา 26 แห่ง พ.ร.บ.การปฏิรูปที่ดินฯ เป็นการให้อำนาจกับ ส.ป.ก. ในการนำที่ดินของรัฐประเภทต่างๆ เช่น ที่ราชพัสดุ ที่สาธารณประโยชน์ ป่าสงวนฯ เป็นต้น มาดำเนินการปฏิรูปที่ดิน โดยมีการแก้ไขความใน มาตรา 26 (1)-(3) และเพิ่ม (4) ที่ให้อำนาจ ส.ป.ก. ในการปฏิรูปที่ดินในเขตป่าสงวนฯ เนื่องจากรัฐมนตรีนโยบายจะให้ ส.ป.ก. ดำเนินการปฏิรูปที่ดินในเขตป่าสงวนฯ ที่เสื่อมโทรมแทนหลักการบันได 3 ขั้นที่ไม่สามารถปฏิบัติได้เพราะไม่มีกฎหมายรองรับ ที่ประชุมก็มีการอภิปรายมาตรานี้อย่างมากโดยเฉพาะ (4) เนื่องจากเกรงว่าจะเป็นช่องทางให้นายทุนบุกรุกทำลายป่ามากขึ้น ที่สุดนาย มิชัย ฤชุพันธุ์ และ กรรมการส่วนใหญ่ก็เห็นพ้องให้เพิ่มความใน (4) ต่อท้ายจากความว่า "...เมื่อคณะรัฐมนตรีมีมติให้

ดำเนินการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรมในที่ดินเขตป่าสงวนแห่งชาติส่วนใดแล้ว...” ตามข้อเสนอของ นาย อูร ดันดิสุนทร ซึ่งจะเป็นการจำกัดเฉพาะป่าสงวนฯ ส่วนที่ต้องการจะปฏิรูปฯ เท่านั้น ทั้งนี้เมื่อได้มีการพิจารณามาตรานี้ในสภาผู้แทนราษฎร ปรากฏว่ามีผู้อภิปรายคัดค้านอย่างกว้างขวาง อาทิ นาย บุญเทียม เขมาภิรัตน์ พรรคประชากรไทย นาย บุญหลง ถาคำฟู และนาย สุวิทย์ คุณกิตติ พรรคเอกภาพ โดยประเด็นที่มีการคัดค้านมากที่สุดก็คือ มาตรา 26 (4) เนื่องจากไม่เห็นด้วยที่จะให้พระราชกฤษฎีกามีผลเป็นการเพิกถอนสภาพป่าสงวนฯ อันเป็นการลิดรอนพ.ร.บ.ป่าสงวนฯ และอาจก่อให้เกิดการเลือกปฏิบัติในการจับกุมดำเนินคดีฐานบุกรุกป่าสงวนฯ เฉพาะราษฎรที่ยากจน อีกทั้งที่ผ่านมามีการดำเนินการปฏิรูปที่ดินในที่ดินเอกชนก็ยังไม่คืบหน้าจึงยังไม่ควรขยายงานของส.ป.ก.ให้เข้าไปจัดการปฏิรูปที่ดินในพื้นที่ป่าสงวนฯ แต่ควรที่จะเน้นงานด้านการกระจายสิทธิในที่ดินเอกชนควบคู่ไปกับการพัฒนาที่ดินและการพัฒนาการเกษตร นอกจากนี้เอกสารสิทธิส.ป.ก.ก็ไม่ตรงกับความต้องการของราษฎรที่บุกรุกทำกินในพื้นที่ป่าสงวนฯ ซึ่งได้ทำกินมานานแล้วก่อนการประกาศป่าสงวนฯ และต้องการได้สิทธิในที่ดินครบจำนวนที่ทำกินจริงตามประมวลกฎหมายที่ดิน การจำกัดจำนวนเนื้อที่ถือครองและการจัดแบ่งให้เกษตรกรรายอื่นจะทำให้เกิดปัญหาความขัดแย้งในสังคมได้ ดังนั้นฝ่ายที่คัดค้านจึงเสนอให้ตัดมาตรา 26 (4) ออกทั้งมาตรา แต่ นาย มีชัย ฤชุพันธุ์ ได้พยายามชี้แจงในมาตรานี้ว่า การปฏิรูปที่ดินจะเห็นหนทางที่รอมชอมที่สุด ทั้งในการให้สิทธิราษฎรที่ทำกินในพื้นที่ป่าสงวนฯ มานานแล้ว แต่ในขณะเดียวกันก็สามารถป้องกันนายทุนมิให้ถือครองที่ดินป่าสงวนฯ เป็นจำนวนมหาศาลได้ การแก้ไขกฎหมายโดยเพิ่มมาตรานี้เข้ามาจึงเป็นการให้เครื่องมือกับส.ป.ก. ในการจัดการปัญหาเหล่านี้ ซึ่งเมื่อประชุมได้มีการลงมติในมาตรานี้ เสียงส่วนใหญ่เห็นควรให้ยื่นตามร่างของคณะกรรมการด้วยคะแนนเสียง 113 ต่อ 60 เสียง

- มาตรา 9 ของร่างแก้ไขพ.ร.บ.การปฏิรูปที่ดินฯ เพิ่มบทบัญญัติมาตรา 26 ทวิ แห่ง พ.ร.บ.การปฏิรูปที่ดินฯ กำหนดให้ ที่ดินที่ ส.ป.ก. มีอำนาจนำมาปฏิรูปที่ดินฯ นั้น หากผู้ครอบครองโดยไม่มีหนังสือแสดงสิทธิในที่ดินจะขอมิสิทธิในที่ดินตามประมวลกฎหมายที่ดินมิได้ เว้นแต่จะได้รับความเห็นชอบจากส.ป.ก. แต่ข้อห้ามนี้ไม่รวมถึงผู้ที่ได้แจ้งการครอบครองโดยชอบตามประมวลกฎหมายที่ดินก่อนวันที่พระราชกฤษฎีกาหนดเขตปฏิรูปที่ดินใช้บังคับ เนื่องจากที่ผ่านมาได้เกิดปัญหาการนำที่ดินของรัฐไปขออนุญาตเอกสารสิทธิตามประมวลกฎหมายที่ดิน โดยมาตรานี้ก็มีการอภิปรายอย่างกว้างขวางทั้งกรรมการฯ จากพรรคฝ่ายค้าน เช่น นาย วโรทัย ภิญญาสาสน์ นาย ปกิต พัฒนกุล นายอุทัย พิมพ์ใจชน และกรรมการฯ จากพรรครัฐบาล เช่น นาย ประสพ บุษราคัม ที่ต่างเห็นว่า มาตรานี้จะไปตัดสิทธิราษฎรที่ครอบครองมาก่อนประมวลกฎหมายที่ดินใช้บังคับหรือราษฎรที่มีได้อยู่ในที่ดินของรัฐซึ่งสามารถจะขอเอกสารสิทธิตามประมวลกฎหมายที่ดินได้อยู่แล้วแต่การที่รัฐยังไม่ออกเอกสารสิทธิให้ในตอนแรกเพราะงบประมาณไม่เพียงพออันเป็นความบกพร่องของรัฐมิใช่ของราษฎร ซึ่งนาย ประสพ บุษราคัม ได้ย้ำว่าแม้จะไม่มีมาตรา 26 ทวิ แห่ง

พ.ร.บ.การปฏิรูปที่ดินฯ แต่ประมวลกฎหมายที่ดินได้บัญญัติในเรื่องการสอบสวนสิทธิของราษฎรไว้ อยู่แล้ว จึงไม่น่าจะมีมาตรา 26 ทวิขึ้นมาอีกและเสนอให้ตัดมาตรานี้ออกไป แต่ฝ่ายที่สนับสนุนร่าง มาตรานี้ เช่น นาย บัญญัติ บรรทัดฐาน นาย มีชัย ฤชุพันธุ์ เห็นว่ามีได้เป็นการรอนสิทธิแต่กลับเป็น การแก้ปัญหาระหว่างส.ป.ก.กับกรมที่ดินและเป็นการบัญญัติให้มีการสอบสวนสิทธิของราษฎรเพื่อ ขอรับสิทธิตามประมวลกฎหมายที่ดิน ที่ประชุมจึงเห็นว่าควรไปร่างมาตรานี้ขึ้นใหม่ให้ครอบคลุม สิทธิของบุคคลที่สามารถขอรับเอกสารสิทธิตามประมวลกฎหมายที่ดิน แต่อย่างไรก็ดีในการประชุม สรุปลงความเห็นก็ยังมีกรรมการฯที่แสดงความไม่เห็นด้วยเพราะเกรงจะทำให้เกิดความสับสนใน การนำไปปฏิบัติ ที่สุด นาย มีชัย ฤชุพันธุ์ และกรรมการฯส่วนใหญ่จึงเห็นสมควรให้ตัดมาตรา 26 ทวิออก และเมื่อมีการพิจารณามากรานี้ในสภาผู้แทนราษฎร ปรากฏว่า ส.ส.พรรคฝ่ายค้านที่อภิปราย ในมาตรานี้ เช่น นาย จำลอง ครุฑขุนทด พรรคปวงชนชาวไทย นาย จันทน์ โภธิสาโร พรรคเอกภาพ นั้นมีความข้องใจว่า การตัดมาตรานี้ออกนั้นจะเป็นการตัดสิทธิราษฎรที่ทำกินมาก่อนมิให้ขอรับ สิทธิตามประมวลกฎหมายที่ดินหรือไม่ ซึ่งในประเด็นดังกล่าว นาย ประยุทธ์ ศิริพานิชย์ กรรมการจากพรรคกิจสังคม และ นาย บัญญัติ บรรทัดฐาน พรรคประชาธิปัตย์ และนาย มีชัย ฤชุพันธุ์ได้ชี้แจงว่ามีได้เป็นการรอนสิทธิแต่ประการใด ที่ประชุมจึงเห็นควรให้ผ่านมาตรานี้ไปได้ โดยให้คงไว้ตามร่างของคณะกรรมการฯด้วยคะแนนเสียง 114 ต่อ 51 เสียง

- มาตรา 10 ของร่างแก้ไขพ.ร.บ.การปฏิรูปที่ดินฯ เพิ่มวรรคสามของมาตรา 29 แห่ง พ.ร.บ.การปฏิรูปที่ดินฯ ซึ่งให้อำนาจกับ ส.ป.ก. ในการจัดซื้อที่ดินจากเจ้าของที่ดินที่ประสงค์จะขาย ที่ดินทั้งแปลงเพื่อให้เกิดความสะดวกในการเจรจาต่อรองซื้อที่ดินจากเจ้าของที่ดินแปลงใหญ่ โดยที่ ประชุมมิได้ตั้งใจสงสัยในมาตรานี้จึงได้พิจารณาแล้วให้คงตามร่างเดิมโดยไม่มีการแก้ไข

หลังจากที่ประชุมลงมติให้ผ่านมาตรา 3 ของร่างพ.ร.บ.นี้ไปแล้ว มาตรา 4 - 10 ก็สามารถ ผ่านไปได้ไม่ยากนักเนื่องจากมีผู้อภิปรายไม่กี่คนทำให้ประธานสภาผู้แทนราษฎรสามารถขอมติใน แต่ละมาตราให้ผ่านไปได้อย่างรวดเร็ว มีเพียงมาตรา 8 และ 9 ที่มีส.ส.ฝ่ายค้านหลายคนโดยเฉพาะ จากพรรคเอกภาพให้ความสนใจอภิปรายในเชิงตั้งข้อสังเกตและคัดค้านให้คงไว้ตามพ.ร.บ.เดิม ส่วน มาตราที่เหลือต้องเลื่อนไปประชุมในวันรุ่งขึ้น แต่ปรากฏว่าไม่ครบองค์ประชุมจึงต้องเลื่อนการ พิจารณาออกไป เนื่องจาก ความไม่ลงรอยทางการเมืองที่เกิดขึ้น ได้กลายเป็นอุปสรรคที่สำคัญในการ สร้างเอกภาพภายในพรรคร่วมรัฐบาลระหว่างพรรคชาติไทยกับพรรคประชาธิปัตย์ต้องเล่นเกมและ ต่อรองทางการเมืองระหว่างกันในเรื่อง การพิจารณารับหลักการของร่างพ.ร.บ.การปฏิรูปที่ดินฯที่ พรรคประชาธิปัตย์เป็นผู้เสนอ กับ การพิจารณารับรองรายชื่อคณะกรรมการป้องกันและปราบปราม การทุจริตและประพฤติมิชอบในวงราชการ (ป.ป.ป.) ซึ่งพรรคชาติไทยเป็นผู้เสนอ เมื่อที่ประชุมจะ เลื่อนการพิจารณามากรานี้ต่อไปในวันที่ 8 มิถุนายนโดยวาระการประชุมนั้นกำหนดให้มีการพิจารณา รับรองรายชื่อคณะกรรมการ (ป.ป.ป.) ใน ช่วงเช้า และพิจารณาร่างพ.ร.บ.การปฏิรูปที่ดินฯในช่วง

บ่ายวันที่ 8 มิถุนายน เนื่องจากรัฐบาลเห็นว่าร่างพ.ร.บ.การปฏิรูปที่ดินนั้นเป็นประเด็นที่น่าจะมี การอภิปรายคัดค้านจากฝ่ายค้านอย่างหนัก ขณะที่รายชื่อกรรมการป.ป.ป.ชุดใหม่ น่าจะไม่มีปัญหา เพราะฝ่ายค้านปล่อยข่าวว่าไม่ติดใจกับรายชื่อป.ป.ป.ชุดใหม่ ซึ่งวิปรัฐบาล นาย บุญเอื้อ ประเสริฐ สุวรรณ พรรคชาติไทยได้พูดจาเกลี้ยกล่อม (lobby) พรรคร่วมรัฐบาล เนื่องจากทั้งสองเรื่องนี้ รัฐบาลเป็นผู้เสนอ นอกจากนั้นยังมีข่าวลือว่า แกนนำในรัฐบาลได้มาลอบบี้นายปัญจะ เกสรทอง ประธานสภาผู้แทนราษฎรให้ผ่านการรับรองรายชื่อคณะกรรมการป.ป.ป.ให้ได้ และในระหว่างการ อภิปรายที่วาทันตยานุ ทรวงธรรม ปัญญาดี พรรคชาติไทยให้คอยคัดค้าน นาย สมักร สุนทรเวช พรรค ประชากรไทย(สยามรัฐสัปดาห์วิจารณ์, 18 มิถุนายน 2532, หน้า 7)

แต่ปรากฏว่า ในระหว่างการพิจารณารับรองรายชื่อป.ป.ป.นั้น ส.ส.ฝ่ายค้านได้อภิปราย โจมตีการแต่งตั้งกรรมการป.ป.ป.อย่างรุนแรง ฝ่ายรัฐบาลโดยส.ส.ทรวงธรรม ปัญญาดี พรรคชาติไทย ได้เสนอปิดอภิปราย ซึ่งได้สร้างความไม่พอใจให้กับฝ่ายค้านเป็นอย่างมากเนื่องจากมีส.ส.ที่ต้องการ อภิปรายอีกหลายคนแต่เมื่อเห็นว่าไม่สามารถทักท้วงได้ นาย โอภาส รองเงิน พรรคเอกภาพจึงเสนอ ขอให้มีการอภิปรายต่อไป นาย ปัญจะ เกสรทอง ประธานสภาผู้แทนราษฎรจึงขอมติที่ประชุมและที่ ประชุมมีมติให้ปิดการอภิปราย ฝ่ายค้านจึงเสนอให้นับของค์ประชุม และเมื่อฝ่ายค้านเห็นว่าทักท้วง ไม่ได้แล้วส.ส.ฝ่ายค้านเดินออกจากห้องประชุมขณะมีการนับของค์ประชุมเพื่อประท้วงนาย ปัญจะ เกสรทอง ประธานสภาผู้แทนราษฎร ทำให้จำนวนส.ส.ไม่ครบของค์ประชุมจึงต้องเลื่อนการประชุม ออกไปในช่วงบ่ายซึ่งในระหว่างพักการประชุมนั้น นาย บุญเอื้อ ประเสริฐสุวรรณ ประธานวิป รัฐบาล พยายามลอบบี้นายฝ่ายค้านให้เข้าร่วมประชุมโดยเสนอข้อต่อรองว่าหากฝ่ายค้านเข้าประชุมนาย บุญเอื้อฯ จะเสนอให้งดใช้ข้อบังคับเพื่อให้มีการอภิปรายต่อไปได้ตามที่ฝ่ายค้านต้องการ แต่ปรากฏ ว่าส.ส.ฝ่ายค้านและฝ่ายรัฐบาลบางกลุ่ม ไม่ยอมเข้าห้องประชุมจึงทำให้ไม่สามารถประชุมต่อไป พ.ร.บ.การปฏิรูปที่ดินฯก็ต้องเลื่อนออกไปด้วย

ปัญหาที่เกิดขึ้นในการประชุมรับรองคณะกรรมการป.ป.ป.นั้นแม้ว่าพรรคฝ่ายค้านจะมี บทบาทในการขัดขวางการพิจารณาดังกล่าว แต่จะเห็นได้ว่าความไม่ลงรอยกันในพรรครัฐบาลเองก็ เป็นจุดอ่อนที่สำคัญทำให้มีการเล่นเกมการเมืองระหว่างพรรคประชาธิปไตยกับพรรคชาติไทย เนื่องจาก พรรคประชาธิปไตยเห็นว่า หากการพิจารณาเห็นชอบรายชื่อคณะกรรมการป.ป.ป.ในช่วง เช้าก่อนแล้ว การพิจารณาร่างพ.ร.บ.การปฏิรูปที่ดินฯในช่วงบ่ายอาจถูกส.ส.พรรคชาติไทยคัดค้านได้ พรรคประชาธิปไตยจึงได้ร่วมมือกับฝ่ายค้านในการคั้งเกมมิให้มีการรับรองรายชื่อกรรมการป.ป.ป. เพื่อที่จะต่อรองกับพรรคชาติ ไทยให้ช่วยลงมติรับหลักการร่างพ.ร.บ.การปฏิรูปที่ดินฯ ดังนั้นในช่วง ที่รอการประชุมนั้นมีส.ส.ระดับแกนนำของพรรคประชาธิปไตยบางคนได้พูดคุยกับส.ส.ฝ่ายค้าน และแม้ว่าส.ส.พรรคร่วมรัฐบาลจะมีจำนวนมากพอ โดยไม่ต้องพึ่งเสียงของส.ส.ฝ่ายค้านแต่การที่มี

ส.ส.ฝ่ายรัฐบาลบางคนไม่เข้าประชุมนั้นก็ทำให้การประชุมต้องหยุดลงกลางคัน (สยามรัฐสัปดาห์วิจารณ์, 18 มิถุนายน 2532, หน้า 8-10)

โดยในระหว่างรอการพิจารณาร่างแก้ไขพ.ร.บ.การปฏิรูปที่ดินฯก่อนนั้น คณะรัฐมนตรีได้มีมติเมื่อวันที่ 12 มิถุนายน พ.ศ. 2532 เพื่อแก้ปัญหาเกี่ยวกับการให้สิทธิทำกินแก่ราษฎรที่บุกรุกป่าสงวนฯ โดยให้ราษฎรเหล่านี้ที่ทำผิดกฎหมายทำสัญญาเช่าที่ดินและเสียค่าธรรมเนียมการเช่าสำหรับเนื้อที่ไม่เกิน 25 ไร่ ค่าเช่าไร่ละ 10 บาท/ปี, เนื้อที่ไม่เกิน 26-30 ไร่ ค่าเช่าไร่ละ 20 บาท/ปี และเนื้อที่ไม่เกิน 51-250 ไร่ ค่าเช่าไร่ละ 100 บาท/ปี ซึ่งหากที่ดินนั้นได้นำไปใช้ในการอันมิใช่เพื่อการเกษตรหรือปลูกป่าจะคิดค่าเช่าเป็น 2 เท่าจากอัตราที่ระบุไว้ ข้อกำหนดนี้ได้นำไปใช้ได้ทันทีกับการเพิกถอนสภาพป่า 30 แห่ง ใน 22 จังหวัด และเมื่อพ.ร.บ.การปฏิรูปที่ดินฯได้ผ่านการพิจารณาของสภาผู้แทนราษฎรแล้วให้ใช้ข้อกำหนดจากพ.ร.บ.การปฏิรูปที่ดินฯเป็นการถาวรต่อไป (นิลุบล โสวรรณะ 2534:5-6)

- มาตรา 11 ของร่างแก้ไขพ.ร.บ.การปฏิรูปที่ดินฯ แก้ไขเพิ่มเติมมาตรา 30 แห่งพ.ร.บ.การปฏิรูปที่ดินฯ ในการกำหนดหลักเกณฑ์การจัดที่ดินของส.ป.ก.ซึ่งเมื่อเช่าซื้อไปแล้วก็จะได้เอกสารสิทธิ์ของกรมที่ดินเหมือนกันแต่ห้ามโอนตามมาตรา 39 ซึ่งที่ประชุมได้มีการถกเถียงในมาตรานี้อย่างมาก โดยเฉพาะ นาย วโรทัย ภิญญสาสน์ ที่ไม่เห็นด้วยกับการกำหนดห้ามโอนตามมาตรา 39 จึงได้เสนอว่ามาตรา 39 นั้นให้มีผลเฉพาะที่ดินที่ส.ป.ก. ได้มาโดยการซื้อหรือบริจาค ส่วนที่ดินของรัฐนั้นมีให้นำมาตรา 39 มาบังคับ แต่ฝ่ายที่สนับสนุนร่างมาตรานี้เช่น นาย มีชัย ฤชุพันธุ์ นาย โอภาส รองเงิน และผู้แทนส.ป.ก. ได้ชี้แจงเกี่ยวกับหลักการโอนหรือการทำนิติกรรมต่าง ๆ นั้นสามารถทำได้ไม่แตกต่างจากเอกสารสิทธิ์ตามประมวลกฎหมายที่ดินเพียงแต่การขายต้องทำผ่านส.ป.ก. แต่อย่างไรก็ดี นาย วโรทัย ภิญญสาสน์ ก็ยังยืนยันไม่เห็นด้วยกับหลักการห้ามโอนจึงได้ขอสงวนคำแปรญัตติไว้และได้เสนอว่าหากจะให้เช่าซื้อแต่ไม่ให้กรรมสิทธิ์ก็ควรให้สิทธิ์เพียงการเช่าอย่างเดียว และเมื่อมีการพิจารณาสรุปทบทวนความเห็นในร่างมาตรานี้ ที่สุดกรรมมาธิการฯส่วนใหญ่เห็นควรให้เพิ่มความในมาตรา 30 วรรคห้า โดยระบุขนาดการถือครองที่ดินที่คณะกรรมการปฏิรูปที่ดินฯเห็นสมควร ซึ่งต้องไม่เกินห้าสิบไร่เว้นแต่ในกรณีจำเป็นจะขออนุมัติคณะรัฐมนตรีเพื่อกำหนดขนาดการถือครองเกินห้าสิบไร่ก็ได้ เพื่อให้เกิดความชัดเจนขึ้น

ทั้งนี้การประชุมสภาผู้แทนราษฎรในวันที่ 15 มิถุนายน ซึ่งพิจารณาค้างอยู่อีก 6 มาตรานั้น กลับพิจารณาได้เพียงมาตราเดียวคือ มาตรา 11 เกี่ยวกับจำนวนเนื้อที่การครอบครองที่ดินสูงสุด เนื่องจากมีเสียงคัดค้านจากสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรพรรคฝ่ายค้านเป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะส.ส.จากพรรคเอกภาพที่ถูกขึ้นอภิปรายหลายคน ในขณะที่พรรคฝ่ายค้านอื่น ๆ ก็มีการถูกขึ้นอภิปรายพรรคละ 2-3 คน ซึ่งทำให้ที่ประชุมได้มีมติให้ลดลงจาก 250 ไร่เหลือ 100 ไร่ โดยต้องยินยอมชำระ

ค่าเช่าหรือค่าชดเชยที่ดินในอัตราที่เพิ่มขึ้นตามที่คณะกรรมการปฏิรูปที่ดินกำหนด และแก้ไขวรรค 5 ของมาตรา 30 ให้ส.ป.ก.จัดที่ดินให้กับกิจกรรมอันเนื่องมาจากการปฏิรูปที่ดินฯ ได้ตามที่ คณะกรรมการปฏิรูปที่ดินเห็นสมควรแต่ไม่เกิน 20 ไร่ และตัดช้อยกเว้นที่จะจัดให้มากกว่า 50 ไร่ ออกไปด้วยคะแนนเสียง 185 ต่อ 54 เสียง ส่วนมาตราที่เหลืออีก 5 มาตรานั้นได้เลื่อนไปพิจารณาต่อ ในวันที่ 22 มิถุนายน 2532 จะเห็นได้ว่าการเริ่มต้นการอภิปราย ส.ส.ฝ่ายค้านที่มีบทบาทสำคัญ ในการคัดค้านร่างพ.ร.บ.นี้มาโดยตลอด เช่น นาย วโรทัย ภิญญูศาสน์ พรรคประชากรไทยนั้นก็ยังคง เน้นย้ำในประเด็นเดิมอันเป็นจุดยืนของฝ่ายค้านส่วนใหญ่ที่เห็นว่า การแก้ปัญหารายชดเชยการปฏิรูปที่ดิน สงวนกับการปฏิรูปที่ดินไม่ควรนำมาปนกัน โดยฝ่ายค้านไม่เห็นด้วยในการใช้วิธีการปฏิรูปที่ดิน เช่น การเช่าซื้อเพื่อรับส.ป.ก. 4-01 กับราษฎรที่บุกรุกป่าสงวนฯแต่ต้องการให้มีการแก้ปัญหาด้วย ออกเอกสารสิทธิ์ตามประมวลกฎหมายที่ดิน ซึ่งจะ เป็นประโยชน์ในการเป็นหลักประกันสินเชื่อกับ ธนาคารพาณิชย์ได้ ตามแนวทางการศึกษาและข้อเสนอของคณะกรรมการวิสามัญพิจารณา แก้ปัญหารายชดเชยการปฏิรูปที่ดินซึ่งมีส.ส.ส่วนใหญ่จากพรรคชาติไทยเป็นกรรมการซึ่งแกนนำคน สำคัญในพรรคชาติไทยอย่างนาย เสนาะ เทียนทองให้การสนับสนุนแนวทางนี้ หรือมิฉะนั้นก็ไม่ต้อง ให้ราษฎรเหล่านี้เช่าซื้อแต่ให้ออกสทก.รับรองสิทธิการทำประโยชน์แก่ราษฎรเหล่านี้ คำอภิปราย ดังกล่าวนั้นหากจะพิจารณาอย่างถ่องแท้แล้วจะพบว่าส่อให้เห็นนัยสำคัญทางการเมืองว่าจริงๆแล้ว แม้ว่า จะเข้าสู่วาระที่ 2 ของการพิจารณาแล้วก็ตาม แต่ฝ่ายค้านส่วนใหญ่ยังยอมรับแนวทางของ พรรคชาติไทยมากกว่าแนวทางของพรรคประชาธิปัตย์ซึ่งก็เหมือนกับเป็นการส่งสัญญาณกับพรรค ชาติไทยว่าพรรคฝ่ายค้านยังยินดีสนับสนุนแนวทางการแก้ไขปัญหาฯของพรรคชาติไทยและพร้อม จะร่วมมือกับพรรคชาติไทยให้ตัดเรื่องนี้ออกจากร่างพ.ร.บ.การปฏิรูปที่ดินฯ แต่อย่างไรก็ดีคงมีแต่ ส.ส.จากพรรคฝ่ายค้านที่ถูกขึ้นอภิปรายและมีเพียงพล.อ.หาญ ถินานนท์ พรรคชาติไทยซึ่งย้ายมาจาก พรรคประชาชนที่ยังคงอภิปรายร่วมกับฝ่ายค้านเพื่อยืนยันเจตจำนงเดิมเมื่อครั้งยังอยู่พรรคฝ่ายค้าน

- มาตรา 12 ของร่างแก้ไขพ.ร.บ.การปฏิรูปที่ดินฯแก้ไขเพิ่มเติมมาตรา 32 แห่งพ.ร.บ. การปฏิรูปที่ดินฯ กำหนดว่า ถ้าส.ป.ก.ได้ที่ดินแปลงใดมาโดยการจัดซื้อหรือเวนคืนหรือได้มาโดย ประการอื่นตามมาตรา 25 ทวิเพื่อใช้ในการปฏิรูปที่ดินฯ ให้สิทธิของผู้เช่าที่ดินแปลงนั้นตามสัญญา เช่าหรือกฎหมายว่าด้วยการเช่าที่ดินเพื่อเกษตรกรรมสิ้นสุดลง เพื่อให้เกิดความสะดวกในการนำที่ดิน ไปใช้ในการปฏิรูปที่ดิน โดยประเด็นนี้กรรมการฯจากพรรคฝ่ายค้านมิได้อภิปรายในมาตรานี้ โดยในการประชุมสรุปความเห็นที่ประชุมส่วนใหญ่เห็นควรมติให้คงไว้ตามร่างแก้ไขเดิม

- มาตรา 13 ของร่างแก้ไขพ.ร.บ.การปฏิรูปที่ดินฯ ยกเลิกความใน มาตรา 36 วรรคสาม และมาตรา 14 ของร่างแก้ไขพ.ร.บ.การปฏิรูปที่ดินฯ เพิ่มเติมมาตรา 36 ทวิ แห่งพ.ร.บ.การปฏิรูป ที่ดินฯ ซึ่งกำหนดให้ที่ดินที่ส.ป.ก.ได้มาโดยประการอื่นที่มีวัตถุประสงค์เพื่อการปฏิรูปที่ดินไม่ให้ถือ ว่าเป็นที่ราชพัสดุและให้ส.ป.ก.เป็นผู้ถือกรรมสิทธิ์เพื่อใช้ในการปฏิรูปที่ดิน และวรรคสองระบุให้

พนักงานเจ้าหน้าที่ตามประมวลกฎหมายที่ดินมีอำนาจออกหนังสือแสดงสิทธิในที่ดินเกี่ยวกับที่ดิน ส.ป.ก.ตามที่ส.ป.ก.ร้องขอ ซึ่งนายมีชัย ฤชุพันธุ์และนาย ปิติพงศ์ พิ้งบุญ ณ อุทยาได้อธิบายเหตุผล ว่าเพื่อที่ในการโอนที่ดินที่เกษตรกรชำระเงินค่าเช่าซื้อครบถ้วนแล้วจะไม่ต้องดำเนินการตามพ.ร.บ. ที่ราชพัสดุซึ่งมีขั้นตอนที่ยุ่งยากและเป็นอุปสรรคในการปฏิบัติงานที่ประชุมจึงเห็นควรให้คงไว้ ตามร่างเดิม

- บทเฉพาะกาล มาตรา 15 ของร่างแก้ไขพ.ร.บ.การปฏิรูปที่ดินฯ ระบุให้ที่ราชพัสดุที่ กระทรวงการคลังได้มาเนื่องจากการจัดซื้อของส.ป.ก.หรือมีผู้ยกให้แก่ส.ป.ก.เพื่อการปฏิรูปที่ดิน ซึ่งมี อยู่ในวันที่พ.ร.บ.นี้ใช้บังคับให้กระทรวงการคลังโอนที่ราชพัสดุดังกล่าวให้เป็นกรรมสิทธิ์ของ ส.ป.ก.เพื่อการปฏิรูปที่ดินและวรรคสองระบุให้นิติกรรมใดๆเกี่ยวกับที่ดินตามวรรคหนึ่งให้มีผล ใช้ได้ต่อไปเพื่อให้สอดคล้องกับหลักการให้ส.ป.ก.เป็นผู้ถือกรรมสิทธิ์ในที่ดินที่ได้มาเพื่อการปฏิรูป ที่ดินฯและเพื่อรองรับนิติกรรมใดๆที่ส.ป.ก.ได้กระทำไปก่อนแล้วในนามของกระทรวงการคลังซึ่งที่ ประชุมส่วนใหญ่ไม่ติดใจเกี่ยวกับมาตรานี้เนื่องจากการอภิปรายชี้แจงมาตรานี้มาอย่างละเอียด ในคณะกรรมการฯในสมัยรัฐบาลพล.อ.เปรม ติณสูลานนท์

- บทเฉพาะกาลมาตรา 16 ของร่างแก้ไขพ.ร.บ.การปฏิรูปที่ดินฯ ระบุให้ รัฐมนตรีว่าการ กระทรวงการคลัง รัฐมนตรีว่าการกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ และรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย รักษาการตามพ.ร.บ.นี้ เพื่อให้พ.ร.บ.ที่ขอแก้ไขใหม่มีรัฐมนตรีผู้รักษาการ โดยมีอำนาจ หน้าที่ดำเนินการในส่วนที่เกี่ยวข้อง ที่ประชุมทั้งหมดเห็นพ้องและมีมติให้คงไว้ตามร่างเดิม

ประวัติผู้เขียนวิทยานิพนธ์

นางสาวศักรพร ธีรศิริกุล เกิดวันที่ 15 สิงหาคม พ.ศ. 2518 ที่กรุงเทพมหานคร จบการศึกษา
ระดับประถมศึกษาและระดับมัธยมศึกษาจากโรงเรียน ทิวไผ่งาม ระดับปริญญาตรี (เกียรตินิยม
อันดับ 1) สาขารัฐประศาสนศาสตร์ คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ระดับปริญญาโท สาขา
เศรษฐศาสตร์ระหว่างประเทศ (ภาคภาษาอังกฤษ) คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
ภายหลังจากจบการศึกษาได้ทำงานที่ธนาคารไดอิจัล��เกีย และ บริษัทวิทยุการบินแห่งประเทศไทย
ก่อนที่จะลาออกมาศึกษาต่อในระดับปริญญาเอกที่คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย